

SURO, CARRACS I TAPS

Llagostera, 1753-1934

Joaquim Alvarado i Costa

Col·leció Beca Esteve Fa Tolsanas

La col·lecció *Beca Esteve Fa Tolsanas* de l'Arxiu Municipal de Llagostera pretén difondre els treballs guanyadors de les beques convocades per l'Ajuntament de Llagostera. L'objectiu és fomentar la recerca en els diferents àmbits de la nostra vila i del seu entorn més immediat.

SURO, CARRACS I TAPS

Llagostera, 1753-1934

Joaquim Alvarado i Costa

SURO, CARRACS I TAPS

Llagostera, 1753-1934

Joaquim Alvarado i Costa

lecci Beca Esteve Fa Tolsanas

Col·lecció: BECA ESTEVE FA TOLSANAS

Edició: Ajuntament de Llagostera. Arxiu Municipal

Col·laboració: Diputació de Girona

© 2004 del text: Joaquim Alvarado i Costa

Muntatge i impressió: Palahí Arts Gràfiques

Disseny de portada: Roberto Pintre

Dipòsit Legal: GI-121-2004

ISBN: 84-922266-4-1

Aquest treball va obtenir la Beca Esteve Fa Tolsanas 2002 convocada per l'Ajuntament de Llagostera i organitzada per l'Arxiu Municipal. El jurat estava integrat per Montserrat Vila Gutarra (Regidora de Cultura), Dolors Grau Ferrando (historiadora), Elvis Mallorquí García (historiador) Mariàngela Vilallonga Vives (filòlega, UdG) i Joan Ventura Brugulat (peridista).

SUMARI

Abreviatures	9
Pròleg	11
Introducció	13
 Capítol 1. Suro i taps a Catalunya, segles XVIII i XIX	19
L'alzina surera i les escorces de suro	20
L'alzina surera: la seva importància i la seva extensió	20
La pela del suro	22
La indústria suro-tapera	23
L'elaboració tradicional dels taps de suro	23
La mecanització dels processos productius	26
Fàbriques i tallers	29
La comercialització del suro	39
Aproximació a les xifres d'exportació	40
La qüestió aranzelària	46
 Capítol 2. Economia i societat a Llagostera, segles XVIII i XIX.	57
La població	58
L'espai agrari	62
Superfícies de conreu i distribució de la propietat de la terra	62
La qüestió dels comunals	67
 Capítol 3. L'explotació de les suredes a Llagostera	73
Les alzines sureres i els seus propietaris	74
Les superfícies d'alzina surera a Llagostera	75
La propietat de les alzines sureres	77
L'accés a la matèria primera	81
Narcís Gotarra: propietari forestal i comerciant de suro	84
<i>Ball·llatinas, Comas y Compañía</i> , proveïdors de suro portuguès a Llagostera ..	86

Capítol 4. La indústria suro-tapera a Llagostera	89
Tapers i treballadors del suro	89
Els tapers llagosterencs en el segle XVIII	90
El segle XIX	93
1900-1920	98
Emigració de tapers llagosterencs	103
El fet associatiu	105
Conflictivitat social i vagues	107
Els establiments suro-tapers	111
Establiments suro-tapers a Llagostera en el segle XIX.	
Referències bibliogràfiques	112
La indústria suro-tapera a Llagostera en el segle XIX segons les Matricules de la Contribució Industrial	122
Fàbriques i tallers a Llagostera, 1900-1934	123
La indústria suro-tapera a Cassà de la Selva. Una comparació	129
Martí Montaner: un client dels tapers llagosterencs	132
 Capítol 5. Francesc Coris Mundet i Josep Raset i Sastre, fabricants i comerciants de taps de suro (1880-1934)	143
Les fonts de l'empresa	144
Història de l'empresa	145
Antecedents familiars	145
La branca Coris Mundet	154
<i>Jaime Coris et Fils</i> (1880-1903)	155
L'alternativa alemanya: <i>Pareras, Sastre y Coris</i> (1903-1911)	159
La fàbrica d'aglomerat i el "retorn" a Epernay (1912-1928)	

162	
La liquidació de l'empresa (1928-1934)	164
L'activitat comercial	165
El proveïment de suro en planxa	165
Les compres de carracs	168
Les compres de taps	171
Les vendes	174
Els treballadors de l'empresa	183
A tall de cloenda	187
Conclusions	193
Apèndixs	195
1- Matricules industrials de Llagostera	195
2- Tapers llagosterencs que venen carracs a Martí Montaner (1897-1922) . . .	200
3- Fabricants llagosterencs participants en el locaut de 1919	203
4- Socis llagosterencs del <i>Fomento de la Industria y Comercio Corcho-taponero</i> , 1934	203
Bibliografia	205
Índex onomàstic	213
Índex toponímic	217

ABREVIATURES

AHG: Arxiu Històric de Girona
 AHMP: Arxiu Històric Municipal de Palafrugell
 AMCS: Arxiu Municipal de Cassà de la Selva
 AMLLA: Arxiu Municipal de Llagostera
 AMP: Arxiu Municipal de Palamós
 AMSFG: Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols
 FCR: Fons de l'empresa de Francesc Coris i Josep Raset

Pròleg

Suro, carracs i taps. Llagostera, 1758 i 1939 és el segon treball que editem dins la col·lecció Beca Esteve Fa Tolsanas. Estic segur que quan llegiu aquest treball estareu d'acord amb mi que cal felicitar el Jurat de la III Beca Esteve Fa Tolsanas per l'encert que va tenir en escollir-lo com a projecte guanyador. Sense aquest encert del Jurat avui no podríem disposar d'aquest esplèndid estudi. Al mateix temps, i sobretot, cal felicitar l'autor, Joaquim Alvarado, per haver sabut combinar l'erudició i el buidatge estadístic de les fonts documentals amb un text de lectura engrescadora protagonitzat per empresaris i treballadors llagosterencs, entre els quals més d'un hi trobarà avis, parents, veïns o coneguts.

El suro, és a dir, tot el negoci que s'inicia amb l'explotació del bosc i la pela de les alzines sureres i finalitza amb l'obtenció d'un tap d'ampolla, ha condicionat el desenvolupament històric, econòmic, social, urbanístic i paisatgístic de la nostra vila. D'això, que ho sabem gairebé per intuïció i per algun estudi parcial, avui en tenim l'evidència. La investigació que ha portat a terme J. Alvarado sobre la indústria del suro a Llagostera des dels inicis, el s. XVIII, fins a finals de la Guerra Civil ens dona les claus per descobrir les fases del creixement i l'esplendor d'aquesta indústria a casa nostra i també les causes de la crisi i de la presència gairebé residual avui dia.

No em sembla exagerat dir que aquest és el treball que Llagostera esperava i necessitava sobre el món del suro. Però al mateix temps aquest estudi obre noves perspectives per continuar avançant en el coneixement de tot el que es desenvolupa al voltant d'aquesta indústria: les societats culturals recreatives, les societats d'ajuda mútua o germandats, el despertar de la consciència de classe amb els sindicats i les agrupacions empresarials... aspectes tots ells mereixedors de properes edicions de la Beca.

Aquesta publicació consolida de manera definitiva la Beca de recerca Esteve Fa Tolsanas al mateix temps que consolida la col·lecció de llibres que se'n deriva. Necessitem estudis que ens expliquin el passat del nostre poble de manera que ens ajudin a entendre el present i ens suggereixin idees per programar el futur. Aquest treball n'és un exemple clar.

LLUÍS POSTIGO GARCIA
Alcalde

Introducció

Durant gairebé dos-cents anys la indústria suro-tapera fou la més característica de les comarques gironines, almenys pel que feia al nombre de treballadors i de fàbriques, i, sobretot, per les importants repercussions que comportà en les poblacions on aconseguí una mínima implantació. El descobriment que el producte resultant de les escorces de les alzines sureres era un material immillorable per a tapar ampolles de vins i xampanyes, va comportar tota una revolució en les economies i les societats de les localitats que es llançaren a la fabricació de taps de suro. Una de les poblacions on aquesta indústria tingué un paper fonamental fou Llagostera, poble on es coneix el treball dels taps des dels inicis del negoci, durant la primera meitat del segle XVIII, i on algunes llegendes han arribat a ubicar-hi l'origen de la fabricació de taps, teoria que explicarem més endavant sense discutir-ne la validesa. Per això, en el marc de l'elaboració de la nostra tesi de doctorat sobre la indústria suro-tapera a Catalunya i les seves repercussions sobre les societats on s'implantà, presentem aquest treball que intentarà analitzar l'evolució d'aquesta indústria a Llagostera.

El marc temporal que hem triat comença al segle XVIII i acaba a la vigília de la Guerra Civil Espanyola. És al llarg de la primera meitat del Set-cents quan comencem a localitzar en els registres parroquials mencions a “tapiers”, “taponers” o “tapers”, indicador d'un ofici, nom que s'adjudicaria després d'un cert temps d'existència d'acti-

vitats destinades a l'elaboració de taps. Concretament, pel que respecta al cas de Llagostera, s'ha localitzat el taper Joan Tarré, que el 22 de maig de 1753 fa de padri d'un casament, i el també taper Joaquim Provençal que es casa l'11 de febrer de 1757.¹ En qualsevol cas, l'existència de tapers a Catalunya s'ha de remuntar com a mínim a 1739, quan tenim el taper Guerau Esteve Llach a Tossa de Mar dirigint una fàbrica de taps amb tres treballadors francesos.² Sigui com sigui, si haguéssim de fer cas a les explicacions tradicionals, l'origen d'aquesta indústria l'hauriem d'anar a cercar a l'abadia d'Hautvillers a la segona meitat del segle XVII, quan el monjo benedictí Dom Pierre Perignon (1638-1715) inventà el xampany i descobrí que el suro era l'únic material vàlid per a fer taps aptes que permetessin la conservació d'aquesta beguda. La manca de matèria primera de qualitat a França per a poder fabricar taps de suro portà els primers tapers francesos a desplaçar-se a Catalunya, on s'adonaren de les qualitats del suro gironí i començaren a exportar-lo cap als seus tallers. Amb el pas dels anys, els gironins aprendrien a fer taps i n'iniciarien la fabricació. Aquesta ha estat l'explicació clàssica al voltant dels inicis de la fabricació dels taps de suro a casa nostra, mereixedora d'unes certes revisions que anirem esmentant.

El fet que no podem ignorar, però, és la importància d'aquesta indústria a les nostres comarques, estimulada per la qualitat i l'abundància de les alzines sureres. Santiago Zapata³ ha dividit en tres etapes l'evolució històrica del negoci del suro a Espanya:

- Una primera etapa que aniria des dels orígens del negoci fins a finals del segle XIX, caracteritzada per ser el tap el principal i gairebé exclusiu producte elaborat a partir del suro, amb mitjans artesanals i amb poca aportació de capital fix. Les comarques gironines centralitzaren la gran majoria de la producció, tot i que aviat s'hagueren de proveir amb suro de l'Espanya del sud-oest. El mercat interior espanyol no demanava taps, tot el que es produïa estava destinat a l'exportació.
- Una segona etapa aniria des de 1900 fins a 1950, aproximadament, caracteritzada per la introducció de nous productes, com l'aglomerat, i per la mecanització de la producció. Aquesta reconversió del sector comportà el tancament de moltes empreses i la paral·lela emergència de grans unitats productives.
- La tercera etapa s'inicià el 1950, i destaca pel fet que Portugal esdevingué el principal productor mundial de suro manufacturat. Per la seva banda, el mercat interior espanyol començà a demanar taps de suro, per la qual cosa l'exportació deixà de ser el destí final exclusiu d'aquests taps. Es va produir una important reculada dels usos diferents del tap en les manufactures del suro, per la qual cosa en el dia d'avui la indústria del suro, igual que en l'etapa inicial, és sinònim d'indústria suro-tapera.

En aquest treball acabarem el recorregut als anys trenta del segle XX, moment posterior a la Primera Guerra Mundial, en què s'ha produït un col·lapse en els mercats internacionals que provoca el tancament de multitud d'empreses; a l'extensió de l'aglomerat, que comporta importants transformacions en els processos productius i en l'estructura de les empreses; i al crack de 1929, que representa l'estancament del comerç mundial; i veurem què ha passat a Llagostera, com han respost les fàbriques de taps llagosterenques a aquestes sotragades. A grans trets, analitzarem la primera de les tres etapes esmentades per Zapata i la meitat de la segona.

L'estudi de l'empresa dirigida per Francesc Coris Mundet i, des de 1912, pel seu gendre, Josep Raset i Sastre, ens servirà d'exemple d'empresa llagosterenca de fabricació i compra-venda de taps de suro, ens facilitarà dades més exactes sobre l'evolució d'aquest negoci. La seva importància anirà més enllà de Llagostera, car parlarem d'una empresa molt representativa entre el món surer. En aquests moments, s'han buidat o estan pendants de ser buidats els fons d'empreses importants com *Manufacturas del Corcho*, a Palafrugell; Martí Montaner, a Palamós; *Genís y Compañía*, també a Palafrugell;... però parlem d'empreses de gran tamany en un context on predominava el taller de menors dimensions. Aquesta empresa de Llagostera ens permetrà una aproximació més exacta als típics obradors surers dels anys del pas del segle XIX al segle XX.

Amb aquest estudi únicament pretenem aportar noves dades relatives a les repercussions de la implantació de la indústria suro-tapera a Llagostera, una de les localitats gironines on aquesta indústria tingué més importància. La seva ubicació estratègica, propera a les alzines sureres de les Gavarres i a mig camí entre les fàbriques de Cassà de la Selva (i des dels anys seixanta del segle XIX, les estacions de ferrocarril de Caldes de Malavella i Girona) i l'important centre productor i comercial de Sant Feliu de Guíxols representà un estímul perquè els llagosterencs es llencessin a l'elaboració de taps de suro. En aquest treball intentarem aproximar-nos al desenvolupament d'aquesta indústria a Llagostera, sempre tenint en compte l'evolució del negoci en general. Una indústria que no ha tingut el nivell d'estudis que es mereixeria en relació a la seva importància dins la societat gironina. En el dia d'avui, les obres clàssiques aparegudes en els anys del pas del segle XIX al segle XX,⁴ el manual de Ramiro Medir, de 1953,⁵ i les anotacions que féu Yvette Barbaza en la seva monumental obra sobre la Costa Brava⁶ continuen essent referències imprescindibles per als estudiosos del negoci del suro a Catalunya. Les aportacions més recents de Santiago Zapata⁷ i Pere Sala⁸ han proporcionat més dades al voltant del nostre tema d'estudi, ampliades en diferents seminaris i congressos celebrats recentment⁹ que han generat un volum de treballs que ens ha fet millorar els nostres coneixements al voltant del món del suro.

En aquest treball farem una anàlisi de microhistòria, una aproximació al negoci a partir d'un cas local, tal com ja s'ha realitzat pels casos d'Arenys de Mar,¹⁰ Sant Celoni,¹¹ Palafrugell,¹² Lloret de Mar,¹³ i l'Alt Empordà nord-occidental.¹⁴ Considerem que una anàlisi en profunditat de les localitats on aquesta indústria s'implantà amb força ens permetrà tenir una imatge més correcta sobre com es desenvolupà el negoci. Evidentment, sense perdre de vista la conjuntura general que condicionava aquest desenvolupament.

Aquest treball ha estat possible gràcies a l'Ajuntament de Llagostera que va confiar en les seves possibilitats atorgant-li la tercera edició de la Beca "Esteve Fa Tolsanas", i hem d'agrair la col·laboració desinteressada de l'arxivera municipal de Llagostera, Marta Albà. I sobretot, cal agrair als descendents de Francesc Coris, Anna Maria Raset i Juli Schmid, que hagin facilitat l'accés al seu arxiu i que hagin permès la meua intromissió en el seu domicili particular per treballar l'esplèndid fons que han sabut conservar. En qualsevol cas, en el marc de l'elaboració de la nostra tesi de Doctorat, portem més de sis anys treballant la història del negoci del suro a Catalunya. El suport que ens ha donat Rosa Ros, tutora d'aquest estudi, així com del que anteriorment vam fer sobre l'Alt Empordà ha estat fonamental. També ens donà (i ens està donant) un gran ajut Rosa Congost en la direcció del nostre treball de recerca de doctorat, així com Pep Espadalé i el Museu del Suro de Palafrugell, Pere Sala, Santiago Zapata, Enric Saguer, Èrika Serna i el personal dels diferents arxius i biblioteques que hem visitat al llarg d'aquests anys. De la mateixa manera, el suport i la confiança en la meua persona i possibilitats dels col·legues i amics Lluís Buscató, Natxo Cruz, Marciano Cárdbaba, Pablo de la Fuente i els companys del Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines ens ha donat ànims en la continuació de les nostres tasques en moments en què els necessitàvem. A tots ells el meu més sincer agraïment i deixar constància que les afirmacions errònies que puguin apareixer en el text són exclusiva responsabilitat meua.

NOTES

¹ BLANCH, Fina i MASANA, Rosa Mª; "Les indústries sureres a Llagostera", *Crònica* núm. 6, 1992; p. 4.

² JULIÀ, Benet; "La comarca de la Selva i els primers tapers catalans", *Quaderns de la Selva* núm. 1, 1983; p. 181.

³ ZAPATA, Santiago; "Corcho extremeño y andaluz, tapones gerundenses", *Revista de Historia industrial*, núm. 10, 1996; p. 44-45.

⁴ Destacarem sobretot ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*; Ricardo Rojas impresor, Madrid, 1895; BORRALLÓ, José Antonio; *Producción, industria, comercio y defensa corcho-taponesa*, J.

Santigosa imp., Sevilla, 1909; ROGER, Martí; *Els tipus socials de la producció surotapera*; L'Avenç, Barcelona, 1911.

⁵ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; Alhambra, Madrid, 1953.

⁶ BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà de la Costa Brava*, Ed. 62, Barcelona, 1986, 2 vols. (edició original de 1966).

⁷ ZAPATA, Santiago; "El alcornoque y el corcho en España, 1850-1935" dins GARRABOU, Ramon, BARCIELA, Carlos, i JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio; *Historia agraria de la España contemporánea. 3. El fin de la agricultura tradicional*, Crítica, Barcelona, 1986; p. 230-279; "Corcho extremeño y andaluz,..."; "Del suro a la cortiça. Una visión panorámica del negocio del corcho en el siglo XX", inèdit, 2000.

⁸ SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels al districte surer català (1830-1930)", *Recerques*, núm. 37, 1998; p. 109-135.

⁹ Girona, 6-8 de juliol de 1999; Jarandilla de la Vera, 13 i 14 de desembre de 1999; Porto, 3 i 4 de desembre de 2001; Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002.

¹⁰ PALOMER, Jordi; *La industria del suro a Arenys de Mar. La fabricació de taps. Segles XIX-XX*; L'Aixernador, Arenys de Mar, 1996.

¹¹ ABRIL LÓPEZ, Josep M^a; *Teixidors i taps. Industrialització a Sant Celoni*; Ajuntament de Sant Celoni, Sant Celoni, 1998.

¹² HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafrugell i el suro*, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, Palafrugell, 2002.

¹³ VILÀ, Agustí M.; *La indústria suro-tapera a Lloret de Mar*, Ajuntament de Lloret de Mar, Lloret de Mar, 2002.

¹⁴ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro a l'Alt Empordà (s. XVIII-XIX)*, Museu del Suro, Palafrugell, 2002.

C A P Í T O L 1

Suro i taps a Catalunya, segles XVIII i XIX

Els taps de suro representaven el sisè producte més important quant a valor de les exportacions espanyoles l'any 1850, un 3,8% del total del valor de les exportacions; mentre que al 1913 ocupaven el vuitè lloc, amb un 3,7%.¹⁵ Una posició prou important. En certa manera, era un reflex de gairebé dos-cents anys dedicats a l'elaboració d'aquests taps per part dels treballadors del suro, en la seva pràctica totalitat catalans, com bona part de la producció industrial espanyola d'aquella època.¹⁶ Al costat del predomini abassegador de les fàbriques destinades a la producció tèxtil i a l'alimentació,¹⁷ cridava l'atenció aquesta producció de taps, un producte específicament destinat a l'exportació. El mercat interior espanyol, on el consum d'alcohol es feia mitjançant la distribució a granel, no podia generar la demanda necessària per a facilitar el desenvolupament de la indústria suro-tape-ra. Eren els mercats internacionals els que demanaven taps catalans. L'existència en territori català, i més concretament a les comarques gironines, d'àmplies extensions d'alzines sureres i la seva alta qualitat, fou l'element que donà a conèixer els taps catalans arreu del món i que va animar els catalans a llençar-se a la seva elaboració. Però a més, hi havia altres factors que permeteren l'expansió del tap de suro català, molt ben explicades en un article de joventut de Pierre Vilar:¹⁸ “... *attraction des débouchés maritimes, des capitaux constitués dans l'agriculture et la navigation,...*”

Amb anterioritat a l'aparició i l'extensió del tap de suro, durant la primera meitat del segle XVIII, el suro s'utilitzava com a preservador a les cases de la humitat, com a calçat, per a tapar àmfores,...¹⁹ Malgrat que l'autèntic auge d'aquest producte tingué lloc amb la implantació del tap de suro, des de temps molt anteriors detectem que aquest producte ja era objecte d'intercanvis.²⁰ Però, si hem de fer cas a les explicacions tradicionals, des del moment en què Dom Perignon, encarregat del celler de l'abadia d'Hautvillers, durant la segona meitat del segle XVII va descobrir el xampany i les possibilitats del suro per a tapar-lo sense que perdés qualitat,²¹ començaren a aparèixer al llarg de les comarques gironines petits obradors que elaboraven taps de forma artesanal. Un dels objectes del present estudi serà veure si es pot continuar donant crèdit a la idea que el xampany ha estat el principal estímul per a l'inici de la producció de taps o si han estat vins de menor qualitat els que han incentivat l'aparició i l'extensió de la indústria suro-tapera.

L'ALZINA SURERA I LES ESCORCES DE SURO

"Cada dotze anys, al agost, vey a arribar la colla dels peladors, armats de barras y destrals, seguits de los arreplegadors y traginers ab llurs matxos. Dos s'enfilen per las brancas y los altres a la soca que ratllen de dalt a baix. Les planxes de suro cahuen a terra ab estrèpit, suro superior, trefí, de primera classe, per taps de xampany" (Carles Bosch de la Trinxeria, *Mar i muntanya*, 1888).

L'alzina surera: la seva importància i la seva extensió

L'alzina surera és una planta de la família de les cupulíferes i de la tribu de les queercinees. Neix als terrenys silícics d'origen granític. Creix de manera lenta i uniforme, pot arribar a tenir entre dotze i vint metres d'alçada i viure cent cinquanta anys o més. Els fruits, les aglans, neixen a la primavera i maduren a la tardor.²² És una espècie que creix espontàniament a la Mediterrània Occidental,²³ entre França, Itàlia,²⁴ Portugal,²⁵ Marroc,²⁶ Algèria,²⁷ Tunísia i Espanya. Tenim algunes dades disperses que intenten aproximar-se a l'extensió de les superfícies d'alzina surera a l'Estat espanyol, pendants de revisió. Si observem el quadre 1.1 podem veure com a l'any 1879 l'Estat espanyol produïa el 22% del suro a nivell mundial, mentre que Portugal produïa el 25,8%. Primitivo Artigas,²⁸ uns anys més tard, assenyalava que al territori espanyol, a l'alçada de 1895, hi havia unes 300.000 hectàrees d'alzina surera, que produïen entre 270.000 i 340.000 quintars de suro. Fent un salt més endavant en el temps, Ramiro Medir indicava al 1944 que l'Estat espanyol produïa el 23% del suro a nivell mundial²⁹ i que la producció mitjana de suro per hectàrea d'una sureda espanyola era de 200 kg.³⁰ En qualsevol cas, si hem de fer cas a José

Ignacio Jiménez Blanco, Espanya perd posicions pel que fa a la producció mundial de suro, donat que mentre al 1923 produïa el 43% del total al 1950-54 havia baixat al 22%, en contrast amb Portugal, que havia passat del 34% al 54%.³¹ Totes aquestes xifres disperses les hem d'agafar amb pines. Les diferents dades referides tant a l'extensió de la superfície forestal ocupada per les alzines sureres com les relatives a la producció de suro (aquí només n'hem esmentat algunes) no són cap garantia, tant per les dificultats a l'hora de fer aquests càlculs (l'alzina surera creix espontàniament en territoris que comparteix amb altres espècies, la producció de suro s'ha calculat a vegades sense tenir en compte el suro pelegri,...) com pel desinterès de l'Administració per arribar a conèixer aquestes dades.³²

QUADRE 1.1

Producció anual de suro, 1879

Regió o país	Producció anual (quintars)	Percentatge
Catalunya	100.000	6,5
Andalusia i Extremadura	240.000	15,5
Portugal	400.000	25,8
França i Còrsega	250.000	16,1
Itàlia, Sardenya i Sicília	200.000	12,9
Algèria	360.000	23,2
TOTAL	1.550.000	100

Font: BALAGUER Y PRIMO; Francisco; *Industria corchera. Extracción y preparación del corcho y aplicación a la industria taponera*, Librería de Cuesta, Madrid, 1879; p. 12.

En el quadre 1.2 podem veure un intent realitzat a finals del segle XIX de saber l'extensió que ocupava l'alzina surera a les vuit províncies espanyoles on aquest arbre tenia una presència important. Podem veure la importància de les alzines radicades al sud-oest peninsular, tot i que seria la província de Girona la que tindria unes extensions més grans (sempre posant en discussió la validesa d'aquestes dades). A les nostres comarques l'alzina surera es desenvolupà a la zona de les Gavarres-Montseny³³ i a la zona de les Alberes. L'arbre necessita humitats elevades, de 600 a 1.000 mm de pluja anual, i temperatures moderades.

El tipus d'explotació forestal surera varia molt des d'un punt de vista regional. Mentre que a Andalusia occidental i Extremadura els grans propietaris de latifundis tenien entre les seves propietats abundants extensions d'alzines sureres,³⁴ a Catalunya hi localitzàvem unes propietats de dimensions molt més reduïdes, característiques de l'estructura agro-forestal catalana. En qualsevol cas, Pierre Vilar denunciava que en

ambdós casos no hi havia una organització de la producció, una cultura de l'explo-tació i la plantació d'alzines sureres, sinó que els propietaris forestals es limitaven a aprofitar la robustesa i la reproducció espontània d'aquest arbre.³⁵

QUADRE 1.2

Extensions d'alzina surera a Espanya, 1895

Província	Hectàrees
Girona	80.000
Huelva	54.000
Càceres	32.500
Sevilla	28.000
Cadix	20.000
Ciudad Real	11.500
Còrdova	9.500
Màlaga	9.450

Font: ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*, Ricardo Rojas imp., Madrid, 1895; p. 39.

La pela del suro

El producte de les alzines sureres, el suro, és un producte natural i renovable, amb propietats físiques i químiques mai igualades per cap altre producte artificial. La seva composició química i estructura anatòmica el converteixen en un material lleuger, compressible i elàstic, impermeable a líquids i a gasos, amb elevada capacitat d'aïllament tèrmic i acústic, resistent al desgast mecànic, a la degradació per àcids i per microorganismes i al foc.

L'escorça cobreix l'arbre i està a punt per a ser pelada als 30-40 anys de vida d'aquest. El primer suro s'anomena "pelegrí", dur, civellat, d'elasticitat mediocre, que no serveix per a fer taps, però sí per a aglomerats.³⁶ Un cop feta la primera pela, cada deu-dotze anys (al sud-oest de la Península Ibèrica es poden fer peles més sovintejades) es fan les subsegüents peles de les capes que s'han anat regenerant. Aquest suro s'anomena "de reproducció". Creix per zona concèntrica i la seva producció és alhora centrífuga i centrípeta a partir de la capa mare. La fusta es forma cap al cot, el suro cap a la perifèria, sota aquest pren forma l'escorça mare o "escorpit".

La pela del suro es fa a l'estiu,³⁷ moment en què l'activitat vegetativa de l'arbre és menys intensa, i s'ha de fer manualment.³⁸ Es fa un tall circular, amb una destal de fulla petita i esmolada. S'esqueixa longitudinalment l'escorça i amb l'ajut del mànec de la destal o d'un bastó es treu del suro. Es fa la pela fins l'alçada permesa i no

es deixa suro al peu de la planta, per tal d'evitar que faci d'aixopluc per a formigues i altres insectes. S'atura la pela en cas de pluges excessives o de vents càlids per evitar la dessecació de la capa generativa. És una operació delicada, ja que cal evitar danys a l'escorça mare. Si l'arbre és molt gruixut, es treu el suro mitjançant un pal llarg acabat en punta. Aquestes tasques les duen a terme els peladors.

Els peladors són treballadors especialitzats, que treballen en colles.³⁹ Cada any, a l'estiu, es reuneixen les colles de peladors i s'encarreguen de la pela de les alzines sureres que s'ha comprovat que estan a punt. Amb ells, hi tenim els burricaires, que traslladen el suro pelat a sobre o amb animals o carros, des de l'arbre fins al lloc on s'apilen. Quant guanyaven per aquestes tasques? Si agafem l'exemple de l'empresa *Bech de Careda Hermanos*⁴⁰, d'Agullana, sabem que el 1895 es pagaren 399 pessetes a nou treballadors que havien fet la pela del mas Lleona, a Maçanet de Cabrenys. N'hi havia tres que havien treballat 26 dies, dos que n'havien treballat 17 i quatre que n'havien treballat un. Tots ells cobraren entre 3 i 5 pessetes diàries.⁴¹ L'any següent es pagaren 437 pessetes per la pela del mas Portell, també de Maçanet de Cabrenys, a catorze treballadors. De la collita de 1910 s'extregueren 1.908 quintars de suro en planxa, pagats a 0,625 pessetes el quintar. Segons Medir⁴², a l'alçada de 1905 un pelador andalús guanyava deu rals de jornal, dos més pel cap de colla i dos menys pels burricaires. Menjaven tots en comunitat i tenien un cuiner, pagat pel propietari del bosc, que comprava els aliments i feia els àpats. A la vigília de la Guerra Civil un pelador andalús guanyava cinc pessetes diàries i un pelador català en cobrava el doble.⁴³

Fetes aquestes peles, el suro és dut a les fàbriques, d'on sortiran els taps. Això sempre i quan no es vengui el producte directament a l'estranger, aspecte que va suscitar polèmiques i respostes que veurem en el seu moment.

LA INDÚSTRIA SURO-TAPERA

Com hem indicat al començament del treball, la principal (i en bona part del període en què es desenvolupa el present treball, única) aplicació que s'ha donat al suro és l'elaboració de taps. Per això, resumirem com es feien els taps abans que arribessin i es consolidessin les màquines.

L'elaboració tradicional dels taps de suro

El suro entrat als magatzems s'apila, per tal de triar totes les planxes que han estat atacades per formigues, i es bull en peroles amb aigua, facilitant que es torni tou i

flexible i guanyi un 20% de volum i un 30% de gruix.⁴⁴ Aquest procés dura entre cinquanta i seixanta minuts.⁴⁵ Segons Manuel Jubert⁴⁶ alguns fabricants cometien l'error de fer-lo coure durant només mitja hora, cosa que no permetia que perdés la saba fàcilment.

Tot seguit es fa la tosca o raspat, que consisteix a treure manualment la part llenyosa dels arbres amb una rascleta. El toscador aguanta amb un peu la planxa estirada a terra i amb les mans subjecta la rascleta recurrent la part que s'ha de toscar. Segons afirma Pere Pla Casadevall⁴⁷ hi ha dades que indiquen que aquesta pràctica es feia abans al bosc. I també tenim dades que indiquen que al segle XVIII aquesta operació es feia cremant la tosca i raspant la part carbonada.⁴⁸ Avui dia la tendència és la de fer la tosca abans del bullit.

Tot seguit es classifica el suro per gruixos i per qualitats. Se separa el suro de rebuig, que pot representar un percentatge molt elevat, al voltant del 40%. Un cop eliminat, es divideix el resultant per qualitats o "calibres", que estan donats en "línies franceses", equivalent a 2,256 mil·límetres, que es classifiquen en sis categories, de la I a la VI, depenent del grau de menor a major porositat.

De les pannes triades se'n fan llesques amb el gabinet de llescar, que porta una guia graduada en línies per a fer les llesques de la mida desitjada. La seva amplada correspon a la llargada dels taps que cal fabricar. L'esmentada guia fou inventada per A. Cendra, de Palafrugell. Abans de la seva invenció es llescava a ull, fent-se moltes llesques irregulars. En moltes ocasions, se senyalaven les peces amb línies transversals i se seguien després amb el gabinet.

Les llesques són reduïdes a carracs⁴⁹, es fan els quadrats de suro per a fer-ne taps, que tenen l'amplada que ha de tenir el tap. El carrador, un dels obrers més ben considerats del món surer, com veurem, agafa les llesques amb la mà esquerra i amb la dreta el gabinet de carrar. Prèviament observa si hi ha incisions i la direcció que prenen, perquè si són profundes i rectes s'han de seguir per a no perdre material, en cas contrari produiria carracs de tamany molt petit per a "topetes". Si les incisions són diagonals, s'han de tallar per a "punxeguts" o "cònics". Els més difícils de tallar són els de "trefins", perquè a més de l'habilitat manual necessària per a fer-los cal que el carrador sigui bon coneixedor de la classe de suro que està treballant, ja que ha de comprovar si han quedat taques provinents de la saba, que fan que en assecar-se el tap s'arrugui i que els gasos del vi escumós s'escapin, perdent aquest vi tota la seva qualitat.⁵⁰ Un cop fets els carracs és útil passar-los per la caldera només uns minuts, per tal de reanimar la flexibilitat del producte, i es posen en piles en una habitació fresca i baixa. Segons Manuel Jubert⁵¹ alguns fabricants s'equivocaven en

mullar-los així que s'havien refredat, perquè com que encara tenien els porus oberts penetrava en ells l'aigua i es tornaven els porus negres i feien mal efecte.

La fabricació de taps pròpiament dita la fan els tapers.⁵² Primerament, tenim els escairadors, aprenents d'unes edats al voltant dels dotze anys, que s'encarreguen de rebaixar les arestes dels carracs. Aquesta operació es realitza o bé subjectant amb la mà esquerra el carrac i amb la dreta aguantant el ganivet que en fer girar el carrac trenca les arestes, o bé arrodonint el carrac de la mateixa manera que es fa amb els taps, cosa que, a parer de Manuel Jubert⁵³ era preferible. Tot seguit, el taper pròpiament dit, assegut en una taula quadrada si hi ha quatre treballadors o rectangular si n'hi ha dos o està sol, fa els taps. Comprova per quin dels costats començarà, ja que els carracs acostumen a tenir un costat millor que l'altre i és convenient que es comenci per aquest costat, car així sortirà el tap de millor qualitat. Agafa el carrac amb la mà esquerra i amb la dreta introdueix la part superior del ganivet de fer taps dins l'encaix. Es posa el carrac longitudinalment sobre el gruix i es fa rodar amb la mà esquerra, mentre el dit polze de la mà dreta es va recolzant en la palilla del carrac, deixant el tap ben arrodonit. Si la qualitat del tap ho requereix⁵⁴ es treuen les tares del cap del tap (fer capnets), i si es tracta de trefins, els repassadors s'encarreguen de fer-los directament dels carracs. Cal fer esment que els tapers catalans no eren *jornalers* en el sentit que cobressin un tant per cada dia de treball, sinó que treballaven a preu fet, a tant per cada miler de taps elaborats.⁵⁵ Un bon taper podia fer entre 1.000 i 1.500 taps al dia.⁵⁶ La introducció de la màquina de garlopa en els obradors de suro catalans, aspecte que veurem més detingudament tot seguit, va suposar la possibilitat que els tapers poguessin arribar a produir 4.000 taps diaris.⁵⁷

Els taps es renten i es blanquegen per desinfectar-los, donar-los millor aspecte i destruir les espores o microorganismes que encara puguin existir. Es poden rentar amb aigua i sal o "en blanc", amb un solució de clorur de calci i aigua i tot seguit d'àcid oxàlic amb aigua. Un cop nets es deixen assecar. S'embalen en sacs de canemàs i ja estan a punt per a la venda.

Aquesta és la descripció que hem fet per a l'elaboració manual de taps, el procediment que se seguí al llarg de bona part del nostre període d'estudi. Com podem veure, ens trobem amb unes inversions molt limitades en capital fix. Tota l'estona parlem més d'habilitats manuals i d'eines senzilles que de maquinària. Parlem, en definitiva, més d'artesania que d'indústria. En qualsevol cas, la introducció de maquinària féu variar considerablement les tècniques productives que aquí hem resumit, tot i que en uns períodes molt tardans i amb una implantació molt lenta, i durant molt temps, la fabricació tradicional que hem explicat convisqueu amb la nova maquinària que s'anava implantant. En l'apartat següent ho veurem amb més detall.

La mecanització dels processos productius

El suro és una matèria biològica, sintetitzada per la naturalesa i que gairebé no es pot modificar per la tècnica, cosa que en redueix les possibilitats de mecanització.⁵⁸ El tractament d'aquest material s'ha de restringir als utensilis senzills, manipulats pel mateix treballador, seguint les pautes exposades a l'apartat anterior.⁵⁹ Les màquines per a elaborar taps de suro, malgrat tot, són conegudes almenys des de 1820. En concret, pels voltants d'aquell any s'inventà a París la màquina de ribot o de garlopa, que no arribarà a Catalunya fins a l'alçada de 1850, concretament a Sant Feliu de Guíxols, on provocà una important vaga de tapers. En aquesta màquina, una ganiveta de fulla horitzontal unida a un mànec tornejava un carrac que girava alhora al voltant d'una barra torçada en espiral. Els carracs es transformaven en taps cilíndrics o cònics. En opinió de Pere Sala,⁶⁰ la màquina de ribot, en ser accionada manualment, no actuava necessàriament contra el treball domiciliari.

Paral·lelament aparegué als Estats Units la màquina de barrina o “metralladora”, en la qual un ganivet tubular, anomenat “gúbia”, perforava directament les llesques sense que calgués convertir-les en carracs. El moviment de rotació de l'eix que portava la gúbia s'aconseguia amb un motor elèctric. Aquesta màquina també es podia implantar al propi domicili, però tenia l'inconvenient que discriminava poc la qualitat de la matèria primera i homogeneïtzava el producte final. La generació de quantitats importants de deixalles de suro i, per tant, la menor productivitat per unitat de matèria primera comportà la manca d'implantació d'aquestes màquines.⁶¹

Posteriorment s'inventà la màquina de llescar, consistent en un banc de treball en el qual girava una ganiveta circular muntada verticalment. Una guia mòbil permetia fer les llesques rectes i se'n podia quadrar l'amplada. També aparegué la màquina de carrar que permetia transformar les llesques en carracs de qualsevol mida. La màquina d'esmeril arrodonia els carracs mitjançant el fregament contra uns discs de paper d'esmeril. I la calibradora o garbella classificava els taps. La màquina d'esmeril representà la innovació tècnica més remarcable de la segona meitat del segle XIX, donat que comportà la introducció d'una nova font d'energia, amb motors de gas pobre, hulla i antracita. Finalment cal tenir en compte que, a l'alçada de 1895, es millorà la màquina de garlopa en el sentit que, en comptes de deixar els taps de forma cilíndrica, els feia d'imitació a mà.⁶² A més, al canvi tecnològic se li sumaren noves possibilitats energètiques, com l'adopció de sistemes de força motriu (màquines de vapor, motors de gas,...) i noves tecnologies en la fabricació de taps.⁶³

L'ambient fou més aviat hostil a la mecanització del procés productiu. Josep Espadalé, compilant les diverses opinions que s'escriuien entre els anys cinquanta i vuitanta del segle XIX,⁶⁴ ens presenta una opinió pública més aviat desfavorable a

mecanitzar la fabricació de taps. Es mantenia la idea que la destresa manual dels treballadors era suficient per a mantenir la qualitat dels taps i les capacitats exportadores dels obradors catalans. Les màquines es podrien aplicar per a l'elaboració de taps de baixa qualitat, però, en opinió de Josep Gich i Manuel Gil,⁶⁵ no eren competència seriosa per al treballador "*práctico e inteligente*".⁶⁶ Malgrat tot, aquestes màquines es van anar imposant, això sí, amb una certa lentitud. El 1897 Emili Serrat Banquells opinava que la màquina per elaborar trefins que havia aparegut feia poc no podia competir amb els taps elaborats artesanalment en qualitat.⁶⁷

Hermenegildo Vila Saglietti⁶⁸ comptabilitzava el 1892 un total de 714 màquines de fer taps ubicades a Catalunya, que eren emprades per 10.493 treballadors; una ràtio de 14,69 treballadors per màquina. S'havia produït un increment notable, si prenem com a certes les dades que pocs anys abans ens donaven Josep Gich i Manuel Gil:⁶⁹ 137 màquines a tot Catalunya. Martí Roger atribuïa l'increment de maquinària a les dificultats que trobaven els futurs tapers per aprendre l'ofici, a la desaparició de l'aprenentatge, entès com a un mitjà d'ascens social, i al progressiu augment de la disciplina.⁷⁰ Emili Serrat Banquells donava unes xifres relatives a l'existència de màquines sense precisar el tipus que reproduïm en el quadre 1.3. Com podem veure, posaven de manifest el predomini dels grans centres productors baix-empordanesos en la mecanització del procés productiu suro-taper.

QUADRE 1.3

Màquines de fer taps existents a Catalunya el 1897

Població	Nre. Màquines
Agullana	9
Arenys de Mar	4
Begur	15
Calonge i Sant Antoni	39
Darnius	4
La Jonquera	22
Llagostera	12
Palamós	52
Palafrugell	73
Sant Feliu de Guíxols	290
Tossa de Mar	12

Font: SERRAT BANQUELLS, Emili; "La industria corcho-taponera en la provincia de Gerona", Asociación Literaria de Gerona, Certamen de 1897, Pacia Torres imp. Girona, 1898; p. 71.

El fet és que Catalunya, un dels principals productors mundials de taps de suro en els anys del pas del segle XIX al segle XX, utilitzava unes tècniques productives molt desfasades si es comparen amb les possibilitats generades per la maquinària existent en aquells moments. Segons Josep Espadalé i Àngela Martí, Catalunya adoptà l'anomenat "model francès", caracteritzat per la fabricació de taps no cilíndrics i la utilització d'una matèria primera de molta qualitat, en la qual part del benefici derivava de l'habilitat del taper manual per valoritzar-la al màxim.⁷¹ Aquest model es consolidà des dels primers decennis del segle XX, gràcies a les noves capacitats de la màquina de garlopa.⁷² D'aquesta manera, mentre al 1903 la contribució industrial de Palafrugell declarava l'existència en tot el municipi de 5 torns de fer taps amb força motriu, al 1915 constaven 43 fàbriques que tenien 182 màquines de garlopa, mentre que només 20 declaraven no tenir-ne cap.⁷³

Al costat de les transformacions en la producció de taps de suro, hem de fer esment dels canvis que comportà l'expansió de l'aglomerat per a la fabricació d'aïllants tèrmics i acústics per als sectors de la construcció i la refrigeració. La demanda d'aglomerat elevada, contínua, poc oscil·lant i sense substitutius va possibilitar la rendibilització de les inversions a gran escala en edificis i maquinària pesant, a diferència del que passava en l'elaboració de taps, on la majoria de les principals indústries taperes podien subcontractar part de la producció amb petits obradors en períodes de demanda alcista.⁷⁴ Per a l'elaboració d'aglomerat, el suro es reduïa a les màquines preparadores-trencadores. Tot seguit passava a les trituradores per a obtenir el granulat de suro (serrill), que seguidament es molturava si es requeria una producció d'aglomerat de gra molt fi o es conduïa als garbells classificadors on, per gravetat i moviment oscil·latori dels diversos sedassos de diferents diàmetres de pas, se seleccionava el gra de suro per grandàries. El granulat es premsava mecànicament dins de motllos rectangulars d'un volum variable segons la mida de la planxa a elaborar. Els motllos es compactaven dins el forn, s'obrien i es treia l'aglomerat, que passava a la serradora per obtenir-ne diverses planxes.⁷⁵ Com podem apreciar, un entramat productiu que requeria unes instal·lacions molt més complexes que els tradicionals obradors domèstics característics per a l'elaboració de taps.

En qualsevol cas, durant la major part del segle XIX, abans de la introducció d'aquestes innovacions, el model productiu fou molt diferent. La indústria surera era intensiva en treball, les inversions en capital fix molt reduïdes. Era una indústria caracteritzada per l'habilitat tècnica dels artesans, en la qual es valorava la destresa, no les inversions tècniques. I era una indústria amb una certa especialització (i tradició?) en l'elaboració de taps de qualitat, uns taps que foren de difícil mecanització, car les primeres màquines deixaven molt de residu, per tant, tenien una productivitat més baixa per unitat de matèria primera que l'elaboració manual de taps.⁷⁶

Foren les millores introduïdes en la garlopa des de principis del segle XX i l'expansió de l'electricitat, les que permeteren l'extensió d'aquestes màquines pels tallers surers catalans, en uns moments en què es consideraven desfasades als Estats Units. Aquestes màquines es van anar mantenint fins èpoques prou recents. El 1943, encara es localitzaven un total de 597 garlopes als obradors surers catalans, un 40,44% del total de màquines de suro existents al territori,⁷⁷ una situació explicable, en qualsevol cas, per les mancances industrials i energètiques que patia la Catalunya de la postguerra.

Fàbriques i tallers

“En Cataluña está la fabricación tan desarrollada que cada casa de trabajador es una pequeña fábrica en la que se elaboran tapones que van a engrosar las pilas de las fábricas propiamente dichas” (Josep Gich i Manuel Gil; La industria corchotaponera, p. 14)

El procés de mecanització de la fabricació de taps que hem descrit anteriorment, com podem observar, va ser un fenomen tardà; durant uns cent cinquanta anys els taps de suro es van produir artesanalment, utilitzant eines molt senzilles, sense necessitat de fer grans inversions en capital fix. Això va fer que els establiments on s'elaboraven els taps no necessitessin grans dimensions. Fins i tot les primeres màquines, concretament la garlopa, no eren incompatibles amb el treball en petits tallers.⁷⁸ Això va comportar que al llarg del període que abraça el present estudi, l'elaboració de taps de suro es dugués a terme en locals amb una imatge molt diferent de la gran fàbrica tradicional.⁷⁹ Es podien fer taps en petits tallers amb nombre reduït d'operaris o, fins i tot, al propi domicili.

Es fa difícil encabir la producció de taps de suro dins el marc protoindustrial, fonamentalment perquè els estudis s'han dirigit majoritàriament cap al sector tèxtil,⁸⁰ però sobretot perquè parlem d'una indústria nova, apareguda de cop durant el segle XVIII sense cap enllaç amb activitats anteriors. El teòric per excel·lència de la protoindústria, Franklin Mendels, presentava com a una de les premisses bàsiques d'aquest sistema productiu l'aparició i l'expansió d'un tipus d'indústria la producció de la qual estava destinada a un mercat allunyat de la pròpia regió productora,⁸¹ aspecte ben característic en la indústria suro-tapera. També s'ha atribuït a la protoindústria el creixement demogràfic de les regions on s'esdevingué,⁸² cosa que, en aquest cas, cal mirar-se amb més lupa, donat que aquesta va ser una característica comuna a bona part de la Catalunya dels segles XVIII i XIX, i no a tot arreu va haver-hi activitat protoindustrial. La qüestió és que no podem descartar l'elaboració de taps de suro a les masies catalanes, segurament dirigides pel capital mercantil, encarregat de fer-ne la comercialització posterior. El fet que es tractés d'una producció nova,

sense segles de tradició que ajudessin a sostenir les resistències dels productors a l'hora de deixar en mans dels comerciants el control de la producció i la distribució facilitaria que el capital comercial controlés aquestes petites unitats domèstiques.

Un recent treball de Rosa Ros ens aporta noves i fonamentals dades sobre aquest assumpte.⁸³ A partir de l'estudi de l'activitat de l'empresa *Rafael Arxer, Hijo y Compañía*, de Sant Feliu de Guíxols, entre els anys 1817 i 1820, ens indica com aquesta empresa, pel que feia a la producció, es dedicava exclusivament a les darreres fases de la producció: tria, repassat i embalatge dels taps. Pel que respecta a les fases anteriors, els Arxer encarregaven la seva elaboració a diversos artesans tapers, de la mateixa manera que compraven el suro als propietaris forestals abans de fer la pela, i el feien pelar, transportar, bullir i tallar.⁸⁴ Així i tot, bona part dels taps que comercialitzava aquesta empresa havien estat comprats a tapers un cop elaborat el producte, sense que els Arxer haguessin intervingut per res en la seva producció.

Disposem de molts més detalls sobre l'elaboració dels taps de suro en els petits tallers artesanals. Com a conseqüència de la mínima infraestructura que requereix aquesta indústria, la producció de taps de suro, durant bona part de la seva història, s'ha realitzat en tallers que tenien entre dotze i vint treballadors, que requerien únicament el capital necessari per tenir accés a la matèria primera i per pagar els salaris dels treballadors, així com conèixer les estructures comercials on calia integrar-se a l'hora de vendre el producte i treure'n el màxim benefici. Al llarg del segle XIX es visqué un procés d'engrandiment i multiplicació dels tallers tradicionals fins arribar a les fàbriques pròpiament dites,⁸⁵ propiciat per factors com la mecanització dels processos productius⁸⁶, o la necessitat de millorar la productivitat a partir d'una major divisió del treball i una millor supervisió de la producció, més fàcil de controlar i dirigir en un establiment gran que en els tallers domèstics clàssics.⁸⁷

El viatge que féu Francisco de Zamora per terres gironines a principis de 1790 ens dona unes primeres dades sobre l'expansió de l'elaboració de taps de suro al llarg del territori català. El 22 de gener visità Agullana i Darnius, i ens indicà com s'elaborava el suro, assenyalant que es treballaven els taps amb tanta facilitat que “... hay hombre que hace 2.000 al día.”⁸⁸ El 30 de gener passà per Palafrugell, i ens tornà a recordar com es feien els taps.⁸⁹ El dia següent descobrí que a la Bisbal hi havia cinc tapers i l'endemà en localitzà “*algunos*” a Palamós i molts més a Sant Feliu de Guíxols, i ens indicà com el comerç dels taps “... *está aquí en mucho auge*...”⁹⁰. També en localitzà a Lloret de Mar. Els cinc tapers que localitzà a la Bisbal és l'única xifra exacta que ens indicà pel que fa al nombre de treballadors. En qualsevol cas, ens explicà com es feien els taps en dues ocasions, quan passà per

Agullana i quan passà per Palafrugell, i en ambdós casos, ens exposà una activitat plenament artesanal.

Les primeres dades concretes sobre establiments dedicats a l'elaboració de taps de suro les va donar Pascual Madoz⁹¹ entre els anys 1846 i 1849, malgrat que no donà el nombre exacte de tallers existents a cada població. En concret, Madoz localitzà establiments surers a Sant Feliu de Guíxols (42 fàbriques que donaven feina a més de 500 persones)⁹², Blanes, Arenys de Mar (4 fàbriques), Hostalric (1), la Bisbal (5), Palafrugell (més de 500 treballadors), Palamós, Sant Joan de Palamós (3), Tossa de Mar, Lloret de Mar, Agullana, Darnius (*"muchas"*), Figueres, la Jonquera (2), Maçanet de Cabrenys, Biure, Cantallops (2) i Llagostera. Aquestes dades de Madoz mereixen més d'una discussió, fonamentalment perquè no esmenten per res la fabricació de taps de suro a un centre tan important com és Cassà de la Selva. I sobretot perquè no ens encaixen amb les que ens donà Ramir Medir cent anys més tard, referides a les fàbriques existents a Catalunya l'any 1842, que hem reproduït en el quadre 1.4.

QUADRE 1.4

Poblacions amb fàbriques de taps de suro, 1842

Població	Nre. Fàbriques
Sant Feliu de Guíxols	73
Palafrugell	62
Calonge	47
Llagostera	42
Cassà de la Selva	40
Arenys de Mar	27
Palamós	18
Lloret de Mar	18
La Bisbal	13
Agullana	12
Tossa de Mar	10
Blanes	9
Vidreres	9
Caldes de Malavella	8
Castell d'Aro i Santa Cristina d'Aro	8
Darnius	7
La Jonquera	6
Maçanet de Cabrenys	6
Olzinelles	4
Bosquerós	3

Població	Nre. Fàbriques
Cantallops	3
Girona	3
Figueraes	2
Sant Cebrià dels Alls	2
Sant Celoni	2

Font: MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero, Alhambra, Madrid, 1953; p. 459-460*

Aquesta disparitat en les xifres hem d'entendre-la en el sentit que mentre Madoz considerava que una fàbrica havia d'ésser un establiment d'una certa grandària, que ocupava una quantitat destacable de treballadors, Medir donà caràcter de fàbrica a qualsevol establiment en el qual es duguessin a terme processos de transformació de pannes de suro en taps.⁹³ Sobre el tamany d'aquestes fàbriques, les indicacions de Madoz sobre els més de 500 treballadors del suro que hi havia a Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols, són les úniques dades que ens faciliten ambdós autors pel que fa a mitjans del segle XIX.

Francisco Giménez Guited, en una obra de 1862,⁹⁴ ens donà noves dades al voltant de la implantació de les fàbriques de taps de suro al territori català, que reproduïm en el quadre 1.5.

QUADRE 1.5

Fàbriques i treballadors del suro a Catalunya, 1862

Població	Nre. Fàbriques	Nre. Treballadors
Agullana	5	64
Cantallops	3	98
Cassà de la Selva	8	196
Castell d'Aro	1	16
Darnius	9	269
Girona	5	146
La Vajol	6	120
La Bisbal	2	50
La Jonquera	8	285
Llagostera	13	387
Palafrugell	28	764
Palamós	4	120
Peralada	1	50
Sant Feliu de Guíxols	27	728

Població	Nre. Fàbriques	Nre. Treballadors
Sant Joan de Palamós	1	24
Tossa de Mar	13	329
Vidres	3	150
TOTAL	268	3.796

Font: GIMÉNEZ GUITED, Francisco, *Guía fabril e industrial de España, Librería Española, Madrid, 1862*

Hi ha un aspecte que volem remarcar. Com podem veure en el quadre 1.5, Giménez Guitèd localitzà cinc fàbriques a Agullana en les quals hi treballaven 64 obrers, però ens aclarí que aquestes xifres eren variables, car depenent de les necessitats dels establiments augmentava el nombre de treballadors en certs moments, els quals treballaven fora de l'establiment, ja fos per compte de la casa o per compte propi.⁹⁵ Aquest apunt ens indica l'existència de treball fora de les fàbriques. Els propietaris dels establiments sabien que en certs moments en els quals calgués comptar amb més mà d'obra en tenien a la seva disposició fora del taller habitual. Qui eren aquests treballadors esporàdics? El taper era un obrer especialitzat i no podem creure que només treballés quan augmentaven les necessitats de les cinc fàbriques d'Agullana. Aquests tapers havien de treballar regularment; cal suposar que habitualment ho feien a casa seva, amb la seva família, segurament a càrrec d'un comerciant. Ens trobaríem, doncs, davant de l'esquema clàssic de la protoindústria: un productor, treballant en l'àmbit domèstic, per encàrrec de tercers, la producció del qual està destinada a mercats llunyans.

Un llibretó de 1885, escrit per Josep Gich Fontanet i Manuel Ferrando Gil,⁹⁶ ens donà unes noves dades al voltant dels treballadors de suro a Catalunya, que reproduïm en el quadre 1.6. Les dades ens indiquen un augment del nombre d'obers respecte a les de Giménez Guitèd; així com una primera feminització del treball, sobretot a Palafrugell, on tenim que la cinquena part dels treballadors del suro eren dones, unes dades úniques en tot el territori català, com podem observar.⁹⁷ I hem de tenir en compte que parlem d'uns moments en què no s'ha implantat maquinària en quantitats considerables. Estaríem parlant, doncs, d'artesanes que participaven en algunes de les fases productives en l'elaboració de taps de suro.

QUADRE 1.6

Treballadors del suro, 1884

Població	Homes	Dones	Total
Agullana	250	30	280
Cantallops	40	6	46
Darnius	120	60	180

Població	Homes	Dones	Total
Figueres	5	—	5
La Jonquera	150	30	180
Maçanet de Cabrenys	30	—	30
Begur	210	40	250
Calonge	600	140	740
La Bisbal	200	—	200
Palamós	500	70	570
Palafrugell	813	240	1.053
Sant Feliu de Guíxols	1.244	33	1.277
Santa Cristina d'Aro	10	—	10
Cassà de la Selva	1.120	35	1.155
Girona	95	10	105
Llagostera	630	50	680
Blanes	15	—	15
Hostalric	35	—	35
Lloret de Mar	84	—	84
Tossa de Mar	300	8	308
Vidreres	200	25	225
Tortellà	4	—	4
Arenys de Mar	300	6	306
Sant Celoni	45	—	45
Tordera	26	—	26
TOTAL	7.026	783	7.809

Font: GICH FONTANET, Josep i GIL, Manuel Fernando; *La industria corcho-taponera, Girona, 1885*; p. 15-16

La mateixa obra ens facilitava la producció de taps, el seu pes i el seu valor a nivell català, que reproduïm en el quadre 1.7. Tal com es pot observar, Gich i Gil pressuposaven que cada miler de taps pesava tres kilos i tenia un valor d'11 pessetes. Els autors no diferenciaven entre els diferents tipus de taps que es podien elaborar als obradors catalans, cosa que dóna menys credibilitat al quadre, però és interessant veure els nivells productius de les produccions sureres catalanes que el quadre reflecteix. Si hem de fer cas a les seves dades, veiem com Sant Feliu de Guíxols, Cassà de la Selva, Palafrugell, Llagostera, Calonge i Palamós, per aquest ordre, serien les principals poblacions productores de taps de suro, a una distància considerable de les altres.

Producció de taps de suro, 1884

Població	Nre. Taps (milers)	Pes (kg.)	Valor (ptes.)
Agullana	56.000	168.000	616.000
Arenys de Mar	62.000	186.000	682.000
Blanes	9.000	27.000	99.000
Begur	52.200	156.000	574.200
Cantallops	9.000	27.000	99.000
Calonge	142.200	426.600	1.564.200
Cassà de la Selva	231.000	693.000	2.541.000
Darnius	36.000	108.000	396.000
Figueres	1.200	3.600	13.200
Girona	21.000	63.000	231.000
Hostalric	7.200	21.600	79.200
La Bisbal	40.000	120.600	442.200
La Jonquera	36.000	108.000	396.000
Lloret de Mar	16.800	50.400	184.800
Llagostera	136.000	408.000	1.496.000
Maçanet de Cabrenys	6.000	18.000	66.000
Palamós	114.000	342.000	1.254.000
Palafrugell	210.000	630.000	2.310.000
Sant Feliu Guíxols	256.000	768.000	2.816.000
Santa Cristina d'Aro	2.000	6.000	22.000
Sant Celoni	10.000	30.000	110.000
Tordera	6.000	18.000	66.000
Tortellà	800	2.400	8.800
Tossa de Mar	61.600	184.800	677.600
Vidreres	46.000	138.000	506.000
TOTAL	1.568.000	4.704.000	17.250.200

Font: la mateixa del quadre 1.6, p. 28

Unes noves dades relatives al nombre de tallers i obrers del suro a Catalunya són les que facilità Hermenegildo Vila Saglietti el 1892.⁹⁸ Aquest autor assenyalava que en aquells moments hi havia 24 poblacions a Catalunya on es feien taps, en les quals trobàvem 783 fàbriques que donaven feina a 10.493 obrers i on hi havien instal·lades un total de 714 màquines.⁹⁹ En aquests establiments es produïen diàriament 6.714.832 taps i els tapers cobraven per feina feta, no per hores.¹⁰⁰ La distribució d'aquestes fàbriques i treballadors arreu del territori català era tal com hem reproduït al quadre 1.8.

QUADRE 1.8

Fàbriques i treballadors del suro, 1892

Partit judicial	Nre. Fàbriques	Nre. Treballadors
Arenys de Mar	49	264
Figueres	57	820
Girona	190	2.014
La Bisbal	423	7.000
Olot	4	15
Santa Coloma de Farners	60	380
TOTAL	783	10.493

Font: VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro...*; p. 68-69

Les dades de Vila Saglietti ens indiquen una progressiva centralització de la producció de taps en els principals centres fabrils del Baix Empordà (Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols,...), que, a més de concentrar el 54,02% dels establiments surers i el 66,71% dels treballadors, acaparaven la pràctica totalitat de la maquinària, i la més avançada en aquells instants.

El 1897 Emili Serrat Banquells ens facilitava noves dades relatives al nombre de treballadors del suro existents a la Catalunya del moment. En un exercici similar al que efectuaren Gich i Gil tretze anys abans, Serrat elaborà uns quadres indicant el nombre de treballadors existents a les localitats sureres de l'època i la producció de taps i el seu valor per població. Ho reproduïm en els quadres 1.9 i 1.10.

QUADRE 1.9

Treballadors del suro a Catalunya, 1897

Població	Homes	Dones	Total
Agullana	300	30	330
Arenys de Mar	300	16	316
Blanes	50	—	50
Begur	310	40	350
Cantallops	40	6	46
Calonge i Sant Antoni	800	150	950
Cassà de la Selva	1.220	40	1.260
Darnius	120	60	180
Figueres	40	—	40
Girona	150	—	150

Població	Homes	Dones	Total
Hostalric	45	—	45
La Bisbal	190	—	190
La Jonquera	210	30	240
Lloret de Mar	115	—	115
Llagostera	930	50	980
Maçanet de Cabrenys	50	—	50
Palamós	875	100	975
Palafrugell	900	240	1.140
Sant Feliu de Guíxols	1.995	140	2.135
Santa Cristina d'Aro	40	—	40
Sant Celoni	35	—	35
Tordera	26	—	26
Tortellà	18	—	18
Tossa de Mar	190	20	210
Vidreres	300	25	325
TOTAL	9.249	947	10.196

Font: SERRAT BANQUELLS, Emili; "La industria corcho-taponera...", p. 72.

Podem observar en el quadre 1.9 com Serrat indicava que Sant Feliu de Guíxols era la població catalana on hi havia la principal concentració de treballadors del suro, davant de Cassà de la Selva, Palafrugell, Llagostera i Palamós, una classificació molt similar a la que ens donaven Gich i Gil tretze anys abans,¹⁰¹ però amb un nombre total de treballadors sensiblement superior al que indicaven aquells autors. Remarquem que el predomini ganxó en nombre de treballadors es corresponia amb el seu predomini quant a nombre de màquines,¹⁰² i que coincidia amb Gich i Gil i amb les dades que tenim compilades en remarcar la importància a Palafrugell del treball femení, si més no, pel que feia al nombre total de treballadores declarades com a tals, tot i que a Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Calonge hi detectava un nombre de treballadores també considerable.

En qualsevol cas, l'observació d'aquestes dades facilitades pels contemporanis amagava una realitat important: la diferència de tamany de les diferents empreses productores de taps. Recordem que l'elaboració de taps es duia a terme amb mitjans predominantment artesanals, que no necessitaven grans instal·lacions ni grans inversions en capital fix. Per això ens trobem que fins a mitjans del segle XIX el treball del suro es feia en els domicilis particulars o en tallers de dimensions reduïdes, entre 10 i 15 treballadors per empresa.¹⁰³ Al llarg de la segona meitat del segle es viuria la reproducció d'aquestes unitats productives al costat de l'aparició i la con-

solidació d'empreses de major tamany. Els establiments de menor tamany no foren capaços d'igualar les possibilitats productores i comercials de les fàbriques importants, cosa que provocà la desaparició de part d'aquests establiments, d'una banda, i la vinculació dels tallers que es mantigueren a les necessitats productores de les grans fàbriques, de l'altra. Els tallers, domèstics o no, es convertiren en subministresadors de taps o de producte semielaborat, fonamentalment carracs, a les empreses majors. En altres casos, rebien el semielaborat de la fàbrica gran i feien el tap.¹⁰⁴ Es generà, per tant, una situació de subcontractació de productes surers.¹⁰⁵ I també es generà una situació d'interdependència entre els tradicionals obradors, cada cop més centrats en l'elaboració de taps per a empreses majors i amb menor marge de possibilitat de venda directa als mercats tradicionals; i les grans empreses surotaperes, que es veieren incapaces d'absorbir tota la demanda amb producció pròpia hagueren de recórrer a la subcontractació d'altres empreses per donar resposta a aquesta demanda.

QUADRE 1.10

Producció anual de taps, 1897

Població	Nre. taps (milers)	Pes (kg.)	Valor (ptes.)
Agullana	120.450	602.250	1.806.750
Arenys de Mar	115.340	576.700	1.730.100
Blanes	18.250	91.250	273.750
Begur	127.790	63.875	1.916.250
Cantallops	16.790	83.950	251.850
Calonge i Sant Antoni	346.750	1.733.750	5.201.250
Cassà de la Selva	459.900	2.299.500	6.898.500
Darnius	65.700	328.500	585.500
Figueres	14.600	73.000	219.000
Girona	54.750	273.250	821.250
Hostalric	16.425	82.125	246.375
La Bisbal	69.330	346.750	1.040.250
La Jonquera	87.600	438.000	1.314.000
Lloret de Mar	41.975	209.875	629.625
Llagostera	357.000	1.788.500	5.365.500
Maçanet de Cabrenys	18.250	91.250	273.750
Palamós	355.875	1.779.375	5.338.125
Palafrugell	416.100	2.080.500	6.241.500
Sant Feliu de Guíxols	779.375	3.896.875	11.690.605
Santa Cristina d'Aro	14.600	73.000	219.000
Sant Celoni	12.775	53.875	181.625

Població	Nre. taps (milers)	Pes (kg.)	Valor (ptes.)
Tordera	9.490	47.450	142.350
Tortellà	6.570	32.850	98.550
Tossa de Mar	76.650	383.250	1.149.750
Vidreres	118.625	593.125	1.779.375
TOTAL	3.721.710	18.608.550	55.825.650

Font: SERRAT BANQUELLS, Emili; "La indústria corcho-taponesa..."; p. 73.

En definitiva, veiem com el districte surer català es caracteritzà durant la segona meitat del segle XIX pel seu caràcter dual, de coexistència de la gran empresa amb els obradors domèstics i els petits tallers.¹⁰⁶ Aquesta coexistència es basava en la subordinació d'aquests establiments menors a les directrius marcades per les grans empreses. Tot i així, les dificultats per a la mecanització de la indústria surera permeteren la pervivència d'aquests obradors fins a dates prou avançades. Fins i tot hem de tenir en compte que la introducció de la primera maquinària no fou cap entrebanc per a la seva continuïtat, car la garlopa no presentava problemes per a la seva instal·lació en aquests tallers. Aquests establiments passaren a ser els proveïdors dels productes (acabats o no) que s'encarregarien de comercialitzar les empreses grans. Aquesta complementarietat permeté la supervivència d'aquests establiments fins ben avançat el segle XX.¹⁰⁷

LA COMERCIALITZACIÓ DEL SURO

Com ja hem esmentat, la fabricació de taps de suro ha estat una activitat destinada a l'exportació. Si féssim cas del que ens han indicat les explicacions tradicionals sobre els orígens del negoci, l'aparició del xampany i la necessitat dels mestres xampanyers francesos de tapar les ampolles amb un producte que permetés la conservació del seu contingut, hauria estat un incentiu fonamental perquè els catalans es dediquessin a l'elaboració de taps de suro i els comercialitzessin. El mercat interior espanyol no demandava taps de suro, donat que la distribució de begudes alcohòliques es duia a terme a granel. Per això, parlem de la indústria suro-tapera com una indústria exportadora, una característica que la diferencia enormement dels principals productes industrials catalans, fonamentalment els tèxtils. I una diferència que, al nostre entendre, ha estat una de les raons principals de la manca d'estudis al voltant de la indústria suro-tapera i de la seva integració dins les anàlisis sobre el procés d'industrialització català en general. De la mateixa manera que aquesta dependència de les exportacions ha convertit aquest sector en molt dependent de la conjuntura econòmica i política internacional, i molt sensible a les crisis comercials.

Aproximació a les xifres d'exportació

Amb anterioritat a l'aparició i l'extensió del tap de suro, hem de tenir en compte l'existència d'exportacions de suro en pannes. Concretament, un treball de Mario Zucchitello ha posat al descobert trameses de suro des de Tossa de Mar, Sant Feliu de Guíxols, Lloret de Mar i Blanes cap a València, sobretot, així com a Cadis, Màlaga i Alacant.¹⁰⁸ Aquestes pannes es venien per dotzenes, al 1547 una dotzena de pannes de suro valia dos sous i sis diners, i al 1674 el valor era de cinc sous.¹⁰⁹

A partir del segle XVIII tenim un remarcable increment en les vendes. Els primers tapers francesos necessitarien matèria primera i començarien a comprar suro català. En aquest context, sabem dels comerciants de Sant Feliu de Guíxols Benet Pellicer i Benet Bas, que al 1724 es dedicaven a l'exportació de suro en planxa.¹¹⁰ Per la seva banda, Joaquim Nadal ha estudiat el comerç espanyol amb Anglaterra des de finals del segle XVIII fins a principis del segle XX¹¹¹ i ens facilita les dades d'exportació de suro i taps cap a aquest país, entre altres productes. En concret, ens indica que entre 1772 i 1842 Espanya no exportà taps de suro cap a Gran Bretanya, i que fins al 1865 el valor del suro en panna era superior al dels taps.¹¹²

La fira de Belcaire de Llenguadoc, segons els estudis tradicionals,¹¹³ hauria estat la principal destinació dels taps catalans al llarg del Set-cents. Es tractava d'una fira regional, on els clients del Llenguadoc i la Provença rebien els productes i proveïdors arribats sobretot de la Lligúria italiana i de Catalunya. Malgrat que està datada des dels segles medievals, el seu moment de màxim esplendor fou entre els anys 1730 i 1789.¹¹⁴ Pierre Vilar hi va dedicar unes pàgines¹¹⁵ i destacà la gran influència que hi tenien els comerciants catalans, que hi venien fonamentalment peix i suro, i hi compraven teles i quincalleria barata, que posteriorment es reexportaven a Galícia. En un primer moment els mateixos fabricants s'encarregarien de dur la mercaderia a Belcaire, segons Medir a partir de 1752.¹¹⁶ No seria fins a finals de segle quan els comerciants passarien a ser els encarregats de dur els taps a la fira. S'hi arribava per terra o per mar, en aquest segon cas, conseqüència de la llarga tradició de cabotatge cap als ports francesos dels vaixells catalans.¹¹⁷ Segons Medir, els viatges a la fira de Belcaire s'haurien deixat de fer a partir del decenni de 1830¹¹⁸, tot i que la fira arrossegà una important crisi des de la Revolució francesa, degut a la cojuntura bèlica de 1789-1815, primer, i a la decadència del món mediterrani des d'un punt de vista comercial després. Tot i així, la seva desaparició no tingué lloc fins el 1870.¹¹⁹

El recent estudi de Rosa Ros sobre l'empresa *Rafael Arxer, Hijo y Compañía*, de Sant Feliu de Guíxols, ens obliga a replantejar-nos els estudis clàssics que indica-

ven que els taps de xampany havien estat el principal producte elaborat i exportat pels tapers catalans i que la fira de Belcaire de Llenguadoc havia estat la seva principal destinació, almenys pel que respecta als anys dels quals s'han conservat les fonts, 1817-1820.¹²⁰ Aquests anys, els Arxer embarcaren pel port de Sant Feliu de Guíxols 43.898 milers de taps. El 54,5% d'aquests taps arribaren en petites embarcacions de cabotatge als ports de Sète i de Marsella.¹²¹ La fira de Belcaire no apareix entre les principals destinacions dels taps dels Arxer, tot i que l'estudi cobreix uns anys en què la fira s'estava recuperant amb dificultats després de les crisis de les èpoques revolucionària i napoleònica i que a la fira hi assistien comissionistes francesos dels Arxer.¹²² Així mateix, a partir de l'anàlisi de les vendes dels Arxer segons la residència del destinatari, s'observa que només l'1,9% de les vendes de taps tenen com a destinació final la Xampanya. Sète (de facto, port de Montpeller) i Marsella representaven el 30% de la clientela dels Arxer, per davant d'Estrasburg, amb el 9%. Si deixem França, veiem que els taps dels Arxer anaven cap a Rússia (15% de les trameses, al port de Sant Petersburg), Gibraltar (11%) i Bèlgica (10%).¹²³ Aquestes dades conviden a l'autora a revisar el paper que s'ha atribuït als vins espumosos de Xampanya com a incentivadors de l'expansió en la fabricació i la comercialització de taps de suro a Catalunya. El gruix de les vendes dels Arxer eren taps fins o basfins destinats a tapar vins de menor qualitat que els de Xampanya. El xampany, que tenia una producció limitada a 8 milions d'ampolles pels volts de 1850, no hauria pogut sostenir la indústria suro-tapera. Els vins de Borgonya, de les riberes del Saone, de la Garona i del Rin eren els líquids citats pels Arxer com a les begudes que havien de ser tapades amb els taps que exportaven.¹²⁴

Al llarg de la primera meitat del Vuit-cents tenim algunes dades aïllades relatives a exportació de suro, ja sigui en panes o en taps. Ramiro Medir va calcular que entre els anys 1800 i 1810 s'exportaren 500.000 taps, la gran majoria abans que esclatés la Guerra del Francès,¹²⁵ i, a més, ens va indicar com entre 1817 i 1819 es van embarcar des del port de Palamós un total de 18.533,5 quintars de suro en planxa, amb destinació Anglaterra; i com altres països van intensificar les seves compres de suro en planxa per tal de fer-ne taps a les seves pròpies fàbriques.¹²⁶ També sabem que al 1820 s'exportaren taps d'Espanya a Gènova per valor de 2.700 lliures genoveses¹²⁷ i que al 1846 l'exportació d'aquest producte havia generat uns drets de 16.341.544 rals de billó, el dotze producte que donava majors ingressos dins el conjunt de les exportacions espanyoles.¹²⁸

Pels anys 1844 i 1845 disposem de les dades que ens facilità Pascual Madoz de sortides de taps de suro i de suro en planxa pels ports catalans, que reproduïm en el quadre 1.11.

QUADRE 1.11

Exportacions de suro en planxa i taps

Població de sortida	Any	Suro en planxa (quintars)	Taps de suro
La Jonquera	1844	107.709	154.852
La Jonquera	1845	158	176.953
Roses	1844	—	1.080
Roses	1845	—	940
Palamós	1844	20	30.740
Palamós	1845	—	51.482
Sant Feliu de Guíxols	1844	—	128.322
Sant Feliu de Guíxols	1845	—	143.995

Font: MADÓZ, Pascual; *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846-49

Les dades que ens facilità Madoz ens assenyalen com l'exportació de suro sense elaborar havia esdevingut un fenomen marginal als anys 40 del segle XIX, tot i que són remarcables les sortides de suro en planxa des de la Jonquera. A més, hem de tenir en compte, tal com indicarem tot seguit, que l'any 1845 es decretà la prohibició d'exportació de suro en pannes des de la província de Girona. Havien tingut lloc importants motins als ports baix-empordanesos. El 1820 un avalot de tapers armats amb pals impedí que el vaixell "Neptuno" embarqués suro en planxa destinat a Anglaterra. Fets similars tingueren lloc a Sant Feliu de Guíxols el mateix any, quan un vaixell suec intentà fer el mateix.¹²⁹ El 22 de novembre de 1830 esclatà el motí de la Teulera, a Santa Cristina d'Aro, quan els tapers van intentar evitar la sortida de suro sense elaborar, aprofitant un permís especial que la casa de comerç de Josep Casals i Remisa havia obtingut per extreure suro en pannes i vendre'l a ports estrangers atlàntics. El motí s'extengué a Sant Antoni de Calonge, Palamós i Llagostera. A Sant Antoni es cremaren unes partides de suro a punt per ser embarcades, i un succés similar ocorregué a Sant Feliu de Guíxols.¹³⁰ Aquesta dinàmica insurreccional obligà els legisladors a dictar la prohibició de 1845 per evitar la repetició d'aquests aldarulls.

D'ençà 1849 disposem de les "Estadísticas del comercio exterior de España",¹³¹ unes relacions anuals de les sortides dels productes espanyols cap a l'exterior, que des de 1861 ens indiquen el punt de sortida. La font diferencia les sortides de suro en planxa, carracs, taps i suro obrat en altres formes. Les destinacions d'aquestes vendes es diversifiquen al llarg de la segona meitat de segle, ja que mentre el 1849 s'exportaven els productes surers a França, Anglaterra, Rússia, Portugal i Suècia, al 1877 els països receptors de taps de suro eren França, Bèlgica, Alemanya, Portugal,

Anglaterra, Holanda, Estats Units i Cuba. El 1884 s'exportava a dotze països, el 1896 a vint-i-un i el 1905 a trenta-nou. En el quadre 1.12, a tall d'exemple, hem esmentat els principals països receptors dels productes surers en aquest darrer any. Hi podem notar el paper predominant de França com a comprador de taps, carracs i suro en planxa, seguit a certa distància del Regne Unit i d'Alemanya.¹³² Destaquem el cas d'Estats Units com a important receptor de suro sense elaborar, bona part destinat a l'empresa *Armstrong Cork Company*.

Santiago Zapata ha discutit la fiabilitat d'aquesta font.¹³³ Segons aquest autor, és difícil calcular el pes brut dels productes del suro, donat que els carracs i els taps es comptabilitzaven per milers en comptes de per pes, i que el suro en planxa havia estat cuit, perdent part del seu pes, al voltant d'un 20% o 30%. S'assignava a carracs i taps de qualitats molt diferents el mateix valor, cosa que provocava que els funcionaris de duanes cometessin importants errors a l'hora de calcular l'import total, fent que el valor real de les mercaderies fos gairebé el triple del que se li assignava. Pel que respecta a les dades del segle XX, entre 1900 i 1926 recullen a la mateixa partida les exportacions de taps i discs de suro natural, i no fou fins el 1953 quan es van diferenciar les sortides de suro aglomerat dins de la partida "altres manufactures de suro" (salvavides, fulles de paper de suro,...).¹³⁴

QUADRE 1.12

Exportació de taps, suro i carracs, valor en ptes., 1905

País	Taps	Suro	Carracs
França	12.386.505	72.616	424.600
Regne Unit	6.412.095	9.706	1.500
Alemanya	4.157.910	1.125	—
Estats Units	3.610.020	120.719	—
Itàlia	3.272.430	699	33.160
Àustria	1.165.755	—	—
Bèlgica	731.755	1.547	33.860
Cuba	488.175	39	100
Altres	2.667.365	44.934	24.090
TOTAL	34.892.010	251.385	517.310

Font: *Estadístiques del comerç exterior d'Espanya, 1905*

En qualsevol cas, farem servir aquestes dades per elaborar el quadre 1.13, en el qual resumirem el que representaren les exportacions de productes surers des de les Duanes espanyoles. Deixarem de banda el suro obrat en altres formes i tindrem en

compte només les exportacions de suro en panna o planxa, de carracs i de taps. A fi i efecte d'homogeneïtzar les dades, donem les xifres d'exportació de suro en panna en quintars i les d'exportació de carracs i taps en quilograms. Originàriament, les xifres d'exportació de suro en panna venien donades en quilograms, excepte en alguns anys que es donaren en quintars (1849, 1850, 1854, 1855, 1856, 1859, 1860, 1861 i 1862) i en altres es donaren en roves (1851, 1852, 1853, 1857, 1858 i 1870). Entre 1865 i 1877 es diferencià el suro exportat sense haver-se treballat del suro en planxa, diferenciació que ignorarem, malgrat que el suro en planxa implica haver-se treballat prèviament. Pel que respecta als carracs i els taps, donem les xifres en quilograms, tot i que fins al 1907 la font ens dóna les xifres en milers. Per unificar les dades hem comptat que un miler de carracs pesa quatre quilograms i un miler de taps en pesa tres, opció que Santiago Zapata ens proposava sense convèncer-lo del tot, ja que podien haver-hi molts tipus de taps de pesos molt diferents.¹³⁵ Reconeixem que és una solució discutible, però la necessitat d'elaborar un quadre unificat ens obliga a fer aquesta operació.

QUADRE 1.13

Exportacions de suro, carracs i taps

Anys	Suro en pannes	Valor (ptes)	Carracs	Valor (ptes.)	Taps	Valor (ptes.)
1849-1860	77.565	6.036.224	—	—	130.062	56.732.738
1861-1870	98.430	7.465.632	2.485	550.738	194.389	80.099.343
1871-1880	199.811	9.391.759	1.266	350.755	254.632	107.537.841
1881-1890	255.216	12.214.393	4.717	1.174.104	351.474	139.290.412
1891-1900	263.625	29.142.485	9.977	2.047.466	555.863	278.399.837
1901-1910	495.240	19.696.757	39.184	10.273.553	675.561	352.150.800
1911-1920	390.932	17.018.095	74.524	20.494.016	666.410	333.201.865

Font: MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 485-495, a partir del seu buidatge de les Estadístiques del comerç exterior.

Les xifres del quadre 1.13 ens indiquen un augment de les exportacions dels productes surers. Entre 1849 i 1920 es multipliquen per cinc les exportacions de taps de suro i de suro sense elaborar. Els carracs, que havien representat una xifra marginal dins les vendes en el segle XIX, visqueren un auge considerable a partir de 1900, i cal fer una menció al seu paper en aquests negocis. Estem parlant d'un producte semielaborat, que pot tenir uns aranzels d'entrada més baixos que els dels taps en els països on s'exporta, i més baixos que els del suro en panna per a la seva exportació des de l'Estat espanyol.

A partir de les dades del quadre 1.14, volem fer un breu esment al paper de les exportacions catalanes de productes surers dins el total de les vendes espanyoles, prenent com a exemple el quinquenni 1896-1900. Com podem observar, mentre el valor dels taps que havien sortit dels punts de venda catalans representaven el 61,25% del valor total dels que han sortit de tot l'Estat, el valor del suro en planxa representava únicament un 4,98% i el dels carracs un 22,87%. Aquestes dades indiquen la superioritat industrial catalana en l'elaboració dels taps de suro.

QUADRE 1.14

Exportacions de suro, carracs i taps des dels punts de frontera catalans, valor en ptes, 1896-1900

Punt de sortida	Suro	Carracs	Taps
St. Feliu Guíxols	17.474	3.496	41.747.353
Palamós	415.797	110.276	18.810.292
Portbou	548.994	248.744	43.451.302
La Jonquera	48.087	46.236	290.756
ESPANYA	20.674.573	1.787.296	170.265.623

Font: Estadístiques del comerç exterior d'Espanya, 1896-1900. Les dades generals d'Espanya han estat extretes de MEDIR, Ramiro; Historia del gremio corchero; p. 486-489.

Així mateix, parlant exclusivament de les dades catalanes, observem com en aquells moments:

- S'havia produït una important decadència de la Duana de la Jonquera, veiem com és un punt de sortida d'una part molt minsa del total de productes surers, una tendència que venia arrossegant des que el ferrocarril va arribar a la frontera per Portbou, el 1878, mentre que al decenni de 1860 havia representat entre una quarta i una tercera part del total de les exportacions de taps estatals.¹³⁶
- Les sortides de suro en planxa i de carracs pel port de Sant Feliu de Guíxols eren molt menors a les del port de Palamós.
- La importància de les exportacions de carracs des dels punts de sortida altempordanesos.¹³⁷

En qualsevol cas, queda clar que mentre els catalans s'havien centrat en l'elaboració de taps, la resta de zones sureres de l'Estat vivia fonamentalment de l'exportació del suro sense elaborar o de la indústria preparadora que subministrava productes semielaborats. En un article recent, el Grupo de Estudios de Historia Rural ha

estudiat les compres de suro en panna realitzades per l'empresa *Armstrong Cork Company* al sud-oest de la Península Ibèrica.¹³⁸ Des de 1878, aquesta empresa nord-americana comprà suro en pannes andalús, preferentment suro en brut, però des de 1900 amplià aquestes adquisicions al suro pelegrí, rebuig, virutes,... fet que estava lligat als canvis que visqué la indústria surera davant l'aparició de noves possibilitats per aquesta matèria més enllà dels taps.¹³⁹ A més, a partir d'aquell any, la companyia desenvolupà una política d'arrendaments de finques amb alzines sureres ubicades a les "dehesas" andaluses.¹⁴⁰

D'aquesta manera, veiem com les estadístiques del comerç exterior són l'única font de què disposem per poder tenir unes xifres del que representa l'exportació de productes surers en quantitat i valor, tot i que cal tractar amb compte les dades facilitades. Aquestes xifres ens indiquen un creixement continuat de les trameses d'aquests productes cap a l'estranger, així com una diversificació dels punts de destinació d'aquests productes.

La qüestió aranzelària

En un negoci tan caracteritzat per l'exportació, cal que fem una menció a les disposicions aranzelàries que podien limitar el comerç internacional dels taps de suro.¹⁴¹ Al llarg de més d'un segle, diverses normes van imposar càrregues a les importacions o exportacions de taps i de suro, o van prohibir aquest comerç. Farem un breu resum d'aquestes normes, aspecte que ja ha estat objecte de diversos estudis.

El 23 de desembre de 1782 apareix per primer cop el suro als aranzels, entesos tant d'entrada com de sortida. S'establia un dret de 102 maravedissos de billó per cada rova de suro en panna i 50 maravedissos per cada cent taps.¹⁴² Cinc anys més tard, el 18 d'abril de 1787, una Reial Ordre de Carles III prohibia l'exportació de suro en planxa. Els comerciants i els productors de matèria primera van fer que el 9 de novembre del mateix any es derogués la disposició. Les pressions dels comerciants anglesos i francesos obligaren en bona part a aquesta mesura. Anglaterra va marcar un dret d'entrada de quinze lliures per cada miler de taps i França de trenta-dos francs, i deixaren lliure l'entrada de suro en planxa. Aquest fet comportà una greu crisi el 1791, quan, davant l'increment dels drets a l'entrada de taps, molts treballadors es veieren obligats a traslladar-se a França a instal·lar-hi les seves empreses.¹⁴³

El 2 de desembre de 1819 es publicà una Reial Ordre en la qual s'establí que s'exigirien 90 rals per quintar de suro en panna exportat en vaixells espanyols, 99 als exportats en vaixells estrangers i 3 rals el quintar de suro en taps que sortís en qual-sevol embarcació. S'esmentava que aquesta ordre era provisional, pendent de l'aprovació del nou aranzel i avançada per la pressió dels ciutadans de Sant Feliu de

Guixols. A l'any següent tenim el conflicte als ports de Palamós i Sant Feliu de Guixols que hem esmentat anteriorment, mentre que l'aldarull de la Teulera tingué com a detonador inicial la lliure extracció que regí durant un breu període de 1830. Aquests disturbis obligaren a prohibir l'exportació de suro sense elaborar. El 1825 tenim diverses peticions de diferents Ajuntaments gironins defensant que es prohibís l'exportació del suro sense elaborar.¹⁴⁴ I quan al 1839 es va fer una petició a les Corts sol·licitant que es gravés únicament un ral el quintar per a l'exportació de suro en planxa, diferents comissions procedents de poblacions com Sant Feliu de Guixols, Llagostera, Cassà de la Selva i Calonge desaconsellaren la mesura.¹⁴⁵

Al 1841 es decretà la fi del prohibicionisme, permetent l'extracció pagant un gravamen de sis rals el quintar, però el 3 d'abril de 1845 es tornà a implantar la prohibició de l'exportació del suro en panna des de la província de Girona, que regirà fins el 1870. Al llarg d'aquests anys veiem un avenç remarcable de les poblacions on la producció de taps de suro té un paper important, però no volem dir que aquesta època de bonança econòmica sigui deguda a la prohibició de 1845. En qualsevol cas, al llarg d'aquests vint-i-cinc anys hi hagué alguns moments en què es plantejà eliminar aquesta prohibició. En aquest context, cal citar el memorial que la Diputació de Girona adreçà al ministre d'Hisenda el 24 de novembre de 1855, signat per ajuntaments, fabricants de taps i recol·lectors de suro de diverses poblacions gironines on el treball del suro tenia un paper important, tals com Cassà de la Selva, Palafrugell, Llagostera,¹⁴⁶... El citat document indicava que seria perjudicial que es permetés la lliure exportació de suro cap a l'estranger, tenint en compte els beneficis que aquesta indústria donava a l'agricultura gironina i que *"... las fábricas de tapones de este país imponen la ley a los mercados extranjeros."*

A partir de 1870, moment en què es decretà un aranzel de tres pessetes per cada 100 quilos, els plets al voltant de les sortides de suro ja no es basaren tant en la prohibició com en l'establiment d'uns drets prou elevats que mantinguessin la competitivitat dels taps gironins. El 1876 es demanà que en comptes de gravar-se per pes es gravés *ad valorem*, donat que la qualitat del suro en planxa diferia bastant depenent de la zona on s'hagués recol·lectat i resultava que es carregava més el suro d'inferior qualitat que el de superior. La Llei de Pressupostos de juliol de 1876 ho va concedir, provocant les protestes dels propietaris de boscos, que argumentaven que l'augment de la producció a Portugal i Algèria comportava que la paralització de les exportacions de suro espanyol no aturés la producció de les indústries estrangeres. En conseqüència, el 1877 s'aplicà un nou aranzel, de cinc pessetes el quintar per Girona i lliure per a la resta de l'Estat.¹⁴⁷ En aquells moments, els drets d'entrada dels taps i del suro gironí a l'estranger eren els que podem observar al quadre 1.15.

QUADRE 1.15

Drets d'entrada de taps i suro, 1880 (en francs per cada 100 kg.)

País	Aranzel sobre els taps	Aranzel sobre el suro
Suècia	164,57	Lliure
Noruega	98	Lliure
Holanda	10	Lliure
Rússia	49,62	Lliure
Suïssa	7	4
Àustria	3,75	No consta
Itàlia	15	Lliure
Dinamarca	16,87	Lliure
Alemanya	37,50	Lliure
França	14% ad valorem	Lliure
Estats Units	30% ad valorem	Lliure

Font: VILA, Hermenegildo; *Apuntes. Crisis por las que ha pasado la industria corchera. Su historia y su solución*, Paciano Torres impresor, Girona, 1880; p. 36.

Cal que fem menció del cas alemany, que el 1879 havia augmentat l'aranzel de 3 a 30 marcs el quintar de taps. Es constituí una *Junta Directiva de Protección a la Industria Corchera*, la qual demanà uns drets d'exportació de pannes de suro recíprocs als alemanys. La Junta dugué el debat a la *Sociedad Económica Gerundense de Amigos del País*, que evidencià les diferències entre els productors de suro i els fabricants de taps al voltant de la qüestió de l'aranzel¹⁴⁸. S'arribà a la conclusió que el suro gironí no era irremplaçable, excepte pels trefins¹⁴⁹. La *Sociedad* acabà conclouent que no seria efectiu gravar les pannes en connivència amb els preus d'entrada dels taps a Alemanya, conclusió que tancà el debat l'1 de setembre de 1880, fent que la *Sociedad* no recolzés l'aranzel proposat¹⁵⁰.

Al 1891 s'establí un aranzel de cinc pessetes per cada 100 kg que s'exportessin des de Girona. Aquesta resolució féu que el 31 de gener de 1892 una comissió d'industrial suro-tapers enviessin una exposició al President del Consell de Ministres en la qual es llançà una gran diatriba als comerciants per oposar-se als interessos de la indústria nacional i es demanà que s'elevessin els drets d'exportació del suro.¹⁵¹ Una altra exposició fou adreçada al Ministeri d'Hisenda el 15 de gener de 1892, per part dels industrials, els comerciants i els obrers de Palafrugell,¹⁵² en la qual també es demanava que s'apugessin els drets a vint-i-cinc pessetes cada 100 kg de suro en planxa. En aquesta exposició es remarcava l'augment de la producció de les fàbriques de suro estrangeres, proveïdes amb suro espanyol, i es destacaren particular-

ment les taxes imposades pels EUA i Mèxic,¹⁵³ i demanava comprensió als propietaris forestals en la preservació de la indústria nacional.¹⁵⁴ També és remarcable un memorial adreçat al ministre d'Hisenda per part de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre el 30 de març del mateix any,¹⁵⁵ aplaudint els aranzels aprovats l'any anterior (tot i la tradicional posició dels propietaris forestals favorable a la lliure exportació de suro en planxa), argumentant que la lliure exportació de la matèria primera comportaria perjudicis molt importants a la indústria nacional, perjudicis que repercutirien també en els propietaris forestals:

"...¿podemos ver, con indiferencia como se nos arrebatara una industria que á más de los 22.000.000 de pesetas que tan oportunamente citó V.E. en el Senado, sostiene tantas familias de la clase obrera y ha aumentado por modo tan prodigioso la renta de los alcornocales?"

Pere Sala, encertadament, ha exposat com cal diferenciar la visió dels propietaris gironins amb la dels de l'Espanya sud-occidental.¹⁵⁶ A Catalunya s'havia generat un ampli consens per l'existència d'un gran nombre de propietaris de masos de molta menor extensió que les grans explotacions andaluses i extremenyas, amb dificultats per accedir al mercat internacional, cosa que els facilitava uns punts de vista molt propers als seus clients, els fabricants de la regió. En canvi, al sud-oest peninsular, els grans propietaris defensaven la plena llibertat d'exportació del suro sense treballar.

En definitiva, podem observar com la qüestió aranzelària va generar amplis debats entre els diferents agents que vivien del negoci del suro, i com va condicionar en certs moments l'evolució del comerç del suro i dels taps. La intensa conflictivitat social generada pels tapers, temorencs de quedar-se sense feina, i les pressions dels municipis van obligar a dictar unes polítiques prohibicionistes fins a 1870 i proteccionistes a partir d'aquella data per tal de protegir la fabricació de taps i, sobretot, per evitar situacions de malestar potencialment generadores de disturbis socials.

NOTES

- ¹⁵ NADAL, Jordi; *El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913*, Ariel, Barcelona, 1975; p. 228.
- ¹⁶ NADAL, Jordi; "Cataluña, la fábrica de España. La formación de la industria moderna en Cataluña" dins *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Ariel, Barcelona, 1992; p. 84-154.
- ¹⁷ *Ibid*; p. 151-154.
- ¹⁸ VILAR, Pierre; "L'Espagne et le commerce mondial du liège", *Annals de Géographie*, núm. 43, 1934; p. 283.
- ¹⁹ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*, p.1-4, BORRALLO, José Antonio; *Producción, industria,...*; p. 7-9.
- ²⁰ ZUCCHITELLO; Mario; *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de Valencia (1459-1703)* Quaderns d'Estudis Tossencs núm. 4, Tossa de Mar, 1991; p. 151-156 i 234-235.
- ²¹ JUANOLA, Albert; "300 anys del mític xampany i del seu trefi", *Revista de Girona*, núm. 143, 1990; p. 44-49.
- ²² ARTIGAS, Primitivo; *El alcornoque y la industria taponera*; Manuel Till impresor, Madrid, 1875; p. 9-58.
- ²³ Tot i que hi ha hagut intents de conrear-la en altres àrees, com els Estats Units. Vegeu WITTLIN, Kurt; "L'alzina surera als Estats Units d'Amèrica" *L'Estoig* núm. 4, 1995; p. 63-78.
- ²⁴ DD.AA. *La industria italiana del sughero*, Federazione italiana delle industria del lego e del sughero, Roma, 1969.
- ²⁵ D'entre l'àmplia bibliografia generada pel negoci del suro a Portugal hem de destacar una recent síntesi a càrrec de MENDES, Americo Carvalho; "A economia do sector da cortiça em Portugal. Evolução das actividades de produção e de transformação ao longo dos séculos XIX e XX", comunicació presentada al Congrès *Empresas e instituições em Perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002.
- ²⁶ PUYO, Jean-Yves; "Les suberaies marocaines sous le Protectorat français, 1912-1956", comunicació presentada al Congrès *Empresas e instituições em Perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002.
- ²⁷ PUYO, Jean-Yves; "Les suberaies algériennes sous la domination française (1830-1962)", comunicació presentada al seminari *El negocio del corcho (pasado, presente y futuro)*, Jarandilla de la Vera, 1999. També és interessant un article sobre els boscos d'Algèria aparegut al Butlletí de la Cambra de comerç, indústria i navegació de Palamós, núm. 18, 1893; p. 5-6.
- ²⁸ ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*, p. 113.
- ²⁹ MEDIR, Ramiro; "Corcho en placha y corcho manufacturado", *Bosques*, núm. 4-5, 1944; p. 28.
- ³⁰ MEDIR, Ramiro; "El corcho como primera materia" *Bosques*, núm. 3, 1944; p. 23.
- ³¹ JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio; "La oferta de corcho de los montes públicos españoles, 1900-1933" dins PAREJO, Antonio i SÁNCHEZ, Andrés; *Economía andaluza e historia industrial. Estudios en homenaje a Jordi Nadal*; Flores de Lemus, Granada, 1999; p. 384. Aquesta tendència, com podem observar, presenta discrepàncies amb les dades de Balaguer y Primo, que, a l'alçada de 1879, indicava una major producció de suro per part de Portugal que d'Espanya.
- ³² Vegeu sobretot ZAPATA, Santiago; "El alcornoque y el corcho..."; p. 230-245.
- ³³ Sobre la importància de les superfícies forestals a Catalunya en general i a les comarques gironines en particular, disposem d'un estudi sobre el cas de la comarca de la Selva: GONZÁLEZ, Eloi; "La Selva: una comarca de llarga tradició forestal", *Quaderns de la Selva*, núm. 1, 1983; p. 55-69. Concretament, mentre a Catalunya la superfície destinada a bosc suposa el 36,5% del territori, a la Selva aquest percentatge arriba al 67,25%, p. 57-58. Això significa un total de 69.315 hectàrees de bosc, de les quals, 12.500 corresponen a alzines sureres. Aquest càlcul és una aproximació, cal tenir en compte que l'alzina surera creix espontàniament al costat d'altres espècies. Així mateix, s'ha calculat que a l'Alt Empordà hi ha un total de

47.614 hectàrees de bosc, 11.826 (35,5%) d'alzines sureres. CALS, Joan, LOSTADO, Rafael i MATAS, Anna; *L'Alt Empordà. Recursos i estructura econòmica*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1987; p. 99-100.

³⁴ BORRALLO, José Antonio; *Producción, industria...*; ens presentà una relació dels propietaris forestals d'aquelles regions.

³⁵ VILAR, Pierre; "L'Espagne et le commerce..."; p. 288.

³⁶ Sobre la qualitat del suro resultant de la primera pela vegeu BALAGUER Y PRIMO, Francisco; *Industria corchera. Extracción y preparación del corcho y aplicación a la industria taponera*, Librería de Cuesta, Madrid, 1879; p. 8-11.

³⁷ Una dita popular diu que el suro de les Gavarres i l'Ardenya s'ha de pelar "entre Sant Joan i Sant Jaume", tot i que en realitat la temporada dura un mes i mig o dos mesos, des de mitjans de juny. BASART, Pitu i MADRIÀ, Eloi; "Si la pela no marxa, marxa tu. L'operació de pelar", *Gavarres*, núm. 1, 2002; p. 70.

³⁸ ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*; p. 42-58. MEDIR, Ramiro; "El corcho como primera materia"; p. 23; JUANOLA, Albert; "La lleva del suro, autèntic part del bosc", *Revista de Girona* núm. 152, 1992; p. 46-49.

³⁹ Una aportació literària interessant describint el procés de la pela del suro ens la facilità Prudenci Bertrana en la seva novel·la *L'hereu*, de 1931. A l'edició d'aquesta obra que es féu el 1990, per part d'Edicions 62, cal consultar les pàgines 38 a 51.

⁴⁰ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 40-41.

⁴¹ Si fem cas a les recerques de Ramon Garrabou i Enric Tello, aquests salaris serien notablement superiors al que cobraven els jornalers agrícoles aquell mateix any, 2,79 pessetes a la Catalunya litoral i 1,75 a la Catalunya interior. GARRABOU, Ramon i TELLO, Enric; "Salario como coste, salario como ingreso. El precio de los jornales agrícolas en la Cataluña contemporánea" dins MARTÍNEZ CARRIÓN, José Miguel; *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XIX*, Universitat d'Alacant, 2002; p. 175. Agraïxo a Enric Saguier que em dongués a conèixer la existència d'aquest article.

⁴² MEDIR, Ramiro; "El corcho como primera materia"; p. 24.

⁴³ Els jornalers agrícoles cobraven vuit pessetes al dia l'any 1936, segons GARRABOU, Ramon i TELLO, Enric; "Salario como coste..."; p. 176.

⁴⁴ PLA CASADEVALL, Pere; *El suro. Què és. Per què serveix*. Universitat Politècnica de Catalunya, Diputació de Girona i Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Girona, Barcelona, 1976; p. 75.

⁴⁵ Sobre l'operació de bullir a l'actualitat vegeu l'article de BASART, Pitu i MADRIÀ, Eloi; "Demà bullen!", *Gavarres*, núm. 3, 2003; p. 86-87.

⁴⁶ JUBERT, Manuel; *La industria taponera*, Paciano Torres imp., Girona, 1882; p. 6.

⁴⁷ PLA CASADEVALL, Pere; *El suro. Què és. Per què serveix*; p. 75.

⁴⁸ HERNÁNDEZ, Santiago; *El món del suro*, Quaderns de la Revista de Girona núm. 9, sèrie Guies núm. 5, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1987; p. 26.

⁴⁹ ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*; p. 225-230.

⁵⁰ JUBERT, Manuel; *La industria taponera*, p. 7-8.

⁵¹ *Ibid*; p. 8

⁵² ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*; p. 230-240.

⁵³ JUBERT, Manuel; *La industria taponera*; p. 9.

⁵⁴ Sobre les diferents qualitats de taps vegeu JUBERT, Manuel; *La industria taponera*; p. 11; BALAGUER Y PRIMO, Francisco; *Industria corchera...*; p. 20-22; ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*; p. 271-275.

- ⁵⁵ Ho hem pogut comprovar en el cas de l'empresa *Bech de Careda Hermanos* d'Agullana. ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 129. El mateix veurem quan analitzem l'empresa de Francesc Corís Mundet, a Llagostera.
- ⁵⁶ MEDIR, Ramir; "Los trabajadores, I", *Bosques*, núm. 13, 1944; p.26.
- ⁵⁷ ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria en la manufactura corchotaponera catalana del siglo XIX. Desarrollo y pervivencia del modelo en el siglo XX", comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituições em Perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002, p. 8
- ⁵⁸ A la bibliografia ja existent al voltant de la mecanització del procés productiu en l'elaboració de taps de suro que anirem citant en aquest apartat, hem d'afegir una recent síntesi a càrrec d' ESPADALÉ, Josep; "L'aplicació de màquines en la manufactura surotapera", *Revista de Girona*, núm. 214, 2002; p. 76-83.
- ⁵⁹ OELSNER, Reiner; "El corcho como material de trabajo ¿tiene futuro? La sustitución del material de trabajo "biogen" por materia sintética como factor de racionalización en el proceso productivo", comunicació presentada al seminari *El negocio del corcho (Pasado, presente y futuro)*, Jarandilla de la Vera, 13 i 14 de desembre de 1999.
- ⁶⁰ SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat en les indústries del suro" dins DD.AA.; *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Enciclopedia Catalana, Barcelona, 2000; p. 282.
- ⁶¹ Íbid; p. 282.
- ⁶² MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 152.
- ⁶³ ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 9.
- ⁶⁴ ESPADALÉ, Josep; "L'aplicació de màquines...", p. 76.
- ⁶⁵ GICH, Josep i GIL, Manuel; *La industria corcho-taponera*, Girona, 1885; p. 23.
- ⁶⁶ Aspecte que ha confirmat SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat..."; p. 282
- ⁶⁷ SERRAT BANQUELLS, Emili; "La industria corcho-taponera en la provincia de Gerona", *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1897*, Pacià Torres imp., Girona, 1898; p. 71. Agraïxo a Lluís Buscató que em dongués a conèixer l'existència d'aquest article.
- ⁶⁸ VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro (el alcornoque) y su explotación comercial ante las relaciones internacionales hispano-portuguesas*, Paciano Torres imp, Girona, 1892; p. 68-69.
- ⁶⁹ GICH, Josep i GIL, Manuel; *La industria corcho-taponera*, p.23.
- ⁷⁰ ROGER, Martí; *Els tipus socials...*; p. 52-63.
- ⁷¹ ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria en la manufactura..."; p. 14.
- ⁷² Íbid; p. 9.
- ⁷³ Íbid; p. 9.
- ⁷⁴ SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat..."; p. 284; ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 80-87 i 120-128.
- ⁷⁵ SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat..."; p. 285.
- ⁷⁶ En un article aparegut al núm. 6 de la Revista Corchotaponera, el 1892, promocionant la maquinària del fabricant A. Fabre, es diu "*Fabre es el inventor de todas estas máquinas y tiene conocimiento de todas las máquinas que se usan en los Estados Unidos, las cuales nunca ha creído que pudieran darle buen resultado y no ha querido emplear á causa del gran degüello de corcho que ocasionan.*", citat per ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 5.
- ⁷⁷ ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 11.
- ⁷⁸ SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat..."; p. 282.

⁷⁹ Cosa que, en certa manera, no entraria en contradicció amb el que han localitzat altres historiadors a nivell europeu pel que fa a altres sectors industrials. Vegeu KRIEDTE, Peter, MEDICK, Hans i SCHLUMBOHM, Jürgen; *Industrialización antes de la industrialización*, Crítica, Barcelona, 1986; BERG, Maxine; *La era de las manufacturas 1700-1820. Una nueva historia de la Revolución industrial británica*, Crítica, Barcelona, 1987; SAMUEL, Rapahel; "Workshop of the world: steam power and hand technology in mid-Victorian Britain", *History workshop journal*, núm. 3, 1977; p. 6-72. Pel que fa al cas català, també hi ha uns certs dubtes al voltant de la gran fàbrica com a representativa i predominant en l'entramat industrial català del segle XIX. Vegeu GABRIEL, Pere; "La població obrera catalana, ¿una població industrial?", *Estudios de Historia Social*, núm. 32-33, 1985; p. 204-217.

⁸⁰ BERG, Maxine; *La era de las manufacturas...*, p. 39-53 ens presenta altres sectors en que la producció es feia en el marc domiciliari.

⁸¹ MENDELS, Franklin; "Des industries rurales a la protoindustrialisation. Historique d'un changement de perspective", *Annals ESC*, a. 39, núm. 5, IX-X, 1984, p. 998.

⁸² OGLVIE, Sheilagh C.; "Protoindustrialization in Europe", *Continuity and change*, núm. 8 (2), 1993; p. 159-160

⁸³ ROS, Rosa; "La comercialización de productos corcheros a inicios del siglo XIX. El ejemplo de la empresa Rafael Arxer, Hijo y Compañía" comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituições em perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002.

⁸⁴ *Ibid*; p. 6.

⁸⁵ SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels...", p. 112-116.

⁸⁶ *Ibid*; p. 117.

⁸⁷ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 120.

⁸⁸ ZAMORA, Francisco de; *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Curial, Barcelona, 1973; p. 328.

⁸⁹ *Ibid*; p. 371.

⁹⁰ *Ibid*; p. 379.

⁹¹ MADDOZ, Pascual; *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846-49, 16 volums.

⁹² Madoz ens indica que en aquesta localitat hi havia hagut molta prosperitat cinquanta anys enrera i que en aquells moments estava estancat, era l'expedició de suro el que mantenia viu el comerç. MADDOZ; *Diccionario...*, vol. 9, p. 137-140. Al voltant d'aquesta situació de Sant Feliu de Guíxols a la primera meitat del Vuit-cents, vegeu JIMÉNEZ, Àngel; "Demografia, emigració a Amèrica i estancament de la indústria suro-tapera, a Sant Feliu, la primera meitat del s. XIX", *L'Estoig*, núm. 2, 1990; p. 47-58.

⁹³ Cal fer esment que Medir no ens indica la font de la qual va treure aquestes xifres.

⁹⁴ GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril e industrial de España*, Librería Española, Madrid, 1862.

⁹⁵ *Ibid*; p. 90.

⁹⁶ GICH FONTANET, Josep i GIL, Manuel Fernando; *La industria corcho-taponera*; p. 15-16, dades reproduïdes sense citar la font per MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 460-461.

⁹⁷ El buidatge dels padrons d'habitants de Palafrugell ens permet afirmar que les dades de Gich i Gil en aquest aspecte no van gaire desencaminades. Al 1860 sobre un total de 636 treballadors del suro que resideixen a Palafrugell hi ha 86 que són dones, un 13,52%; i al 1877 dels 851 treballadors 70 són dones, un 8,22%, un percentatge baix (i inferior al que ens donen Gich i Gil), però important si el comparem amb altres localitats on s'hi treballa el suro en aquells moments i on la presència femenina és poc més que anecdòtica. En qualsevol cas, la feminització plena del treball del suro serà un fenomen del segle XX, amb la mecanització i l'extensió de les grans fàbriques. Segons el padró de Palafrugell de 1930, dels 1.211 treballadors del suro que hi resideixen aquell any, 571 són dones, gairebé la meitat. I cal tenir en compte que

aquest buidatge l'hem realitzat només considerant els que declaraven exercir algun ofici derivat de la fabricació de taps de suro, no s'han tingut en compte els que es declaren "obrer", "jornaler" o similar. Els padrons consultats estan dipositats a l'AHMP, població, padrons d'habitants.

⁹⁸ VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro...*, p. 68-69..

⁹⁹ Al voltant de les màquines declarades en el llibre de Vila Saglietti vegeu ESPADALÉ, Josep; "L'aplicació de màquines..."; p. 79-80.

¹⁰⁰ VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro...*; p. 27-29.

¹⁰¹ GICH FONTANET, Josep i GIL, Manuel Ferrando; *La indústria corcho-taponera*; p. 15-16.

¹⁰² SERRAT BANQUELLS, Emili; "La indústria corcho-taponera..."; p. 71.

¹⁰³ SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 115.

¹⁰⁴ *Ibid*; p. 119.

¹⁰⁵ Ho hem pogut comprovar amb el cas de l'empresa *Bech de Careda Hermanos*, d'Agullana. Vegeu ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 122-128.

¹⁰⁶ SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 133.

¹⁰⁷ A l'alçada de 1964, al costat dels 4 establiments on hi treballaven més de 100 obrers i dels 18 on n'hi havia entre 50 i 99, encara subsistien a Catalunya 107 empreses que tenien entre 6 i 49 treballadors i 75 que tenien menys de cinc obrers. Dades extretes del Cens industrial de 1964 del Sindicato Nacional de Madera y Corcho i compilades per ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 13.

¹⁰⁸ ZUCCHITELLO, Mario; *Homes, vaixells i mercaderies...*; p. 151-156 i 234-235.

¹⁰⁹ *Ibid*; p. 153.

¹¹⁰ JULIÀ, Benet; "Els tapers guixolencs del segle XVIII", *Revista de Girona* núm. 127, 1988; p. 83.

¹¹¹ NADAL, Joaquim; *Comercio exterior con Gran Bretaña (1777-1914)*, Ministerio de Hacienda, Madrid, 1978.

¹¹² *Ibid*; p. 328-330.

¹¹³ A part dels apunts de Vilar relatius al paper dels comerciants catalans, i els de Medir sobre els tapers catalans que hi anaven a vendre els seus productes, el principal estudi sobre la fira de Belcaire fou a càrrec de LÉON, Pierre; "Vie et mort d'un grand marché international. La foire de Beaucaire (XVIIIe-XIXe siècles)", *Revue de Géographie de Lyon*, núm. 4, 1953; p. 309-329. Text gentilmente facilitat per Rosa Ros.

¹¹⁴ *Ibid*; p. 314-323.

¹¹⁵ VILAR, Pierre; *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Ed. 62, Barcelona, vol. III, p. 48-57.

¹¹⁶ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 17-19.

¹¹⁷ BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà de la Costa Brava*; vol. I; p. 463.

¹¹⁸ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 19.

¹¹⁹ LÉON, Pierre; "Vie et mort..."; p. 323-328.

¹²⁰ ROS, Rosa; "La comercialización de productos corcheros...".

¹²¹ *Ibid*; p. 9.

¹²² *Ibid*; p. 10.

¹²³ *Ibid*; p. 9-10 i 13-14.

¹²⁴ *Ibid*; p. 12-13.

¹²⁵ MEDIR, Ramiro; "La industria corchera durante la Guerra de la Independencia", *Revista de Girona*, núm. 12, 1960; p. 49.

- 126 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 42-43.
- 127 FRADERA, Josep M^a; *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Crítica, Barcelona, 1987; p. 89.
- 128 *Ibid*; p. 238.
- 129 FERRER I GIRONES, Francesc; *Els moviments socials a les comarques gironines*, Diputació de Girona, Girona, 1998; p. 21-22.
- 130 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 54-56.
- 131 Conservades en la seva totalitat a la Biblioteca del Foment del Treball Nacional (BFTN)
- 132 Dades que s'han mantingut en el segle XX. Vegeu PAREJO, Francisco Manuel; "El comercio exterior español de tapones y discos durante el siglo XX", comunicació presentada al Congrés "*Empresas e instituições em Perspectiva histórica*", Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002; p. 10-12.
- 133 ZAPATA, Santiago; "El alcornoque y el corcho..."; p. 242-248.
- 134 PAREJO, Francisco Manuel; "El comercio exterior.."; p. 3-4.
- 135 ZAPATA, Santiago; "El alcornoque y el corcho..."; p. 243-244.
- 136 ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 145 i 175-176.
- 137 *Ibid*; p. 146.
- 138 GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL; "Armstrong Cork Company, Pittsburgh-Sevilla, 1878-1915" dins GUTIÉRREZ, Miquel (coord.); *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1999, vol. II; p. 1308-1329.
- 139 *Ibid*; p. 1318-1319.
- 140 *Ibid*; p. 1320.
- 141 Una bona síntesi al voltant del debat aranzelari a SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 124-130.
- 142 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 24-25.
- 143 VILA, Hermenegildo; *Apuntes. Crisis por las que ha pasado la industria corchera. Su historia y su solución*, Paciano Torres impresor, Girona, 1880; p. 10.
- 144 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 54.
- 145 VILA, Hermenegildo; *Apuntes...*; p. 12-16.
- 146 Arxiu Històric de Girona (AHG); Govern Civil, Expedients d'Administració General, D170/11. Document gentilment facilitat per Rosa Congost.
- 147 SALA, Pere; "Obrador, industria i aranzels..."; p. 126.
- 148 *Extracto del expediente instruido en 1880 por la Sociedad Económica Gerundense de Amigos del País sobre la cuestión corchera*, Paciano Torres impresor, Girona, 1880.
- 149 *Ibid*; p. 24-26.
- 150 *Ibid*; p. 34-38.
- 151 VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro (el alcornoque) ...*; p. 106-109.
- 152 *Exposición elevada al Exmo. Ministerio de Hacienda por los industriales, comerciantes y obreros corcheros de Palafrugell*, Paciano Torres impresor, Girona, 1892.
- 153 *Ibid*; p. 7-12.
- 154 *Ibid*; p. 14.
- 155 Butlletí oficial de la Cambra de comerç, indústria i navegació de Palamós, núm. 1, 1892; p. 3-5
- 156 SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 128.

C A P Í T O L 2

Economia i societat a Llagostera, segles XVIII i XIX

Llagostera és una població ubicada a l'extrem més meridional de la comarca del Gironès. És el municipi de més extensió de la comarca, té una superfície de 76,6 km². L'aspecte que des d'un punt de vista geogràfic considerem més remarcable són les seves comunicacions. És una zona de pas obligada per anar de Girona a Sant Feliu de Guíxols, i, a més, es troba unida a viles com Tossa de Mar, Caldes de Malavella i Vidreres mitjançant una important xarxa de carreteres comarcals. La seva ubicació a mig camí entre la Selva i el Baix Empordà "...ha marcat el tarannà del poble de Llagostera: un poble geogràficament semblant a la Selva (formant part de la seva depressió), administrativament pertanyent al Gironès i amb gent d'un caràcter molt semblant a l'empordanès."¹⁵⁷

L'extensa superfície del terme municipal permet visualitzar una gran diversitat de paisatges. El centre històric està edificat damunt un turó de 60 metres d'alçada. El nord i el nord-est del terme es caracteritzen per ser una gran plana perfectament conreada, mentre que al sud i al sud-oest hi tenim la serralada de Marina amb una gran riquesa forestal. La vegetació del terme es compon de camps de secà, pins i alzines, bruc i bosc baix. Geològicament parlant, tenim un terme bastit de granit i pissarres metamòrfiques i terres sedimentàries, abundants vetes precioses de quars i d'ortosa. El terme és drenat per les rieres de Gotarra i de Banyalobes, que desem-

boquen a l'Onyar, i per la capçalera del Ridaura, que rega la vall d'Aro i desemboca al mar.

Les restes localitzades al veïnat de Bruguera daten del Paleolític inferior i superior. Tenim notícies de poblats ibèrics a les rodalies de la població, com el de Sant Llorenç i, fins i tot, dins el mateix nucli històric. En qualsevol cas, l'Església parroquial data com a mínim del segle IX, concretament del 855, en la confirmació dels béns del monestir de la Grassa per part de Carles el Calb. En aquells moments, Llagostera era una vila comtal. Al 1151 els 122 masos del poble pagaven diferents censos i usatges al comte Ramon Berenguer IV, tals com quantitats variables de porcs, gallines, pernes de porc i civada en concepte d'alberga; una gallina pel dret de "trescol", així com tasques, delmes, el llòçol per poder utilitzar les dues ferreries del poble, i el dret a una part del animals que apareguessin morts dins el terme.¹⁵⁸ Cadascun dels masos era habitat per una família pagesa encarregada del pagament d'aquestes obligacions. El 1160 aquests drets foren venuts a Berenguer Mir i Pere Tossa, per tal de pagar un deute, i el 1162 el domini de Llagostera fou posat com a garantia d'un deute contret amb Guillem Leteric.¹⁵⁹ A finals del segle XII els pagesos llagosterencs aconseguiren disminuir aquestes càrregues, context en el qual hem de situar la carta de franquesa de 1241, de la qual parlarem més endavant. El 1375 Pere III erigí el lloc com a baronia de Llagostera, que comprenia els castells de Malavella, Montagut i Cassà, i les viles i llocs de Caldes de Malavella, Franciac, Santa Seclina, Caulès i Tossa.

Fins al segle XVII el nucli urbà llagosterenc restà dins el recinte emmurallat, però des d'aleshores començaren a construir-se carrers significatius que obriren el poble a les vies de comunicació regionals. En el segle XIX s'experimentà un gran creixement urbanístic concentrat al que aleshores eren vies de sortida de la població.¹⁶⁰

LA POBLACIÓ

El recompte de població més antic amb què comptem data de 1380, quan ens consta que Llagostera tenia un total de 104 focs. Un foc era entès com una unitat fiscal que corresponia a una família. Si tenim en compte que el més comú era la família nuclear, hauriem de suposar que cada foc representava quatre o cinc persones. Per tant creuríem que a finals del segle XIV Llagostera vorejava els 500 habitants. Aquestes xifres es mantenen en el foc de 1553, que situava un total de 100 focs a la vila. Per tant, degut a les crisis demogràfiques i socials dels segles XIV i XV,

Llagostera hauria viscut un estancament de la seva població que li hauria impedit créixer, malgrat que a mitjans del Cinc-cents es visqué una etapa de redreç després de les crisis esmentades. Però per als objectius del nostre treball, ens interessa saltar al segle XVIII per analitzar l'evolució de la població de Llagostera.

QUADRE 2.1

Evolució de la població a Llagostera

Any	Nre. Habitants
1718	985
1787	1.592
1845	1.370
1860	3.555
1887	4.256
1900	4.140
1930	4.090

Font: 1718: *Cens de Campoflorido*; 1787: *Cens del Comte de Floridablanca*; 1845: *MADOZ, Pascual; "Diccionario..."* 1860, 1887, 1900 i 1930: *Censos de població*.

Si contrastem els 985 habitants que consten en el cens de 1718 encarregat pel marquès de Campoflorido i signat per José de Pedrajas, amb els 1.592 que el Comte de Floridablanca ubicava a Llagostera setanta anys més tard, ens trobem que en unes poques generacions el nostre poble hauria doblat el seu nombre d'habitants. En qualsevol cas, hem de fer referència que el 1724 Jerónimo de Uztáriz considerava que s'havia d'afegir un 20% a les xifres de Campoflorido.¹⁶¹ Pel que respecta a les dades de Floridablanca, diferents estudis locals fets a partir dels registres parroquials donen xifres molt diferents a les plantejades pel cens.¹⁶² En qualsevol cas, malgrat els dubtes que ens mereixen la fiabilitat dels censos del Vuit-cents,¹⁶³ les xifres facilitades ens presenten un remarcable increment de la població a Llagostera, coincidint amb el moment en què s'implantaren els negocis derivats del suro a Catalunya, que tingueren especial rellevància al nostre poble. L'augment de la població fou coincident amb les principals poblacions de la comarca, donat que Girona, Cassà de la Selva o Bescanó també veieren com gairebé es duplicà la població entre aquests anys, mentre que als pobles més rurals el creixement fou més discret. En el conjunt de la comarca, es passà dels 14.054 habitants de 1718 als 23.738 de 1787. En qualsevol cas, si la comparació la fem amb les poblacions on la indústria suro-tapera es va implantar amb força veiem com Palafrugell passà de 726 a 2.377 habitants i Sant Feliu de Guíxols de 1.543 a 5.090, la població d'aquestes dues viles es multiplicà per 3,2. La Bisbal visqué un augment menys espectacular, però doblà

la seva població, l'increment fou de 1.396 habitants el 1718 a 2.643 el 1787. Malgrat que no hem d'oblidar les desconfiances que ens pot generar la font, veiem com la implantació de la indústria suro-tapera comportà un augment de la població remarcable en les localitats on s'instal·laren un nombre considerable de fàbriques.

QUADRE 2.2

Taxes de creixement

Anys	Taxa de creixement
1718-1787	0,698
1787-1845	-0,258
1845-1860	6,563
1860-1887	0,668
1887-1900	-0,212
1900-1930	-0,040

Font: la mateixa del quadre 2.1

El Cens de Floridablanca, a més de facilitar-nos les dades de la població, ens indica les categories professionals dels treballadors llagosterencs, que reproduïm en el quadre 2.3. Malauradament, no es donen més precisions sobre els oficis dels vint artesans que Floridablanca situa a Llagostera l'any 1787, ja que seria interessant veure quants d'aquests treballaven el suro.

QUADRE 2.3

Categories professionals dels treballadors de Llagostera, 1787

Categoria	Nre. Treballadors
Capellans	3
Beneficiats	4
Ordenats a títol de Patrimoni	1
Escribans	1
Pagesos	60
Jornalers	237
Artesans	20
Criats	30
Dependents de "cruzada"	1

Font: IGLÉSIES, Josep; *El cens del Comte de Floridablanca*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1969.

Si passem al segle XIX veiem com les dades de Pascual Madoz ens indicarien una pèrdua d'habitants a Llagostera entre 1787 i 1845.¹⁶⁴ En canvi, a la segona meitat de segle es viuria un remarcable increment de la població, passant Llagostera a tenir 3.555 habitants el 1860, 4.256 el 1887 i 4.140 el 1900, tendència que compartiria amb les principals poblacions del Gironès (Girona, Cassà de la Selva, Bescanó,...) i amb les poblacions sureres del Baix Empordà com Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols, excepte en la reculada de població que té lloc entre 1887 i 1900, que no observem en les altres poblacions. Però aquestes són les dades que ens donen els censos oficials.

A l'Arxiu Municipal de Llagostera es conserven diversos padrons d'habitants realitzats al llarg del segle XIX.¹⁶⁵ I el que podem constatar és que les dades facilitades per Madoz no poden ser considerades vàlides. Els 1.370 habitants que Madoz ubica al nostre poble és un xifra notablement inferior a la que dona el padró de 1842, un total de 2.572 habitants. A més, com podem veure en el quadre 2.4, parlem d'un increment de població molt notable en uns pocs anys, ja que al 1838 Llagostera té empadronades 1.753 persones.

QUADRE 2.4

Població a Llagostera segons els padrons municipals d'habitants

Any	Població
1831	1.634
1838	1.753
1842	2.572
1861	3.640
1870	4.020
1895	4.237
1910	4.159
1920	4.058

Fonts: AMLLA, Població, Padrons d'habitants.

En canvi, podem comprovar que les dades facilitades pels padrons d'habitants a la segona meitat del segle XIX són molt similars a les que ens donaven els censos oficials, abans esmentats. El que ens indiquen aquestes xifres totals, si deixem de banda les que ens facilitava Madoz, és que Llagostera ha viscut un creixement de població molt remarcable al llarg dels segles XVIII i XIX, fins cap a l'alçada de 1900, quan veiem una frenada d'aquest increment i una lleugera reculada. Aquest increment demogràfic és plenament coincident amb l'expansió de la indústria

suro-tapera llagosterenca. Més endavant tindrem ocasió d'analitzar el paper de Llagostera com a població que atrau treballadors del suro provinents d'altres localitats.

L'ESPAI AGRARI

Superfícies de conreu i distribució de la propietat de la terra

En una indústria tan vinculada a l'entorn agro-forestal com és la suro-tapera, cal que dediquem unes ratlles a analitzar la distribució del terreny llagosterenc i dels seus conreus, de cares a veure si la configuració del paisatge agrari va condicionar la vinculació dels llagosterencs al treball suer. Per dur-ho a terme, analitzarem una font fiscal, els cadastres i amillaraments que es realitzaren al llarg dels segles XVIII i XIX destinats a posar al descobert les superfícies de conreu i forestals existents als diferents municipis i la titularitat d'aquestes terres a fi i efecte d'aplicar-hi la càrrega fiscal convenient.

El cadastre fou un impost instaurat a la Catalunya perdedora de la Guerra de Successió, fonamentat en el fet que l'Estat fixava l'import que es devia recaptar (fent sovint càlculs no gaire correctes de la riquesa real del territori),¹⁶⁶ es repartia la riquesa entre els diferents municipis i aquests distribuïen la càrrega entre els seus habitants.¹⁶⁷ En contraposició als autors que consideren que aquest impost permeté un nou sistema de tributació que féu pagar als poderosos, cosa que influiria en la posterior arrencada del Principat al llarg del Set-cents, veiem el cadastre més com una penalització implantada en uns moments de depressió conjuntural provocada per la guerra, cosa que el convertí en un element més distorsionador que estimulador per a l'economia catalana, un instrument adequat d'expropiació i desviament de recursos cap a la nova estructura política dominant. Però al llarg del segle XVIII el repartiment de la quota cadastral quedà congelat, cosa que fa que els cadastres com a font perdin qualitat així que passen els anys, donat que augmenten les facilitats per a l'ocultació, un aspecte que cal tenir en consideració i que juga d'element distorsionador si hom pretén utilitzar la font per assolir un retrat del paisatge agrari d'un municipi en un moment determinat.

Els amillaraments són un resultat de la reforma tributària de Mon de 23 de maig de 1845,¹⁶⁸ que establí un sistema de contribució sobre la propietat en el qual el Ministeri d'Hisenda fixava anualment el rendiment total de l'impost i els cupos que corresponien a cada província. Les administracions d'Hisenda el repartien entre els Ajuntaments, les juntes pericals dels quals establien la quota que cada propietat

havia d'aportar al cupo assignat. La base de la informació eren les declaracions jurades dels propietaris, cosa que qüestionaria la validesa de la font per l'ocultació que es generava. Podria ser absoluta, quan es declaraven menys terres de les que en realitat es tenien, o relativa, quan s'atorgaven qualitats i classes de terra inferiors a les reals.¹⁶⁹ A més, les dades es referien sempre a un sol municipi, i es podia donar el cas de propietaris que tenien terres en diverses poblacions, no necessàriament veïnes. Així mateix, cada municipi disposava la valoració de la seva riquesa imposable amb una gran disparitat de criteris.¹⁷⁰ Enric Sagner ha calculat que al 1879 el 45% de la terra de conreu gironina es trobava oculta als efectes cadastrals, car de les 588.380 hectàrees de què es composava únicament 323.048 havien estat amillrades.¹⁷¹ Bona part d'aquestes ocultacions eren fraudulent, però també es podien donar per errors o dubtes en la mesura de les terres, o per arrodoniment de les xifres per part dels propietaris.¹⁷² Antoni Segura recomana utilitzar la formació facilitada pels amillaraments de forma percentual, relativa, que permeti fixar les tendències bàsiques de l'evolució de l'estructura de la propietat.¹⁷³

En qualsevol cas, malgrat les dificultats i els dubtes que ens generen aquestes fonts, els cadastres del segle XVIII i els amillaraments del segle XIX són l'eina més còmoda per tenir un retrat del paisatge agrari i de la propietat de la terra en un municipi en un moment determinat, tot i que un treball que pretengués aprofundir millor en l'estructura agrària i el repartiment de la propietat de la terra caldria que complementés aquests fons amb l'estudi d'establiments i subestabliments emfitèutics, contractes d'arrendament, i altres fonts similars, però aquí només pretenem aproximar-nos a aquestes dades en uns moments determinats. Per tant, utilitzarem cadastres i amillaraments per tenir una idea el més exacta possible de les possibilitats agroforestals de Llagostera. I per això, prendrem les dades resultants del buidatge d'aquestes fonts que féu en el seu moment Carles Turon.¹⁷⁴

El retrat que Carles Turon ens dona de l'estructura agrària de Llagostera en els segles XVIII i XIX presenta destacables variacions en cadascun dels quatre anys analitzats, depenent fonamentalment de la qualitat de la font i del context en el qual es va realitzar. El primer aspecte que cal tenir en compte és la disparitat de la superfície cadastrada, mentre que al 1716 es cadastren 6.570,62 vessanes, al 1733 i 1819 se'n cadastren onze mil més, i al 1879 es dupliquen les superfícies respecte a les dades de seixanta anys abans. Aquesta característica ja ens l'hem trobada en una altra ocasió,¹⁷⁵ i ens confirma el fet que, malgrat que els amillaraments del Vuit-cents foren realitzats a partir de les declaracions individuals dels propietaris i, per tant, amb facilitats perquè es produís un important nivell d'ocultació, ens trobem que aquests esdevenen una font més fiable que els cadastres del segle anterior.

Estructura agro-forestal de Llagostera

Conreu	1716	%	1733	%	1819	%	1879	%
Sembradura	2.860,63	43,54	3.956,26	22,50	2.962,04	17,31	7.337,50	22,02
Olivera	—	—	29,30	0,17	—	—	20,20	0,06
Vinya	58,63	0,89	271,27	1,54	122,50	0,72	555,52	1,67
Mallol	—	—	14,37	0,08	—	—	—	—
Horta	6,86	0,10	30,91	0,18	—	—	91,76	0,28
Fruiters	—	—	91,28	0,52	17,72	0,10	—	—
Noguers	—	—	5,11	0,03	—	—	—	—
Bosc	3.561,25	54,20	2.306,96	13,12	7.465,01	43,62	6.844,98	20,54
Alzina surera	—	—	962,45	5,47	1.062,53	6,21	17.882,40	53,49
Erm	57,25	0,87	9.700,15	55,17	5.483,29	32,04	648,51	1,95
Prat	26,00	0,40	82,93	0,47	—	—	—	—
Roques	—	—	130,25	0,74	—	—	—	—
TOTAL	6.570,62	100	17.581,24	100	17.113,08	100	33.320,87	100

Font: Cadastres de 1716, 1733 i 1819 i amillament de 1879, analitzats per TURON, Carles; Llagostera segons els seus cadastres, inèdit, 1998. Les superfícies venen donades en vessanes.

El cadastre de 1716, elaborat just després de la derrota catalana a la Guerra de Successió, és el que se'ns presenta menys satisfactori. Només hi consten 6.570,62 vessanes de superfície, que es divideixen en la seva gran majoria en boscos, amb el 54,20%, i terres de sembrat, 43,54%. En el primer cas, a diferència del que se'ns indicarà en les fonts posteriors, no es precisa quin tipus de bosc hi tenim. En canvi, el cadastre de 1733 és el que ens presenta més varietat de conreus i espais forestals, fins a dotze utilitzacions diferents. El 1819, malgrat que veiem com es manté a grans trets la superfície total, es tornen a simplificar els tipus de conreus, indicant-se'n només sis, i al 1879 veiem com es duplica la superfície total cadastrada, tot i que a nivells percentuals les variacions dels conreus no varien considerablement, excepte pel que respecta al cas de les terres ermes, que passen de representar el 55,17% al 1,14%, mentre que les alzines sureres, que representaven només el 5,47% el 1733, augmenten fins el 53,49% el 1879. Creiem que aquí el factor ocultació ha hagut de jugar-hi el seu paper. Però en qualsevol cas, hi ha un aspecte que representa una certa continuïtat (i que destaca Carles Turon): excepte en el primer cadastre, la superfície que no s'ha destinat al conreu representa al voltant del 75% de les terres.¹⁷⁶ Com acostuma a succeir en les localitats on la indústria suro-tape- ra ha jugat un paper important,¹⁷⁷ la manca de terra de conreu disponible obliga a cercar vies alternatives de riquesa¹⁷⁸ i en les localitats amb alzines sureres la pela

dels suros i l'elaboració de taps esdevenen una alternativa molt vàlida al conreu de la terra.

Però no en tenim prou analitzant el paisatge agrari. Ens interessa saber com es reparteixen aquestes terres. Prenem de nou el treball de Carles Turon i dividim els propietaris de terres a Llagostera en grans, mitjans i petits. Un gran propietari serà el que posseeixi més de cinquanta vessanes, el que en tingui entre deu i cinquanta el considerarem com a mitjà i els que tinguin menys de deu vessanes els considerem petits propietaris. Fem un cop d'ull al quadre 2.6.

QUADRE 2.6

Propietaris agraris i extensions de les seves propietats a Llagostera

	Petits propietaris	Extensió de les seves terres	Mitjans propietaris	Extensió de les seves terres	Grans propietaris	Extensió de les seves terres
1716	132	1.317,68	34	3.520,93	6	1.731,99
%	76,74	20,05	19,77	53,59	3,49	26,36
1733	214	1.825,30	48	5.391,22	24	10.364,74
%	74,83	10,38	16,78	30,66	8,39	58,95
1819	318	2.481,69	42	5.105,03	20	9.478,46
%	83,68	14,54	11,05	29,91	5,26	55,54

Font: TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 46. Les extensions de terres estan expressades en vessanes.

El fet que ens indiquen els cadastres llagosterencs és el que localitzem a grans trets en qualsevol municipi català: el fet que una minoria de propietaris posseeixen la major part de les terres. El fenomen que ens presenta el quadre 2.6 és que al llarg del Set-cents s'ha ampliat el segment dels petits propietaris mentre que una vintena de persones posseeixen més de la meitat de les terres. En qualsevol cas, hem de tenir en compte que aquesta divisió que hem fet és susceptible de múltiples crítiques, fonamentalment, que no diferencia les qualitats de les terres, i no és el mateix una vessana de sembradura que una de bosc, prat o erm. Si agafem com a exemple les dades de 1733 ens trobem que els vint-i-quatre “grans propietaris” de Llagostera (sis dels quals són terratinents, o residents en altres municipis) posseeixen el 44,84% de les terres de sembradura, el 56,07% del bosc (deixem de banda les alzines sureres, de moment) i el 67,01% de les terres considerades com a ermes (que no hem d'oblidar que aquell any representen un 55% del total de la terra cadas-

trada i que podríem dubtar si aquesta terra indicada com a “erma” no amaga altres possibilitats de riquesa ocultes); però només un 28,84% estan destinades al conreu de la vinya. Mentre que per a treure un bon rendiment dels terrenys forestals és necessari tenir-ne extensions considerables, la vinya és un conreu que no necessita grans espais per esdevenir una bona inversió. Per això, esdevé el principal conreu de les capes socials agràries més baixes. Si fem el mateix exercici amb el cadastre de 1819, tenim que els vint “grans propietaris” de Llagostera tenen el 35,11% de les superfícies sembrades, el 25,65% de les vinyes, el 66,24% dels boscos i el 50,47% de les terres ermes. En aquestes circumstàncies, ens trobem en la típica situació d’una elit que posseeix la major part de la superfície agrícola i forestal d’un territori i que deixa poc espai per a les altres capes de la societat, obligant-les a cercar altres possibilitats de supervivència i riquesa.

QUADRE 2.7

Principals propietaris de Llagostera, 1733

Propietari	Sembradura	Bosc	Vinya	Erm	Resta	Total
Jaume Rissech	95,04	122,00	11,00	735,86	78,03	1.041,92
Anton Albertí	281,61	186,29	1,25	545,11	16,31	1.030,57
Felip Codolar	56,68	53,00	6,00	504,68	44,75	665,11
Josep Fonolleras	204,62	107,50	3,00	304,56	43,76	663,43
Jaume Vidal	83,75	83,38	7,00	361,56	89,38	625,06
Josep Ribot	118,00	28,66	—	398,22	2,00	546,84
Salvi Llambí	53,18	72,76	4,00	297,35	70,55	497,84
Grau Sureda	27,31	19,00	2,00	403,00	13,75	465,06
Pere Vidal	123,41	58,63	9,00	179,12	67,12	437,26
Jaume Raurich	27,30	41,94	5,25	317,50	5,12	397,56

Font: TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 52. Superfícies de terreny expressades en vessanes.

QUADRE 2.8

Principals propietaris de Llagostera, 1819

Propietari	Sembradura	Bosc	Vinya	Erm	Resta	Total
Pere Rissech	50,01	504,96	0,80	200,80	50,08	806,66
Pere Codolà	48,11	483,12	1,78	188,13	34,08	755,25
Pere Llambí	59,61	368,75	2,21	180,68	99,36	710,62
Barnadí Domènec	29,90	429,29	1,05	200,13	25,53	685,89
Joan Vidal	91,11	329,26	1,23	176,20	77,89	675,68
Francesc Fonolleras	142,29	251,56	5,23	150,85	43,13	593,04

Propietari	Sembradura	Bosc	Vinya	Erm	Resta	Total
Josep Vidal	75,42	249,71	2,89	133,38	76,47	537,87
Llorenç Roura	57,95	232,98	2,15	136,57	75,31	504,96
Gerard Moné	12,36	304,16	0,43	115,66	19,67	452,29
Antoni Prats	77,14	121,07	1,60	186,78	29,22	415,81

Font: TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 53. Superfícies de terreny expressades en vessanes.

L'anàlisi dels quadres 2.7 i 2.8 ens assenyalava que hi ha hagut una certa continuïtat de les famílies propietàries llagosterenques. Veiem com les extensions més importants corresponen al bosc i al que declaren com a terres ermes, una tipologia pràcticament desapareguda en l'amillament de 1879, en contraposició a l'increment de la superfície destinada a l'alzina surera.

En definitiva, les imatges que ens assenyalen els cadastres i els amillaments de Llagostera del segle XVIII i XIX ens presenten la clàssica divisió de les superfícies de conreu i forestals entre una minoria que posseeix la major part d'aquests terrenys i una majoria que ha de viure amb poques (o molt poques) terres. Així mateix, ens remarca la importància de la superfície forestal en el terme municipal, amb el paper fonamental de l'alzina surera, objecte del present treball.

La qüestió dels comunals

Fins aquí hem parlat de "propietat" de la terra, en el sentit àmpliament reconegut en el dia d'avui, com a dret de gaudir i disposar d'una cosa, en aquest cas unes terres, sense cap altra limitació que les establertes per les lleis, encarregades de vetllar pel bé comú. Però el concepte "propietat" és més recent del que s'ha pressuposat. Durant l'anomenat Antic Règim cal parlar més de "drets de propietat" que no pas del "dret a la propietat". A la Catalunya Vella dels segles moderns tenim l'emfiteusi, consistent en una divisió del domini sobre les terres entre els senyors directes, titulars de les terres que cobren diverses taxes als encarregats de conrear-les; i els senyors útils, que les treballen i paguen aquestes taxes, principalment en diners. Aquest sistema vindria a ser una herència de l'època medieval, fonamentalment del resultat de la Sentència de Guadalupe de 1486, que havia posat fi a les anomenades "guerres de remença", estipulant l'abolició dels "mals usos" i que els senyors útils continuessin treballant les terres dels senyors directes amb l'obligació de pagar les taxes que els corresponguessin i de "capbrevar", o sigui, declarar les terres que treballaven i les obligacions a les quals restaven sotmesos sempre que el senyor directe ho considerés oportú.¹⁷⁹ A la pràctica, es produïria una devaluació d'aquestes càrregues al llarg de l'època moderna, pel fet que es mantingueren fixes en una època de pujada

preus. Els senyors útils esdevingueren uns propietaris “de fet” de les terres que treballaven, pagaven unes quantitats als senyors directes que cada cop eren més simbòliques i arran d’aquesta acumulació de capital augmentà la seva renda i arribaren a subestablir treballadors en els masos que tenien en domini útil o a cedir-los en contractes de masoveria.¹⁸⁰ L’anomenat “pairalisme” ha parlat d’un camp català com a “oasi” de pau i convivència entre els diferents sectors socials existents,¹⁸¹ però aquestes tesis amaguen importants desigualtats i relacions d’explotació existents entre els propietaris i les altres capes socials agràries.

L’existència dels béns comunals i sobretot (pel que respecta a la Catalunya Vella) dels usos o les pràctiques comunals introdueix nous elements d’anàlisi. Parlar dels béns comunals resultava incòmode, perquè obligava al replantejament de les idees àmpliament reconegudes al voltant del dret a la propietat.¹⁸² Rastrejant fonts d’indole diversa hom es troba amb notícies disperses relatives a l’existència d’una sèrie de pràctiques i usos comunals que haurien ajudat a cohesionar les comunitats pageses enfront dels exercicis del dret baronial.¹⁸³ Aquests usos consistirien tant en l’empriu de les terres de conreu com en l’aprofitament d’herbes, pastures, llenyes,... Aquests usos es mantingueren després de la Sentència Arbitral de Guadalupe, al llarg dels segles XVI i XVII, però la progressiva diferenciació social a l’interior de la comunitat generà els primers conflictes entre els pagesos més afavorits que havien aconseguit la quasi propietat d’unes terres i que se’n volien reservar l’exclusiu aprofitament, i els sectors més pobres de la comunitat, que necessitaven continuar amb aquestes pràctiques. Parlariem de defensa dels comunals enfront els tenidors; de lluita entre la utilitat pública i el benefici particular.¹⁸⁴ Concretament, s’ha detectat que entre 1591 i 1662 es dugueren 420 plets davant de la Reial Audiència relatius als béns i usos comunals, el 15,2% del total dels litigis iniciats en aquells anys.¹⁸⁵ El 64,5% dels plets afectaven l’aprofitament de terres, boscos i pastures.¹⁸⁶ Paral·lelament, es localitzen des del segle XV els “bans”, pels quals els propietaris de les terres sol·liciten davant la Batllia General (i des del segle XVIII, davant la Reial Audiència) el tancament de les seves possessions i el dret de multar i fer empresonar els veïns que no ho respectessin.¹⁸⁷ En un primer moment, els propietaris absentistes (o terratinents) foren els principals sol·licitants de bans, però al segle XVIII, coincidint amb un destacable augment del nombre de sol·licituds, trobem que els pagesos (a la regió de Girona per “pagès” hem d’entendre senyor útil i propietari de masos i sovint rendista¹⁸⁸) eren els principals demandants que es tanquessin les seves terres i no s’hi permetés l’accés a persones alienes.¹⁸⁹ Notícies disperses sobre diferents localitats ens presenten multitud de casos d’enfrontament entre els “propietaris” i els veïns que volen mantenir aquestes pràctiques. Aquestes lluites han estat silenciades pels discursos favorables a la consolidació de la plena propietat. A Llagostera es van viure alguns d’aquests episodis.

L'origen de les pràctiques comunals a Llagostera s'han d'anar a buscar ni més ni menys que al regnat de Jaume I, concretament al 23 de febrer de 1241, quan aquest monarca concedí una carta de franquesa a favor dels habitants de Llagostera, Caldes de Malavella i Santa Seclina. Aquest privilegi ha estat estudiat a fons per Elvis Mallorquí i Montse Varas,¹⁹⁰ i la clàusula que més ens interessa és la quarta:

*"Concedimus insuper uobis et uestris et imperpetuum confirmamus quod possitis laborare et uenari, uel scindere nemora ligna et fustos, uei glandes colligere et eix eis porcos refficere et ducere eos in montaneis de Tursa et de Calles et de Olivis, salva decima iure ac primicia et expletis panis et uini monasterio Riupollensis et aliis senioribus"*¹⁹¹

O sigui, que els habitants d'aquests pobles podien utilitzar les muntanyes de Tossa, Caulès i Solius per llaurar i caçar, tallar llenya i fusta dels boscos, collir aglans i alimentar els porcs i pasturar. Algunes de les pràctiques comunals que hom pot localitzar en altres poblacions. Un primer aspecte que ens interessa remarcar és l'existència de dues còpies d'aquest privilegi, datades els anys 1647 i 1793,¹⁹² clar indicador que en aquells anys es van haver de fer aclariments al voltant de la seva aplicació. Al 1750, el document havia estat la base de la concòrdia signada entre les tres universitats i el seu senyor directe, el duc de Medinaceli, i la còpia de 1793 fou sol·licitada pels municipis i ratificada pel rei Carles IV per resistir pretensions del duc de retallar-la.¹⁹³ Entre aquestes dues dates localitzem la "crida" de 1676 multant amb tres lliures i tres dies de presó pel robatori de fruites; la de 1756, castigant amb cinc sous els propietaris de gossos que no els tinguessin lligats correctament mentre es feia la verema; i la de 1757 prohibint la utilització privada del bosc sense demanar-ho a les autoritats.¹⁹⁴ Per la seva banda, els principals propietaris de Llagostera sol·licitaren (i se'ls concedí) un total de 50 bans entre 1756 i 1772, en els quals es prohibia als veïns tallar arbres, pasturar ramat i fer malbé les seves terres. Concretament, especificaven que els danys s'havien fet als "seus" boscos.¹⁹⁵ Estem parlant d'uns moments en què s'estava implantant la indústria surera i havia començat la demanda de suro per part dels fabricants de taps de l'època. Concretament, en un ban de 1763, sol·licitat per Rissech, es precisava que els danys que havien patit els seus arbres havien afectat particularment les alzines sureres.¹⁹⁶ Per tant, les notícies disponibles ens parlen de la continuïtat d'unes pràctiques d'origen medieval i de les resistències a la continuïtat d'aquestes pràctiques, fonamentades en el fet que els boscos objecte del privilegi concedit el 1241 havien passat, d'una manera o altra, a mans privades, les quals no tenien cap interès que altres persones que no fossin ells mateixos poguessin accedir a aquests terrenys i aprofitar-ne els béns. Però si saltem als anys quaranta del segle XIX, veiem amb més cla-

redat la continuïtat d'aquests conflictes. L'entrada "Llagostera" del diccionari de Madoz ens remarca un aspecte molt interessant:

"...el rey D. Jaime de Aragón concedió a los vecinos de Llagostera un privilegio para el aprovechamiento de leñas, pastos i caza de estos montes, cuya propiedad han quedado adjudicarse algunos poderosos, lo cual ha dado origen a mil disensiones y litigios, que han sostenido y ganado los vecinos ante los tribunales."¹⁹⁷

No creiem que Madoz es referís als conflictes dels quals tenim lleugeres notícies del segle XVIII, sinó a una sèrie de disputes que havien tingut lloc en els anys anteriors.¹⁹⁸ Quan al març de 1842 un regidor de l'Ajuntament plantejà la necessitat de defensar el privilegi de 1241, disset propietaris s'associaren per tal de defensar-se de qualsevol corporació o particular que els molestés en el ple gaudi dels seus béns. L'alcalde es resistí a mantenir la validesa del privilegi al·legant "*...no haberlo visto en uso y observancia en todo el tiempo de su acuerdo más de cincuenta años y ni tampoco oídolo de sus predecesores...*" Els successius debats a la Corporació confirmaren el divorci entre els dos bàndols, però la tensió pujà quan el 16 de març l'hereu Rissech i els seus guardaboscors no permeteren que dos homes i disset dones anessin a fer llenya a les seves terres. El dia següent l'Ajuntament celebrà un referèndum i 181 veïns defensaren la vigència del privilegi. Els propietaris es desentengueren del resultat. Entre 1843 i 1845 continuaren els estira i aflixa entre els dos bàndols, fins que el 17 de juny de 1845 es dictà un Ban prohibint entrar en propietats privades sense llicència de l'amo, encara que fos per collir herbes, sota pena de 30 rals el primer cop i el doble la segona.¹⁹⁹ Els efectes no degueren ser els desitjats, car es va haver de dictar un nou ban el 19 de febrer de 1852. Durant el Bienni Progressista es repetí la situació de 1842. Rissech tornà a resistir-se que s'entrés a la seva propietat i l'Ajuntament intentà iniciar un plet judicial per desencallar l'assumpte, però la manca de suport de l'Administració féu abandonar aquesta idea. La inclusió dels boscos com a propietat privada en els amillaments que es realitzaren en aquells anys assenyalà la definitiva victòria de la propietat privada enfront els defensors d'altres alternatives.

Tant les notícies disperses que tenim sobre aquest enfrontament al segle XVIII com les que ens ha donat a conèixer Rosa Congost sobre el conflicte durant la Revolució liberal, indiquen la clara diferenciació social existent a Llagostera i la necessitat que tenien les classes subalternes d'accedir a les terres comunals. És per això que insistim particularment en la necessitat d'anar a buscar aquestes notícies per tenir una idea més exacta de les dificultats de les classes subalternes i per adonar-nos que la implantació de la propietat privada va comportar la pèrdua d'uns drets per a importants capes de la societat, que, malgrat tot, no van estalviar esforços a l'hora de resistir-s'hi.

NOTES

- ¹⁵⁷ GRAU, Dolors; *Llagostera*; Quaderns de la Revista de Girona núm. 10, sèrie Monografies locals núm. 5, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1987; p. 5.
- ¹⁵⁸ MALLORQUÍ, Elis i VARAS, Montse; "Un privilegi de Jaume I per als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina", *Quaderns de la Selva*, núm. 11, 1999; p. 114-115.
- ¹⁵⁹ *Ibid*; p. 115.
- ¹⁶⁰ GRAU, Dolors; *Llagostera*; p. 60-61.
- ¹⁶¹ Cal assenyalar que mentre Pierre Vilar considerava que calia donar validesa a les dades que proposava Campoflorido, Jordi Nadal defensava les d'Uztáriz, al·legant que les dades de Campoflorido, en contrast amb les del cens d'Aranda de 1768, donaven una esperança de vida al néixer de 40 anys, mentre que les d'Uztáriz en donaven de 27, una xifra més fiable per l'època. VILAR, Pierre; *Catalunya dins l'Espanya moderna*; vol. II, P. 18-26; NADAL, Jordi; *La población española (siglos XVI a XX)*, Ariel, Barcelona, 1976; p. 87-88.
- ¹⁶² Nosaltres mateixos hem analitzat el cas d'Agullana i ens trobem que les xifres proposades per Floridablanca, al nostre entendre, caldria ben bé doblar-les. ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 22.
- ¹⁶³ Sobre aquest assumpte vegeu MARTÍNEZ SHAW, Carlos; "La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión" dins FERNÁNDEZ, Roberto (ed.); *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Crítica, Barcelona, 1985; p. 68-70.
- ¹⁶⁴ MADDOZ, Pascual; *Diccionario...*; vol. 10; p. 477.
- ¹⁶⁵ AMLLA, Població, Padrans d'habitants.
- ¹⁶⁶ VILAR, Pierre; *Catalunya dins l'Espanya moderna*; vol. I; p. 373-375.
- ¹⁶⁷ Sobre els cadastres vegeu sobretot SEGURA, Antoni; "El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental", *Estudis d'Història Agrària* núm. 4, 1983; p. 129-143.
- ¹⁶⁸ Vegeu FUENTES QUINTANA, Enrique; "Los principios del reparto de la carga tributaria en España" dins *Las reformas tributarias en España*, Crítica, Barcelona, 1990; p. 4-20.
- ¹⁶⁹ SEGURA, Antoni; "Els amillaraments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària* núm. 8, 1990; p. 239-241.
- ¹⁷⁰ *Ibid*; p. 244-248
- ¹⁷¹ SAGUER, Enric; *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1940)*, tesi de Doctorat, Universitat de Girona, 1996; p. 255.
- ¹⁷² *Ibid*; p. 256-261.
- ¹⁷³ SEGURA, Antoni; "Els amillaraments..."; p. 247-248.
- ¹⁷⁴ TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*, inèdit, 1998.
- ¹⁷⁵ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 25-26.
- ¹⁷⁶ TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 75, 79, 81 i 84.
- ¹⁷⁷ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 33.
- ¹⁷⁸ En un treball recent, Roger Zamorano ha analitzat amillaraments de les poblacions ubicades a la zona Montseny-Guilleries, no excessivament allunyada de Llagostera, i detecta que als anys 1860-70 la superfície forestal i els erms predominaven sobre la superfície sembrada a les poblacions de Sant Hilari Sacalm, Arbúcies i Osor, mentre que a localitats com Anglès i Santa Coloma de Farners aquest predomini no era molt remarcable. En canvi, als anys 1940-50 els amillaraments indicaven que hi havia hagut un fort increment de la superfície forestal, tot i que el seu valor a efectes de pagar la contribució era inferior a les de les terres conreades. Les raons d'aquest increment de les terres destinades als boscos eren les possibilitats generades per l'explotació del castanyer. ZAMORANO, Roger; "L'explotació forestal del castanyer. Adaptació econòmica i sindicalisme" dins DD.AA.; *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Girona, 2003; p. 90. En certa manera, és un altre exemple de demanda de productes forestals que condiciona el treball del bosc i altera les formes de vida tradicionals, tal com ens ha exposat MALLORQUÍ,

Elvis; *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i societat d'un massís del Nord-est català*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Girona, 2000; p. 156-159.

¹⁷⁹ Al voltant de les guerres remences i les seves repercussions vegeu sobretot VICENS VIVES, Jaume; *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Vicens Vives, Barcelona, 1978. Una visió més crítica sobre els objectius i els resultats d'aquesta Sentència ens la dona SERRA, Eva; "El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe", *Recerques*, núm. 10, 1980.

¹⁸⁰ En certa manera hem fet un resum sobre els orígens de la masoveria a Catalunya. No és aquest el lloc indicat per aprofundir-hi més, fonamentalment per qüestions d'espai. Sobre aquesta qüestió vegeu fonamentalment CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere; SAGUER, Enric i TORRES, Xavier; "L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s. XV-XVIII)" dins CONGOST, Rosa i TO, Lluís (coord.); *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-est (segles XI-XX)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999; p. 269-297.

¹⁸¹ Vegeu sobretot VICENS VIVES, Jaume; *Notícia de Catalunya*, Columna i Proa, Barcelona, 1999 (ed. original de 1954); p. 27-37. Una visió més crítica sobre el pairalisme històric a CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Eumo, Vic, 1990; p. 286-293.

¹⁸² THOMPSON, E.P.; "Costumbre, ley y derecho comunal" dins *Costumbres en común*, Crítica, Barcelona, 1995; p. 116-212.

¹⁸³ DANTÍ, Jaume; "Els béns comunals a Catalunya a l'època moderna" dins BUSQUETA, Joan Josep i VICE-DO, Enric; *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1996; p. 96-98.

¹⁸⁴ OLIVARES, Jordi; *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustries. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Pagès ed., Lleida, 2000; p. 177.

¹⁸⁵ *Ibid*; p. 135.

¹⁸⁶ *Ibid*; p. 136.

¹⁸⁷ BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere; "Els bans: la lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (segles XVII-XIX)" dins CONGOST, Rosa i TO, Lluís; *Homes, masos, història...*; p. 304.

¹⁸⁸ CONGOST, Rosa; *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XIX)*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Universitat de Girona, Girona, 2000; p. 26.

¹⁸⁹ BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere; "Els bans..."; p. 306-311.

¹⁹⁰ MALLORQUÍ, Elvis i VARAS, Montse; "Un privilegi de Jaume I..."; p. 109-124.

¹⁹¹ *Ibid*; p. 122.

¹⁹² *Ibid*; p. 109.

¹⁹³ CONGOST, Rosa; "Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales" dins DD.AA.; *Historia de la propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente*, Centro de Estudios Regionales, Salamanca, 2001; p. 309.

¹⁹⁴ *Ibid*; p. 310-311.

¹⁹⁵ *Ibid*; p. 312-313.

¹⁹⁶ *Ibid*; p. 315.

¹⁹⁷ MADÓZ, Pascual; *Diccionario...*; vol. 10; p. 477.

¹⁹⁸ El relat dels aconteixements ha estat extret de l'article de CONGOST, Rosa; "Comunales sin historia..."; p. 315-323.

¹⁹⁹ Caldria tenir en compte que en aquells mateixos anys es du a terme un important debat al voltant de la conveniència de la creació d'una guàrdia rural encarregada de vigilar aquests "atacs a la propietat". Vegeu CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres*; p. 241-243; BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere; "Els bans..."; p. 324-328.

C A P Í T O L 3

L'exploració de les suredes a Llagostera

Els historiadors que hem intentat aproximar-nos a l'evolució del negoci del suro estem d'acord que podem estudiar-lo des de tres vessants:

- El vessant forestal, incidint en les extensions de les alzines sureres al llarg d'un municipi o una regió, la propietat d'aquestes terres, les diferents vies d'accés per accedir a aquesta propietat i aprofitar-ne els recursos, els negocis de compravenda d'escorces de suro,... En definitiva, el que passa amb la matèria primera abans que arribi a les fàbriques.
- El vessant industrial, quan analitzem els processos d'elaboració de taps, les relacions entre fabricants i treballadors, treball femení i infantil, processos de mecanització,...
- El vessant comercial, les diferents formes de venda dels productes surers (elaborats o no) als mercats.

Degut a les característiques del present treball no estem en condicions de dedicar un capítol de caràcter general al tercer dels vessants, tot i que en parlarem àmpliament quan analitzem el cas de l'empresa de Francesc Coris Mundet. Abans ens dedicarem a analitzar més o menys en profunditat els altres dos vessants en el cas de Llagostera.

En una indústria tan lligada a l'entorn agro-forestal com és la suro-tapera cal que dediquem bona part del treball a analitzar tot el que es cou al voltant de les alzines sureres i del seu producte abans que les fàbriques de taps iniciïn les tasques d'elaboració de taps. Com hem indicat, malgrat que el suro havia estat emprat des de l'antiguitat i que havia generat un cert comerç,²⁰⁰ no és fins al segle XVIII que s'inicia l'explotació a gran escala d'aquest producte.

El suro és un producte que s'extreu d'un arbre, l'alzina surera. I d'aquests arbres n'hi ha grans quantitats a la meitat oriental de les comarques gironines. I aquests arbres tenien uns propietaris (o unes persones amb dret o amb possibilitat d'explotar-los) que d'un dia per l'altre veuen com s'incrementa el valor d'aquells arbres que, anteriorment, devien utilitzar exclusivament per a proveir-se de llenya. Yvette Barbaza indicava com:

“La conseqüència immediata del naixement de la indústria del suro va ser... la plusvàlua considerable assolida pels boscos de l'Albera i de la Serralada Costanera.”²⁰¹

Anem a veure les repercussions d'aquesta nova indústria en el marc agro-forestal de Llagostera.

LES ALZINES SURERES I ELS SEUS PROPIETARIS

Cal que tinguem en compte, abans de començar a analitzar les dades, que l'alzina surera és un arbre que creix esporàdicament al costat d'altres espècies, cosa que dificulta el càlcul de l'extensió que ocupa en una zona determinada. A les nostres comarques es desenvolupa fonamentalment al costat de pins, alzines, roures,... Santiago Zapata ens indicava la inexistència de cap estadística que indiqués la producció estatal de suro i la superfície que ocupaven les alzines sureres,²⁰² malgrat les aproximacions que havien fet Primitivo Artigas sobre l'extensió de les suredes²⁰³ o José Ignacio Jiménez Blanco sobre la producció total de suro,²⁰⁴ per posar només dos treballs prou espaiats en el temps.²⁰⁵ Pel cas portuguès, les dades més recents són les que ha facilitat Américo C. Mendes,²⁰⁶ però totes aquestes dades no han de ser preses excessivament al peu de la lletra, perquè cal sempre considerar les dificultats que comporta calcular l'extensió de les suredes en una comarca, regió o país determinat. Així mateix, cal tenir en compte l'acció de l'ésser humà sobre aquests entorns naturals, fonamentalment condicionat pels interessos de donar una rendibilitat econòmica als productes que ofereix el bosc. En el cas de l'alzina sure-ra, sabem que durant el segle XVIII es detecta una ampliació de l'àrea natural del

suro des de la zona costanera de la comarca de la Selva cap a l'interior. En un segon moment, la crisi de la filoxera de finals del segle XIX comportà una reculada de la superfície destinada a la vinya en benefici de les suredes.²⁰⁷ El mateix fenomen es pot detectar a les Gavarres. Elvis Mallorquí ha detectat una àmplia ocupació de les activitats agràries en el massís als segles medievals,²⁰⁸ mentre que, d'ençà el segle XVIII, l'explotació dels recursos forestals de les Gavarres es troba dirigit pels interessos comercials de les ciutats, articulada en base a la demanda de llenya, suro, minerals,... La tradicional diversificació natural del massís es converteix en el segle XIX en una especialització en productes forestals dictada pels interessos del mercat. Pel que respecta al suro, abans de 1880 s'estenia a les parts més altes del massís, però la filoxera féu que moltes vinyes es reconvertissin en suros. Paradoxalment, la crisi de la indústria surera en el segle XX féu de nou reconvertir les plantacions de suros en plantacions d'arbres com el pi, que creixen més ràpidament i que disposen d'una fusta més comercialitzable.²⁰⁹ Des de 1950 ençà, els indicis són que tant a Espanya com a Portugal s'ha viscut un estancament i, fins i tot, una reculada de la producció de suro per part de les alzines sureres peninsulars, degut fonamental a un envelliment i a una manca de regeneració natural dels arbres, i és probable que en els propers decennis es continuï vivint una disminució de la producció mundial de suro, ja que tampoc no es tenen moltes esperances amb les alzines sureres del nord d'Àfrica degut a la conflictiva situació política d'aquells països i a la progressiva degradació que han viscut els seus recursos naturals.²¹⁰ De la mateixa manera que caldrà avaluar la incidència a mig termini dels incendis que ha patit Portugal durant l'estiu de 2003.

El que volem remarcar, en definitiva, és com l'acció humana sobre el medi natural impulsada per les conjuntures econòmiques ha implicat transformacions en les explotacions forestals que ens obliga a analitzar per què tenim un paisatge en un moment determinat, quins interessos hi ha hagut en l'explotació d'un producte determinat, en el nostre cas el suro. L'anàlisi dels cadastres i els amillaments lla-gosterencs dels segles XVIII i XIX ens presentaran uns paisatges amb remarcables diferències en els diferents anys que analitzem. A part dels factors ocultació i major qualitat de la font, també caldrà que tinguem en compte els interessos dels propietaris de Llagostera en una època determinada que els porta a aprofundir en el treball d'un conreu en detriment d'altres. En el nostre cas, les possibilitats generades per la indústria suro-tapera han condicionat l'articulació de l'espai agro-forestal lla-gosterenc al voltant de les alzines sureres, amb uns nivells d'intensitat molt diferents depenent del moment. Vegem-ho amb més detall.²¹¹

Les superfícies d'alzina surera a Llagostera

Observem en el quadre 3.1 les superfícies de les alzines sureres al nostre poble segons els cadastres i els amillaments estudiats per Carles Turon.

QUADRE 3.1

Extensió superficial de les alzines sureres a Llagostera

Any	Superfície (vessanes)	Percentatge
1733	962,45	5,47
1819	1.062,53	6,21
1879	17.822,40	53,49

Font: TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 75, 81 i 84

Les alzines sureres aparegueren en els cadastres de Llagostera el 1733, any en el qual es declarà que 962,45 vessanes del territori llagosterenc estaven ocupades per alzines sureres, el 5,47% del total de la superfície agro-forestal del poble.²¹² Interessa remarcar el fet que a la font aquesta espècie ens surt diferenciada de la resta d'arbres, no se'ns inclou dins de les 2.306,96 destinades al bosc (13,12% del total). No deixa de ser remarcable el fet que l'alzina surera tingui un tractament diferenciat de la resta d'arbres en una etapa que, en base a la documentació existent, seria molt primerenca en l'elaboració de taps. La demanda de suro per als obradors francesos podria ser un bon estimul per a l'explotació i especial consideració d'aquestes alzines sureres. No disposem de dades que ens permetin conèixer els motius, però el fet és que, a l'alçada de 1733, les alzines sureres mereixien una menció especial en una font fiscal que tenia com a funció la valoració i l'extracció de tributs de les principals riqueses del país.

Si saltem a 1819 no veiem canvis remarcables en l'extensió de les alzines sureres, que passaren a ocupar 1.062,53 vessanes, el 6,21% de la superfície agro-forestal llagosterenca.²¹³ El canvi notable el veiem quan observem que la superfície destinada a bosc augmentà fins a 7.465,01 vessanes, un 43,62% del total cadastrat i un augment del 223,59% respecte a les dades anteriors de 1733. Ja hem dit anteriorment que els cadastres perderen capacitat fiscal al llarg del Set-cents i primers any del Vuit-cents a causa que la quota de repartiment cadastral quedà congelada, malgrat els intents de reforma de Martín de Garay de 1817.²¹⁴ I també hem indicat la major simplicitat de les dades de 1819 respecte a les de 1733, en el sentit que, mentre aquest any es cadastraren dotze varietats diferents de conreus i d'aprofitaments forestals, vuitanta-sis anys més tard només se'n cadastraren la meitat. Si fés-sim cas a les dades facilitades, hauríem de concloure que molta terra que figurava com a erma el 1733 fou inclosa com a terra de bosc a la font de 1819.

Les dades derivades de l'amillament de 1879 ens presenten modificacions molt significatives respecte als cadastres anteriors, i sobretot pel que respecta a la posició de

l'alzina surera dins les terres de Llagostera. En concret, es calculà que en el terme municipal del nostre poble hi havia un total de 17.822,40 vessanes d'alzines sureres, més de la meitat de la superfície agro-forestal llagosterenca estava dedicada a aquest arbre.²¹⁵ Cal tenir en compte, però, que l'augment en termes absoluts de la superfície destinada a l'alzina surera entre 1819 i 1879 no comportà una reculada del terreny destinat a bosc, car continuava ocupant 6.844,98 vessanes de terreny, tot i que percentualment passà del 43,62 al 20,54% de la superfície agro-forestal total.

El que indicarien les dades de 1879, si no tinguéssim en compte el factor ocultació, és que Llagostera es va especialitzar en l'explotació de les alzines sureres, davant les grans possibilitats de riquesa que generava aquest arbre i degut a les característiques del sòl llagosterenc. Queda clar que els habitants de Llagostera es van adaptar a les possibilitats dels seus boscos i articularen la seva economia al voltant de l'explotació d'aquests arbres.

La propietat de les alzines sureres

Un cop vista l'extensió de terreny ocupada per l'alzina surera a Llagostera hem de veure qui n'era el propietari, qui els aprofitava o qui els arrendava. Com hem indicat anteriorment, a diferència de les plantacions de vinya, que no necessiten grans extensions de terreny i que són una inversió a mig termini (a l'any o al cap de dos anys de plantar una vinya hom ja pot recollir-ne els fruits), perquè un propietari tregui grans rendiments d'una plantació d'alzina surera cal que aquesta ocupi grans extensions de terreny, que s'estengui al llarg d'un territori prou ampli. A més, tal com hem indicat, les escorces de suro estan a punt per a ser pelades al cap de trenta o quaranta anys d'haver-se fet la plantació i el suro resultant de la primera pela (referint-nos sempre a l'etapa anterior a la implantació i l'extensió de l'aglomerat) no és apte per a fer taps, per la qual cosa cal esperar entre deu i dotze anys més. D'aquesta manera, les plantades d'alzines sureres són inversions a llarg termini, gairebé es pot dir que el pare fa la plantació perquè en tregui profit el fill.

Per aquest motiu, hem de fixar-nos en els principals propietaris d'alzines sureres i veiem com aquests disposen de la major part del territori on, segons els cadastres consultats, s'estenen aquests arbres. El primer cop d'ull el fem el 1733, ja que en el cadastre de 1716 no se'ns indica la superfície que ocupen les alzines sureres. Si agafem els vuit principals propietaris d'aquests arbres, compilats en el quadre 3.2, veiem com tenien un total de 433,72 vessanes, les quals representarien poc menys de la meitat de les existents en tot el municipi (recordem que aquell any es declarà en el cadastre un total de 962,45 vessanes d'alzina surera a Llagostera). Els vuit principals propietaris d'alzines sureres llagosterenques tenien el 45,06% de totes les existents en el municipi, tot i que les seves propietats no podrien ser considerades

de gran tamany, sempre i quan féssim cas a les dades absolutes proporcionades per la font.

QUADRE 3.2

Principals propietaris d'alzines sureres, 1733

Propietari	Superfície (en vessanes)
Jaume Vidal	82,00
Jaume Rissech	70,75
Salvi Llambí	68,80
Pere Vidal	63,42
Felip Codolar	43,50
Josep Companyó	42,25
Tomàs Gotarra	33,00
Jaume Boada	30,00

Font: TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*, p. 55.

En aquells moments detectem una certa especialització d'aquests propietaris en el treball dels suros, donat que no veiem que les seves propietats d'altres conreus siguin tan importants com les d'alzines sureres; si més no, si les comparem amb les dels principals propietaris de terres de conreu a Llagostera, Josep Fonolleras, que posseïa 204,61 vessanes de superfície de sembradura, i Anton Albertí, que en tenia 281,61. Aquests dos personatges tenien unes extensions d'alzines sureres inferiors a les dels principals propietaris d'aquests arbres, 26,12 i 6,00 vessanes, respectivament. Per la seva banda, Jaume Vidal posseïa 83,75 vessanes de sembrat, Jaume Rissech, 95,04, Salvi Llambí, 53,18 i Pere Vidal 63,42. A l'alçada de 1733, malgrat que podem observar com alguns propietaris tenien extensions molt considerables d'alzines sureres, el cadastre no ens indicava que s'hagués produït una especialització del poble en el treball dels suros (cal tenir en compte que no tenim notícies que en aquell any es treballés el suro als obradors catalans, tot i que sí que sabem que es feien taps a França), no detectem un especial interès dels més importants hisendats llagosterencs per a l'explotació de les alzines sureres.

QUADRE 3.3

Principals propietaris d'alzines sureres, 1819

Propietari	Superfície (en vessanes)
Pere Llambí	98,74
Joan Vidal	76,77

Propietari	Superfície (en vessanes)
Josep Vidal	75,79
Llorenç Roura	74,68
Pere Rissech	49,83
Francesc Fonolleras	42,07
Pere Codolar	33,73
Josep Llorens	28,05
Salvi Creixell	28,05

Font: TURON, Carles, *Llagostera segons els seus cadastres*, p. 53

Si saltem a 1819 podem veure com els principals propietaris d'alzines sureres són els que presentem en el quadre 3.3. Nou propietaris posseïen 507,71 vessanes de terreny amb suros, un 47,78% de la superfície total destinada a aquest arbre. Podem veure com parlem d'un percentatge similar al que representaven els vuit principals propietaris de 1733. Veiem també una certa continuïtat en els cognoms, s'ha consolidat una elit local que es reparteix la major part de la superfície forestal surera del municipi. De la mateixa manera que hauriem de reiterar que la font indicaria la no existència de grans propietats, però som conscients que cal mirar amb lupa les dades absolutes proporcionades pels cadastres de l'època.

Cal que tinguem en compte, a més, que l'anàlisi de les fonts cadastrals limita l'estudi a un sol municipi, però pot donar-se el cas que un propietari llagosterenc tingui altres propietats en altres municipis. El cadastre ens facilita un acostament al cas invers, els propietaris forans (coneguts com a terratinents) amb propietats a Llagostera. Entre els propietaris que hem citat en el quadre 3.3 tenim el cas de Francesc Fonolleras, que en la font ens és presentat com a terratinent, tot i que no se'ns indica el lloc de procedència. També era foraster Salvi Creixell, que vivia a Cassà de la Selva, una població surera. Fonolleras tenia arrendats cinc masos a Llagostera, on s'ubicaven els suros abans esmentats. Les 28,05 vessanes d'alzina surera que posseïa Creixell a Llagostera es trobaven dins el mas Paletfarré, que era treballat per Josep Fullà. Pere Llambí també figurava entre els terratinents que arrendaven masos llagosterencs a pagesos, però en el mas Esteva, arrendat a un pagès anomenat Tordera, només hi havia 0,55 vessanes d'alzina surera.²¹⁶ Llambí s'estimava més portar la gestió directa dels seus suros, igual que la major part dels principals propietaris d'alzines sureres del poble.

A diferència del que apreciàvem el 1733, veiem com al 1819 els hisendats que posseïen importants extensions d'alzines sureres eren alhora importants propietaris d'altres conreus, fonamentalment sembradura i bosc. Set dels nou propietaris que

hem indicat al quadre 3.3 com a principals possessors de plantacions d'alzines sureres figuren entre els deu hisendats que més cadastre pagaven en tant en quant més terra posseïen. La família Fonolleras, que al 1733 posseïa 26,12 vessanes amb suros, al 1819 en tenia 42,07, i no oblidem mai el factor ocultació i les dificultats existents per a l'elaboració dels cadastres dels primers anys del segle XIX, així com la congelació de la quota cadastral.

QUADRE 3.4

Principals propietaris d'alzines sureres, 1879

Propietari	Superfície (en vessanes)
Joan Rissech	1.445
Narcisa Farré Codolar	1.181,30
Antoni Vidal de Llobatera	1.156
Pere Doménech Sureda	1.070
Antoni Llambí	794,10
Josep Vall-Ilovera	670
Pere Noguera	660
Marià Raurich	527
Bonaventura Madrenys	530

Font: AMLLA; Hisenda, Fiscalitat, Amillament de 1879

Veiem, finalment, en el quadre 3.4 els principals propietaris d'alzines sureres a Llagostera segons les dades de l'amillament de 1879. Recordem que, com tots els amillaments en general, féu sortir a la llum una quantitat de terra que anteriorment no havia estat cadastrada. Per aquest motiu, veiem com els principals propietaris d'alzines sureres l'any 1879 tenien moltes més vessanes que els de 1733 i 1819, tot i que també podríem parlar de la possibilitat que l'increment dels beneficis obtinguts de l'explotació de les alzines sureres conseqüència de l'augment de la demanda motivés els hisendats llagosterencs a augmentar el tamany de les seves propietats.

Els nou propietaris que hem indicat eren els que tenien més de 500 vessanes de terreny en el qual creixia l'alzina surera (no oblidem en cap moment que aquest arbre creix espontàniament al costat d'altres espècies). En tenim vint-i-cinc més que tenien entre 100 i 500 vessanes d'alzines sureres. La resta de propietaris en tenien menys de 100, una quantitat que s'ha de considerar petita tractant-se d'un conreu forestal.

Tipus de propietaris d'alzines sureres, 1879

Tipus de propietat	Nre. Propietaris	Extensió (vessanes)
Petita (< 100 vessanes)	79	3.062,60
Mitjana (101-500 vessanes)	25	6.726,40
Gran (> 500 vessanes)	9	8.033,40

Font: AMLLA; Hisenda, Fiscalitat, Amillament de 1879

En altres paraules, mentre setanta-nou propietaris posseïen el 17,18% de la superfície d'alzines sureres del terme municipal de Llagostera, els nou principals en tenien el 45,07%.

D'aquesta manera, podem observar com l'alzina surera, a mesura que passaren els anys, es consolidà com a la principal font de riquesa agro-forestal del poble de Llagostera. Els principals hisendats del poble aconseguiren fer-se amb el control de bona part d'aquests arbres, l'explotació dels quals els comportà importants beneficis.²¹⁷

L'ACCÉS A LA MATÈRIA PRIMERA

Al nostre entendre, els propietaris forestals hagueren de ser un dels sectors socials més beneficiats per l'aparició i l'extensió dels taps de suro. Gairebé d'un dia per l'altre, es trobaren que aquells arbres inclosos dintre les seves possessions havien augmentat enormement el seu valor des del moment que les escorces esdevingueren la matèria primera d'aquest nou producte. Davant d'aquesta situació, hi començaren a dedicar molta més atenció de la que segurament hi havien dedicat anteriorment. No en tenim proves pel que fa al cas de Llagostera, però sabem que en altres localitats es va incentivar la plantació d'aquest arbre. Tal com hem plantejat anteriorment, es produí una certa especialització en el treball dels suros a les localitats on es trobaven importants explotacions d'aquesta espècie, sobretot en aquells casos en els quals la qualitat de les terres no permetia el desenvolupament d'altres conreus. Per això, els propietaris forestals aconseguiren augmentar els seus ingressos mitjançant l'explotació de les seves suredes i la venda del producte als tapers o als comerciants de suro.

En tot cas, creiem que hem de dedicar unes ratlles a comentar uns contractes que, amb una relativa freqüència, hom localitza en els protocols notariais: els arrenda-

ments i les vendes de les escorces de suro. Es tracta d'uns contractes pels quals un propietari d'unes finques cedeix a una altra persona el dret a anar cada any a les seves terres, fer la pela de les suredes allà ubicades i disposar del suro resultant.²¹⁸ Les primeres referències a aquestes cites les facilità breument Rosa Congost,²¹⁹ la qual ens plantejà les dificultats per a seguir l'evolució de les explotacions de les suredes a partir d'aquestes referències, donat que en els contractes de masoveria no s'acostumaven a incloure clàusules al voltant de com s'havien de treballar aquestes explotacions. En el nostre anterior estudi²²⁰ vam tenir ocasió de parlar extensament d'aquest aspecte donat que vam poder comptar amb una base de dades prou àmplia de resultes del buidatge dels protocols notariais altempordanesos, i vam poder analitzar els múltiples vessants d'aquests contractes. Les dades disponibles ens indicaven l'increment del valor dels arrendaments i les vendes d'escorces de suro, la participació d'un gran nombre de capes socials en aquest negoci i, sobretot, les reticències dels propietaris forestals importants a cedir aquest dret, car els sortia més a compte dedicar-se a l'explotació directa de les seves suredes. En aquests contractes no vam localitzar propietaris de grans extensions arrendant o venent les escorces dels seus suros; eren pagesos més petits, els que cedien aquest dret i, en un nombre important de casos, motivats per situacions de dificultats econòmiques.

Aquest cop no hem tingut la sort de poder disposar de tants exemples,²²¹ però creiem que estem en condicions de reafirmar-nos en l'indicat anteriorment: els grans propietaris forestals no arrenden o venen les escorces de suro de les seves alzines sureres a tercers. En les poques referències amb què hem comptat localitzem capes socials més baixes fent aquests negocis.

Què és el que localitzem exactament en els protocols notariais? D'una banda, vendes de masos o de peces de terra en les quals radiquen alzines sureres. El 8 de febrer de 1769, Fortunat Mir, de Llagostera, vengué a carta de gràcia²²² a Miquel Vingut, pagès també de Llagostera, una peça de terra amb suros per 500 lliures²²³, salvant el domini directe per al Marquès d'Aitona (que, a la vegada, era Duc de Medinaceli, Comte d'Empúries i Baró de Llagostera²²⁴), únic cop en els contractes analitzats en el qual hem trobat referències a l'existència d'un domini directe. Malgrat que, formalment, hi ha un senyor directe que ha de tenir coneixement d'aquestes transmissions i al qual s'ha de pagar el corresponent lluïisme, la seva existència és sistemàticament ignorada en els contractes de transmissió d'escorces de suro. Ni tan sols localitzem la fórmula que salva el domini directe "per a qui ho demostrí".²²⁵ No ho trobem quan el 16 de maig de 1772 Francesc Salvador, pagès de Romanyà de la Selva, vengué una terra part conreu part suros a Narcís Llabí, pagès de Llagostera, per 90 lliures,²²⁶ ni quan el 16 de setembre del mateix any,

Gertrudis Mir, de Llagostera, vengué una terra amb suros a Miquel Vingut, per 21 lliures.²²⁷ Evidentment, tampoc hi ha cap referència a aquesta figura en el contracte signat el 16 de juny de 1855 entre Maria Cabruja, de Campllong, i Narcís Cullell, de Llagostera, pel qual la primera vengué al segon una peça de terra amb suros pel preu de 4.373 rals i 11 maravedissos.²²⁸ El que sí observem és com les alzines sureres foren objecte de transmissions al llarg d'aquells anys, conjuntament amb la resta de les terres a les quals pertanyien els masos objecte de compra-venda, tot i que no podem fer valoracions sobre els preus d'aquestes vendes perquè no se'ns indica l'extensió de les superfícies dedicades a aquest arbre, com tampoc se'ns indica en els contractes d'arrendaments i vendes d'escorces de suro.

Disposem de pocs exemples d'aquests tipus de contractes, cosa que no ens permet donar conclusions molt fidedignes. Únicament hem localitzat dos arrendaments i quatre compravendes. I els dos arrendaments se signaren el mateix dia, 6 de juliol de 1775,²²⁹ i l'arrendador fou la mateixa persona, Miquel Ribot, resident a Cassà de la Selva i senyor útil del mas Ribot. Primerament arrendà el dret a pelar els suros de la seva finca a Silvestre Tubert, botiguer de Cassà de la Selva, durant el període 1778-1783, pel preu de 51 lliures anyals,²³⁰ i tot seguit féu el mateix contracte amb Salvi Creixell, negociant també de Cassà de la Selva, pel mateix preu, durant els anys 1783-1788.²³¹ Aquesta és una fórmula que hem detectat en altres localitats, un propietari que el mateix dia signa més d'un arrendament. D'aquesta manera, localitzem una demanda de matèria primera i una necessitat d'assegurar-se l'accés a la mateixa durant un període determinat. Els propietaris de les alzines sureres jugaren amb aquesta demanda i intentaren assegurar-se per endavant un rendiment econòmic dels seus arbres.

El 26 de febrer de 1785, Pere Marquès, taper de Llagostera, vengué les escorces de suro dels seus arbres a Jaume Bahí, pagès de Solius, pel preu de 948 lliures i 11 sous.²³² Sorprenen, en certa manera, els oficis dels contractants, ja que el més normal seria un pagès venent les escorces a un taper. En qualsevol cas, veiem com Bahí comprà el dret a anar perpètuament a les terres de Marquès per fer la pela dels seus suros, per la qual cosa el preu devia ser força més elevat que el que es pagaria per un arrendament durant un període concret. La següent operació de compra-venda localitzada, de major envergadura, està datada el 15 d'abril de 1816 quan Llorenç Roure, pagès de Llagostera, comprà les escorces del mas Massachs, propietat de Marià Tarré, també pagès llagosterenc; un total de 2.570 lliures.²³³

Per localitzar nous contractes d'aquest tipus hem de saltar trenta-cinc anys en el temps i situar-nos al 3 de novembre de 1841, quan Jaume Gelabertó, pagès de Llagostera, vengué les seves escorces a Esteve Pla, negociant també de Llagostera,

pel preu de 100 lliures,²³⁴ El mateix Gelabertó vengué les escorces de suro del mas Flota a Pere Gotarra el 17 de maig de 1846, per import de 1.066 rals i 23 maravedissos.²³⁵

Com podem veure, comptem amb molt poques dades per arribar a unes mínimes conclusions, però creiem que són les suficients per remarcar dos aspectes:

- El fet que les escorces de suro han entrat en el mercat comercial, els interessos per part dels diferents sectors socials involucrats en el negoci del suro en tenir accés a la matèria primera.
- La no localització dels principals propietaris llagosterencs en aquests tractes. Al nostre entendre, s'estimaven més mantenir l'explotació directa de les seves alzines sureres; encarregar-se de la pela i vendre'n el resultat al millor postor.

El suro mereix un tracte diferenciat per part dels propietaris de les alzines sureres. Ho veiem quan la vídua Reixach, de Llagostera, es reservava la pela dels suros del mas Llagostera, de Romanyà de la Selva, i obligava el masover a tragar el suro, conduir-lo i pagar els jornals als peladors i els trencadors, tot i que la mestressa es reservava el dret de contractar els treballadors que cregués convenient i de pagar-los l'import que considerés oportú.²³⁶ Aquestes condicions estipulades per la propietària dels arbres indiquen la dedicació especial que els propietaris d'alzines sureres dedicaven als seus arbres així que prenen consciència dels beneficis que comportava i de la necessitat de tenir el control de la producció i tractar directament amb el comerciant o el taper un cop s'haguessin fet les peles. Els arrendaments i les vendes que localitzem en els registres notariais han de representar una part més petita dels negocis al voltant del suro en planxa que els que es feien entre propietaris forestals i negociants o artesans del suro. Tot i així, és interessant remarcar l'existència d'aquests negocis, indicadors d'una necessitat de matèria primera entre els diferents agents del món del suro.

NARCÍS GOTARRA: PROPIETARI FORESTAL I COMERCIANT DE SURO

El cas de Narcís Gotarra ens servirà per il·lustrar els negocis que els propietaris forestals llagosterencs (i catalans en general) feien amb les escorces dels seus suros. Gotarra, descendent d'una família amb una certa tradició entre els propietaris llagosterencs i amb un patrimoni on tenien molta importància les alzines sureres, ens figurava com a comerciant de suro a les matrícules industrials de Llagostera entre 1893 i 1904,²³⁷ i tenim indicis que era el principal proveïdor de suro en planxa de

Llagostera. A més del suro resultant dels arbres existents a la seva propietat, sabem que es proveïa de suro extremeny. Al 1902 tenim notícies d'una partida de 400 paquets amb suro que Gotarra tenia a Extremadura a la seva disposició,²³⁸ indicador clar que el suro extremeny havia arribat als obradors llagosterencs.²³⁹

Per aproximar-nos als negocis d'aquest comerciant analitzarem les vendes que realitzà a Martí Montaner, de Palamós, client habitual dels tapers llagosterencs, com veurem tot seguit; i a Francesc Coris Mundet.

Cada cop que Martí Montaner comprava suro en planxa a Llagostera el venedor era Gotarra. Concretament, entre 1897 i 1899 Narcís Gotarra vengué a Martí Montaner un mínim (hi ha dues vendes en les quals no se'ns indica la quantitat venuda) de 229 quintars de suro trefí i tiratge per import total de 14.908,55 pessetes, per imports que oscil·laven entre les 30 pessetes el quintar de suro tiratge i les 90 el suro trefí.²⁴⁰ Per tant, veiem com Gotarra era proveïdor de suro de qualitat per a Montaner; de suro trefí per a elaborar taps de xampany. En definitiva, observem com Martí Montaner adquirí suro en planxa a Narcís Gotarra, conscient de la qualitat del seu producte i dels seus bons contactes comercials, tant per aconseguir suro català com extremeny.

Disposem de dades més abundants sobre les vendes de suro que Narcís Gotarra féu a Francesc Coris Mundet durant els dos darrers decennis del segle XIX, a partir de les dades contingudes en la comptabilitat del segon. Les resumim en el quadre 3.6.

QUADRE 3.6

Vendes de suro en planxa de Narcís Gotarra a Francesc Coris Mundet

Anys	Quantitat (quintars)	Import (ptes.)
1881-1885	82	7.187,03
1886-1890	727	15.205,99
1891-1895	680	37.223,81
1896-1900	133	11.098,61

Font: FCR, Llibres diaris. Cal tenir en compte que en un gran nombre d'assentaments no se'ns indica la quantitat de suro comprada.

De la mateixa manera que no se'ns informa de la quantitat de suro comprada en tots els assentaments tampoc no sempre se'ns indica la qualitat del suro comprat. Quan aquesta informació ens és facilitada, en cinquanta-dues de les setanta-quatre vendes, només en dues ocasions es tracta de suro de menor qualitat. En la gran majo-

ria de les vendes, parlem de suro trefí i tiratge, amb preus que volten entre les trenta-cinc i les seixanta pessetes, excepte en casos molt puntuals. Podem veure que, tal com observàvem en el cas de les vendes a Martí Montaner, Gotarra se'ns presenta com a proveïdor de suro de qualitat. És una dada que no ens sorprén si tenim en compte la destinació final dels taps elaborats a la fàbrica de Francesc Coris Mundet: Epernay, a la regió de Xampanya, bressol dels vins escumosos altament considerats, tal com podrem veure quan analitzem detingudament aquesta empresa.

No pretenem generalitzar l'actuació comercial de Narcís Gotarra com a representativa de la resta de propietaris forestals i comerciants de suro llagosterencs. Cal tenir en compte que és l'únic comerciant de suro que localitzem a les matrícules industrials de Llagostera durant tot el període analitzat, cosa que ha de comportar una major importància que els altres comerciants de suro que podia haver-hi al poble. Únicament, considerem que cal presentar-lo com el principal proveïdor de suro de Llagostera, tant el resultant de les alzines sureres de la seva propietat, com el d'altres propietaris, llagosterencs o d'altres localitats (catalanes i extremenyas). Fonamentalment, el veiem com a proveïdor de suro de qualitat i com a assessor comercial. És prou significatiu que un industrial tan important com és Martí Montaner confiés en ell a l'hora d'adquirir suro a Llagostera.

BALL-LLATINAS, COMAS Y COMPAÑÍA, PROVEÏDORS DE SURO PORTUGUÈS A LLAGOSTERA

Narcís Gotarra és el comerciant de suro més important de Llagostera en el segle XIX, i, possiblement, fou el principal proveïdor durant els darrers anys d'aquell segle. Però, evidentment, hi havia altres comerciants que facilitaven suro als tapers llagosterencs. Agustí Mª Vilà, en el seu estudi sobre la indústria surera a Lloret de Mar, ha explicat el cas de la societat *Ball-llatinas, Comas y Compañía*, que es dedicà a l'elaboració de taps de suro en un taller d'aquesta població entre 1866 i 1869,²⁴¹ però el que aquí ens interessa esmentar és que, a més, la mateixa societat es proveïa de suro, concretament suro portuguès. L'empresa tenia una planta a la localitat portuguesa de Faro, al sud del país, on es feia la recollida del suro provinent de les plantacions, es bullia i es toscava, abans de ser expedit cap a Catalunya. Part d'aquest suro anava a parar a la fàbrica de Lloret de Mar, però bona part era venut a altres fabricants giro-nins. Al llarg dels anys de durada de l'empresa, Agustí M^a. Vilà ha detectat vendes de suro a tapers de Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Blanes, Tossa de Mar i Llagostera. En el nostre cas, els compradors foren Joan Codolar, Jaume Pagès, Josep Pigrau i Jaume Gironès.²⁴² Aquesta dada ens indica com, a més del suro extremeny

que era proveït per Narcís Gotarra, també arribà a Llagostera suro de Portugal, i en una etapa força incipient, el decenni de 1860.²⁴³ És interessant anotar el fet de la presència de suro portuguès a la Catalunya de mitjans del segle XIX, i de l'existència d'empresaris catalans que en aquelles dates es desplaçaren a buscar suro a Portugal i muntaren empreses destinades a proveir-se d'aquesta matèria,²⁴⁴ com també en trobem al sud-oest d'Espanya, amb les mateixes finalitats.²⁴⁵

Malaauradament no disposem de més dades que ens permetin analitzar aquest assumpte en profunditat, però és molt interessant anotar com, almenys des de 1866, els tapers llagosterencs es veieren obligats a anar a cercar matèria primera fora del propi municipi i, més exactament, fora de Catalunya. Davant les menors possibilitats de les explotacions de suro catalans i davant l'augment de la demanda de taps, els fabricants de taps llagosterencs recorreren a comerciants com *Ball-Ilatinas*, *Comas y Compañía* perquè els facilitessin suro de les extenses explotacions del sud-oest peninsular. Tornarem a analitzar aquest tema quan parlem de l'empresa de Francesc Coris Mundet.

NOTES

²⁰⁰ ZUCCHITELLO, Mario; *Homes, vaixells i mercaderies...* p. 151-156 i 234-235.

²⁰¹ BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà...*, vol. I, p. 471.

²⁰² ZAPATA, Santiago; "El alcornoque y el corcho..."; p. 231-233.

²⁰³ ARTIGAS; Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*; p. 39.

²⁰⁴ JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio; "La oferta de corcho..."; p. 384.

²⁰⁵ A nivell local, en un exercici similar al que farem nosaltres, tenim l'estudi de VILÀ, Agustí M^a; *La indústria suro-tapera a Lloret de Mar*; p. 36-40, que ha analitzat les fonts amb què disposava per apropar-se a la importància de les extensions sureres dins el terme municipal d'aquell poble.

²⁰⁶ MENDES, Americo Carvalho; "A economia do sector da cortiça em Portugal..."; p. 94-97.

²⁰⁷ GONZÁLEZ, Eloi; "La Selva: una comarca de llarga..."; p. 60-61.

²⁰⁸ MALLORQUÍ, Elvis; *Les Gavarres a l'Edat Mitjana...*; p. 105-141.

²⁰⁹ *Ibid*; p. 156-160.

²¹⁰ ZAPATA, Santiago; "Del suro a la cortiça..."; p. 2-5.

²¹¹ Cal que assenyalem que , el 1780, la Junta de Comerç indicava que "...el precio del corcho que producen los términos de Casá de la Selva, Llagostera, Calonge y Valle de Aro, inmediato a San Feliu de Guixols, ascenderá unos años con otros de 15 a 20.000 libras catalanas, siendo su principal uso y comercio el que se hacen en tapones para botellas y frascos que compran los franceses, ingleses y holandeses..." JUNTA DE COMERÇ, *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña*, ed. d'Ernest Lluch, Altafulla, Barcelona, 1997; p. 244.

²¹² TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 75.

²¹³ *Ibid*; p. 81.

²¹⁴ Vegeu FONTANA, Josep; *La quiebra de la monarquía absoluta*, Ariel, Barcelona, 1971; p. 130-141 i 349-379.

²¹⁵ TURON, Carles; *Llagostera segons els seus cadastres*; p. 84.

²¹⁶ *Ibid*; p. 63-64.

²¹⁷ VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; "O sobreiro...", p. 56-57, inclou un apèndix amb els cognoms dels principals propietaris d'alzines sureres catalans, en els quals, pel cas de Llagostera inclou a Balmañá (no en tots

- els casos ens dona els noms de pila), Ball-llovera, Barceló, Catalá, Codolar, Compañó, Gerard Coris, Miquel Coris, Dausá, Doménech, Melcior Ferrer, Sebastià Ferrer, Miralles, Pigrau, Suris, Tarré, Ernest Vidal i Ramona de Vidal, indicant que la totalitat de les alzines sures catalanes produïen anualment 176.000 quintars a un preu promig de 22 pessetes el quintar. Martí Roger afirmava que no era possible calcular la mitjana dels preus de venda del suro en planxa, donat que els propietaris utilitzaven fórmules diferents de venda (per pes, per dotzenes de pannes,...), ROGER, Martí; "La production et l'industrie du liège", *Lecciones del VIII Curso Internacional de Expansión Comercial*, Imprenta moderna de Guinart y Pujolar, Barcelona, 1915; p. 269-271.
- ²¹⁸ Vegeu pel cas extremeny SÁNCHEZ MARROYO, Fernando; *Dehesas y terratenientes en Extremadura. La propiedad de la tierra en la provincia de Cáceres en los siglos XIX y XX*, Asamblea de Extremadura, Mérida, 1993; p. 261-266.
- ²¹⁹ CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres...*; p. 168-169.
- ²²⁰ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 48-59.
- ²²¹ Hem avançat bona part dels contractes aquí esmentats en el nostre recent article "Propietaris, tapers i comerciants del suro", *Gavarres*, núm. 4, 2003; p. 90-91.
- ²²² Contracte de compra-venda en el qual el venedor es reservava el dret de lluir i quitar, o recuperar allò venut si abonava al comprador l'import de la venda.
- ²²³ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 2, foli 238.
- ²²⁴ CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres...*; p. 38. És el senyor directe més reconegut en els contractes d'establiment i subestabliment emfiteuta a la regió de Girona entre 1768 i 1862.
- ²²⁵ Al voltant de la situació dels dominis directes a la nostra regió en aquests anys, vegeu CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres...* p. 34-43.
- ²²⁶ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 9, foli 141.
- ²²⁷ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 3, foli 270.
- ²²⁸ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 368, foli 12
- ²²⁹ Agraïm a Rosa Congost que ens hagi donat a conèixer aquestes referències.
- ²³⁰ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 18, foli 23.
- ²³¹ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 18, foli 22.
- ²³² AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 37, foli 232.
- ²³³ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 88, foli 212.
- ²³⁴ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 361, foli 275.
- ²³⁵ AHG, Hipoteques, Registre d'Hipoteques de Girona núm. 368, foli 243.
- ²³⁶ CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres...*; p. 169.
- ²³⁷ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matrícules industrials.
- ²³⁸ AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligall 27.
- ²³⁹ ROGER, Martí; *Els tipus socials...*; p. 212-230, dedicà una anàlisi al paper dels comerciants de suro, remarcant el fet que havien esdevingut necessaris per tal de tenir accés al suro d'Extremadura i Andalusia.
- ²⁴⁰ AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligall 26.
- ²⁴¹ VILÀ, Agustí M^a; *La indústria suro-tapera a Lloret de Mar*, p. 69-78.
- ²⁴² *Ibid*; p. 74.
- ²⁴³ MENDES, Américo C.; "A economia do sector da cortiça..."; p. 31-35, ha explicat la situació de les empreses suro-taperes portugueses a mitjans de segle XIX, considerablement menys desenvolupades que les catalanes. En aquells moments, Portugal és principalment exportador de suro sense elaborar, fonamentalment a Anglaterra.
- ²⁴⁴ *Ibid*; p. 34, ha esmentat el cas d'Andreu Camps, que el 1845 era el director d'una fàbrica de preparació de planxes de suro per a exportar, els titulars de la qual eren la família Reynolds, establerta a Portugal des de principis del segle XIX. Més dades sobre aquesta empresa a GUIMARAES; Paulo; "O comércio da cortiça no Alentejo e os seus actores: os mercados do mato", comunicació presentada a la reunió de l'acció integrada portuguesa-espanyola *O sector da cortiça na Península Ibérica. Evolução recente e expectativas a médio prazo*; Porto, 3 i 4 de desembre de 2001; p. 2-4.
- ²⁴⁵ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchera*; p. 59-60

C A P Í T O L 4

La indústria suro-tapera a Llagostera

A les pàgines que segueixen veurem com el treball dels taps de suro s'implantà amb força a Llagostera durant els segles XVIII, XIX i principis del segle XX. Ens apropiarem a aquesta indústria a partir d'una anàlisi quantitativa i qualitativa de les diverses fonts disperses de què hem disposat per poder-ne analitzar la importància en el nostre poble. L'objectiu serà disposar d'un retrat el més aproximat possible d'aquesta indústria per tal d'arribar a unes mínimes conclusions generals.

En aquest capítol presentarem únicament dades generals, que ens donaran una visió més o menys o global dels treballadors i de les fàbriques existents a Llagostera durant aquells anys. En qualsevol cas, ens remetem al capítol 5, en el qual analitzarem l'empresa de Francesc Coris Mundet i Josep Raset per conèixer més detalladament i més exactament el treball, la producció, la comercialització dels productes, les expectatives... de les empreses suro-taperes llagosterenques.

TAPERS I TREBALLADORS DEL SURO

A partir de diverses fonts disperses, intentarem aproximar-nos al nombre de treballadors del suro que hi hagué a Llagostera al llarg del període objecte del nostre estudi, així com a diferents característiques que considerem d'interès.

Els tapers llagosterencs en el segle XVIII

El llibre de Ramiro Medir recull una llegenda que situa l'origen de la fabricació dels taps de suro a Llagostera, en una data no precisada de la segona meitat del segle XVIII.²⁴⁶ Concretament, hauria arribat un francès que s'hauria hostatjat a casa de la família Vingut, hauria demanat petites quantitats de suro i s'hauria posat a fer taps tot sol, aïllat, temorenc que els veïns poguessin tenir coneixement de l'art de la fabricació dels taps. Finalment, la mateixa família Vingut hauria tingut coneixement d'aquesta fabricació i haurien estat els primers llagosterencs que treballessin els taps, fabricació que s'estendria posteriorment a la resta del poble i d'aquí arreu de les comarques gironines. Medir acaba no donant crèdit a aquesta llegenda,²⁴⁷ idea que compartim. Imaginar una persona sola dedicant-se a elaborar taps, sense cap connexió amb l'exterior i sense possibilitat de dur el seu producte al mercat és una idea que només podem qualificar d'inversemblant.

Per poder saber de l'existència de tapers, els estudiosos han acostumat a anar a buscar referències a aquests treballadors en els registres parroquials, i han trobat diferents tapers casant-se, assistint al bateig dels seus fills o morint-se. En el cas de Llagostera, com ja hem indicat, la primera notícia la tenim quan el 22 de maig de 1753, Joan Tarré, taper, és padrí d'un casament.²⁴⁸ Posteriorment, s'ha localitzat Joaquim Provençal, que es casa l'11 de febrer de 1757.²⁴⁹ Aquestes troballes han estat simultànies a moltes altres en diferents poblacions sureres catalanes, essent fins el moment la més antiga la de 1739 a Tossa de Mar, quan es localitza la fàbrica d'Esteve Guerau Llach, on hi treballaven tres tapers.²⁵⁰ Aquest fabricant havia aparaulat la venda de taps a un marxant francès, monsieur Liejant. Aquesta notícia²⁵¹ ens insinua l'existència d'aquesta fàbrica des d'alguns anys abans, per tant, podem afirmar que la fabricació de taps de suro a Catalunya es remunta al decenni de 1730, com a mínim.

Els tapers localitzats a Llagostera són simultanis a altres localitzacions de treballadors del suro en altres municipis: Pau Molinet a Agullana, el 1743,²⁵² Segimon Vila a Palamós, el 1746,²⁵³ Francesc Malavila a Cassà de la Selva, el 1760,²⁵⁴ Benet Feliu a Palafrugell, el 1761²⁵⁵... juntament amb diferents nens que són batejats a Sant Feliu de Guíxols el 1747, els pares dels quals són tapers.²⁵⁶ Podem veure l'existència del mot taper, "tapier" o "taponer" en els diferents registres parroquials des de mitjans del segle XVIII, però les diferents notícies ens remeten a un origen una mica més llunyà. Santiago Hernández no localitza el mot a Palafrugell fins el 1760, però ha observat com alguns personatges citats com a "tapiers" anteriorment havien figurat com a "treballadors" o "negociants" en unes cites anteriors.²⁵⁷ És per això que cal diferenciar entre l'existència del mot "taper", indicador d'un ofici, d'una indústria, i les referències als negocis amb el suro, que es poden remetre a bastants anys anteriors a l'aparició del mot definidor de l'ofici.

En qualsevol cas, podem observar com Llagostera veu l'aparició dels primers tapsers durant el decenni de 1750, simultàniament a altres localitzacions en altres poblacions on el treball del suro serà important al llarg del segle i mig posterior. A partir del darrer terç del segle XVIII, es produí un transvasament de treballadors del camp (o a les zones costaneres, de la pesca) cap al treball dels taps. Les possibilitats generades per aquest ofici convidaren els pagesos i els pescadors a combinar les dues tasques²⁵⁸ o a passar-se completament a la producció de taps de suro. És significatiu el cas de Ramon Rissech, pagès de Llagostera, que el 1778 signà un contracte amb el taper de Sant Feliu de Guíxols Josep Vilar Llach, pel qual aquest ensenyaria l'ofici de taper a Bernardí Rissech, de setze anys, fill de Ramon, durant tres anys, a canvi d'una quartera de fesols.²⁵⁹

Ja hem indicat que Francisco de Zamora no passà per Llagostera en el seu viatge de 1790, cosa que ens deixa sense les seves sempre valuoses observacions cada vegada que passava per alguna localitat,²⁶⁰ però disposem d'una font que ens permet aproximar-nos a la importància d'aquest ofici a la Llagostera de finals del segle XVIII.

El 7 de setembre de 1791 vint-i-vuit tapsers de Llagostera signaren escriptures de procura a favor de Francesc Jofra, Pere Sentí i Agustí Vilà, tapsers de Sant Feliu de Guíxols per tal que poguessin "acudir, recórrer y compareixer davant Sa Magestad, Ministres de son Superior Ministeri, Tribunals Suprems y Reals que convingui... representant y suplicant tot quant conegan útil, necessari y convenient per la conservació de llurs fabricas, y ofici de taper, y de llurs familiars y son foment; demanar Reals Gracias, encara que sia per eregir y formar gremi de tapsers ab las ordenanças oportunas... y la observança y compliment de las ja concedidas".²⁶¹ Un mes abans, un total de cinquanta-vuit tapsers de Sant Feliu de Guíxols havien nomenat aquests mateixos procuradors amb la mateixa finalitat.²⁶² Aquest fet s'emmarca en la crisi comercial de 1791, ben desenvolupada per Medir.²⁶³ França i Anglaterra, com hem esmentat en el seu moment, aplicaven uns drets d'entrada dels taps molt elevats, mentre que mantenien la lliure entrada del suro en planxa. En aquest context, es produí una important emigració de tapsers cap a França. L'Ajuntament de Palafrugell parlava de vint-i-sis fàbriques de taps que estaven sense feina i que els treballadors de la vila havien hagut de marxar al país veí.²⁶⁴ A Sant Feliu de Guíxols es plantejà el mateix problema. L'Ajuntament envià una circular a Madrid demanant la prohibició d'exportar el suro sense elaborar, indicant que molts treballadors que s'havien posat a fabricar taps pensant que mai els faltaria treball podien passar a treballar en altres tasques, cosa que podia afectar els més de dos-cents treballadors que es calculava que hi havia en aquells moments a Sant Feliu de Guíxols.²⁶⁵ Si tenim en compte la situació d'aquesta vila i endevinem el seu port com a punt de sortida dels taps elaborats a tota la vall d'Aro, hem de considerar que els tapsers llagosterencs que nomenaren procuradors

per a què anessin a defensar els seus interessos davant el monarca havien de trobar-se en la mateixa situació de crisi que els seus col·legues ganxons.

Concretament, els tapers llagosterencs que van nomenar Jofra, Sentí i Vila com a procuradors eren:

- Josep Sabater	- Miquel Sabater
- Joan Vilallonga	- Llorenç Vilallonga
- Tomàs Terné	- Narcís Ferré
- Joan Bartí	- Anicet Valleng
- Josep Codolar	- Miquel Vidal
- Joan Bassets	- Pere Sala
- Benet Cruz	- Llorenç Borrell
- Rafael Carreras	- Bernardí Terré
- Llätzer Francisco Estrach	- Feliu Estrach
- Grau Borrell	- Jaume Cruz
- Joan Noguer	- Sebastià Raurich
- Jaume Gros	- Llorenç Costa
- Llorenç Mundet	- Tomàs Mundet
- Rafael Ferré	- Pere Valmaña

Hem transcrit la totalitat dels tapers que signaren l'escriptura de procura perquè és pràcticament la primera relació de treballadors del suro a Llagostera de què disposem. La font ens permet veure la importància d'aquesta indústria al nostre poble a finals del segle XVIII, tot i que és aproximativa. Evidentment, no signaren aquesta escriptura la totalitat dels tapers de Llagostera que hi havia en aquell moment, de la mateixa manera que no la signaren tots els tapers de Sant Feliu de Guíxols, però el document ens insinua la gran importància d'aquesta indústria en aquells moments. La necessitat d'enviar aquests representants a la capital del regne indica les dificultats per les quals passava la producció de taps, però sobretot, insinua un poble que, ja en aquells moments, veia com bona part de l'activitat econòmica i social girava al voltant del treball dels taps de suro. No sembla que, en nombre de treballadors i fàbriques, es pogués comparar la producció de taps a Llagostera amb la de Palafrugell o Sant Feliu de Guíxols (de fet, no s'hi pogué comparar mai), però es pot veure com, a l'alçada de 1791, una situació de crisi comercial de la indústria sure-ra podia comportar dificultats al poble, cosa que ens permet veure la importància que aquesta producció tenia ja en aquells moments.

Així, hem de veure el segle XVIII com el d'inici de la producció de taps a Llagostera, simultàniament a altres localitats on aquest treball serà important durant el segle i

mig següent (Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Cassà de la Selva...). Veiem una implantació precoç, treballadors ja localitzats als anys cinquanta d'aquell segle; i forta; s'insinua que el nombre de treballadors llagosterencs al final del segle han de representar una xifra important. La tradicional posició de Llagostera com a zona de pas obligada, incideix fortament en la implantació del treball dels taps en el seu terme municipal. Té les alzines sureres a tocar i està a prop de l'important centre alhora industrial i comercial de Sant Feliu de Guíxols. Els guanys i les expectatives que genera la producció de taps de suro convida els llagosterencs a dedicar-se a aquesta indústria ja des dels seus inicis.

El segle XIX

Al llarg del primer capítol del present treball hem fet esment a algunes obres elaborades en el segle XIX que van fer un recompte del nombre de treballadors (i del nombre de fàbriques) existents a la Catalunya de l'època. Totes les que ens faciliten un nombre de treballadors en cada localitat són de la segona meitat de segle. Recordem-les i veiem les dades que ens donaven relatives a Llagostera.

Francisco Giménez Guitèd esmentà la presència de 387 treballadors als tretze establiments llagosterencs de 1862.²⁶⁶ Es tractava de la tercera població amb més tapers de tot Catalunya, només darrera de Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols. Per la seva banda, Josep Gich i Manuel F. Gil indicaven que el 1884 a Llagostera hi havia 680 treballadors del suro, 630 homes i 50 dones.²⁶⁷ Aquests autors situaven Llagostera com la cinquena població catalana més important en nombre de treballadors, només superada per Sant Feliu de Guíxols, Cassà de la Selva, Palafrugell i Calonge. Per la seva banda, Emili Serrat Banquells situava 980 treballadors al nostre poble l'any 1897, cinquanta dels quals eren dones,²⁶⁸ i indicava que Llagostera era la quarta població amb més treballadors surers aquell any, darrera Sant Feliu de Guíxols, Cassà de la Selva i Palafrugell, i lleugerament per damunt de Palamós. D'aquesta manera, podem assenyalar com els intents de recompte del nombre de treballadors existents a Catalunya durant el segle XIX han remarcat la importància de Llagostera, tant pel que fa al nombre de treballadors com al de fàbriques.

Ara bé, les activitats que es duïen a terme en un taller de producció de taps de suro eren variades. Els autors d'aquests treballs incloïen totes les categories professionals ubicades en un establiment determinat? Entenien per treballador tant els tapers i carradors, les categories més valorades en l'entramat productiu suro-taper, com els bullidors, raspadors i encarregats de fer les saques; o bé només es referien a aquelles dues categories? Ramiro Medir diferenciava clarament els tapers de la resta de treballadors en el sentit que aquells no cobraven per jornal treballat, sinó per feina feta,²⁶⁹ cosa que

vam poder comprovar quan estudiàvem el cas de l'empresa Bech de Careda Hermanos,²⁷⁰ i que tornarem a trobar quan analitzem l'empresa de Francesc Coris Mundet. Aquesta diferenciació social anava més enllà, en tant en quant parlem dels tapers (i dels carradors) com a uns artesans altament especialitzats, que gaudeixen d'unes tècniques i d'uns coneixements que no es troben a l'abast de tots els treballadors. Per això, veiem com se'ls dona una consideració especial.

Aquesta consideració arriba a una font que tot seguit analitzarem per veure la importància dels treballadors del tap a la Llagostera de l'època. Hem analitzat diferents padrons d'habitants realitzats en diferents moments del segle XIX, i una primera dada que hem de diferenciar és el fet que aquests padrons, generalment, només inclouen els tapers, no ens diuen si un treballador del suro és bullidor, raspador o altres tasques similars. En el cas llagosterenc, a diferència d'altres padrons que hem buidat en altres localitats²⁷¹, no hi localitzem carradors, almenys pel que respecta a aquell segle (veurem com en el segle següent no passa el mateix), categoria que, com hem anat indicant, gaudia d'un cert prestigi i una certa consideració.

Els padrons i els censos d'habitants conservats als arxius municipals ens permeten aproximar-nos a qüestions que ens interessen molt de cares a una història social dels treballadors del suro tals com el nom, l'edat, el gènere, l'origen, l'any d'arribada i la categoria professional. Hem agafat diferents padrons d'habitants i hem anat a buscar les referències a treballadors del suro. A partir d'aquesta recerca disposem d'unes dades que presentem en el quadre 4.1.

El padró més antic conservat a l'Arxiu Municipal de Llagostera és de 1831. Les dades que ens presenta són les d'una població tapera masculina, només hi ha una dona, Anna Darder, de disset anys. El quadre d'edats no ens presenta cap grup d'edat que es destaquí, hi ha onze treballadors que tenen entre vint i vint-i-nou anys i onze més que en tenen entre quaranta i quaranta-nou. Hi ha una representació més o menys paritària entre els treballadors joves i els més madurs. Finalment, remarquem que únicament s'hi localitza un treballador que és nascut fora de Llagostera, concretament Josep Martinell, natural de Palafrugell. Per tant, el que les dades ens indiquen són l'existència a Llagostera l'any 1831 d'una població tapera masculina i natural del poble, característiques comunes a altres localitats que hem tingut ocasió d'analitzar. Insistim en el fet que el padró únicament ens ha diferenciat els tapers, no hem trobat cap referència a altres oficis surers, però això no vol dir que els trenta-vuit tapers localitzats siguin els únics llagosterencs involucrats d'una manera o altra en el món del suro.

Treballadors del suro a Llagostera (s. XIX)

	1831	1838	1861	1895
Població	1.611	1.753	3.640	4.237
Treballadors del suro	38	53	230	451
Homes	37	52	228	445
Dones	1	1	2	6
Tapers	38	53	230	447
Altres	—	—	—	4
Nascuts a Llagostera	37	53	n.c.	322
Nascuts fora de Llagostera	1	—	n.c.	129

Font: AMLLA, Població, Padrons d'habitants

El padró de 1838 ens indica que aquell any viuen a Llagostera 1.753 persones, de les quals, cinquanta-tres són tapers. L'única dona és Victòria Sol Comas, de vint-i-dos anys, i trobem un major nombre de treballadors joves, trenta-tres treballadors tenen menys de quaranta-anys. Aquest increment en el nombre de treballadors no ha estat degut al factor immigració, ja que aquell any, segons el padró d'habitants, tots els treballadors del suro són originaris de Llagostera.

Fem un salt d'un quart de segle i plantem-nos a l'any 1861. Aquell any veiem que la població llagosterenca s'ha doblat, ha passat a 3.640 habitants. Des dels seus inicis, Llagostera ha estat una de les poblacions claus en el món del suro, un lloc on sempre s'han implantat molts establiments i que generen molta demanda de treball. Aquest factor migratori, però, no el podem confirmar, donat que aquest padró no ens indica la procedència d'aquests treballadors, cosa que passa en els padrons elaborats en altres poblacions al llarg dels decennis de 1850 i 1860. Malgrat no poder confirmar-ho amb dades empíriques, dubtem que l'increment de població experimentat a Llagostera entre 1838 i 1861 hagi estat gràcies al creixement vegetatiu.

El 1861 hi ha a Llagostera 230 persones que es defineixien com a tapers. La presència femenina continua essent marginal, aquest cop només hi ha dues taperes, Gertrudis Vicens, de 29 anys, i Dominga Torres, de 18. Pel que respecta al quadre d'edats, ens trobem amb un increment remarcable de la població jove, donat que quaranta-dos tapers empadronats a Llagostera el 1861 tenen menys de vint anys, i seixanta-vuit en tenen entre vint i vint-i-nou. Les dades existents en aquesta font insinuen una primera arribada de treballadors procedents d'altres localitats on s'ha

conegut una primera implantació del negoci però on no s'han acabat d'implantar fàbriques de grandària considerable, i els treballadors joves que volen dedicar-se al treball dels taps es veuen obligats a emigrar a poblacions on s'han instal·lat tallers de major grandària.²⁷²

Finalment, comentem i esmentem les dades que ens aporta el padró de 1895, elaborat durant el que Medir va definir com a l'edat d'or dels taps.²⁷³ Aquell any hi ha 4.237 persones empadronades a Llagostera, el màxim d'habitants que arribarà a assolir durant el període històric que estem analitzant. D'aquests, 451 són treballadors del suro, sis dels quals són dones. Més d'una tercera part d'aquests treballadors, concretament 197, tenen menys de 30 anys, i 178 en tenen entre trenta i cinquanta. Però la principal novetat respecte als padrons analitzats anteriorment és el fet que 129 d'aquests treballadors són naturals de fora de Llagostera.

QUADRE 4.2

Origen dels tapsers forasters empadronats a Llagostera, 1895

Població	Nre. Treballadors
Calonge	12
Sant Feliu Guíxols	12
Cassà de la Selva	7
Tossa de Mar	6
Vidreres	5
Arenys de Mar	4
Blanes	4
Palafrugell	4
Sant Celoni	4
Tordera	4
Altres	67
TOTAL	129

Font: AMLLA, Població, Padró d'habitants de 1895

Podem observar en el quadre 4.2 com Llagostera ha atret tapsers provinents de localitats on el treball dels taps s'ha implantat amb força. D'una banda trobem tapsers provinents de les dues principals poblacions taperes²⁷⁴ de Catalunya: Sant Feliu de Guíxols i Palafrugell, arribats més per qüestions matrimonials que per necessitat de trobar feina en els establiments llagosterencs. Al seu costat trobem poblacions com Cassà de la Selva, Tossa de Mar i Vidreres on al llarg del segle XIX es localitza un

nombre important d'establiments surers. A més dels esmentats, fins a un total de 86 treballadors del suro empadronats a Llagostera l'any 1895 provenen de localitats on s'han implantat fàbriques de taps, independentment que s'hagin mantingut o hagin anat desapareixent al llarg del temps.

QUADRE 4.3

Anys d'arribada dels tapers forasters

Anys	Nre. Treballadors
Abans de 1860	16
1861-1870	30
1871-1880	26
1881-1890	34
1891-1895	17
No consta	6

Font: la mateixa del quadre 4.2

Podem veure com a partir del decenni de 1860 es produeix una arribada important de treballadors del suro a Llagostera. Queda clar com el factor migratori és clau per explicar l'increment de població del nostre poble a la segona meitat del segle XIX, i com parlem d'una localitat que esdevé molt atractiva per als tapers que no han aconseguit trobar feina en els seus pobles.

Així mateix, és interessant veure en cada etapa d'on provenen els immigrants. Concretament observem que nou dels dotze tapers originaris de Calonge han arribat a Llagostera abans de 1880, i dels set cassanencs residents aquell any a Llagostera, sis han arribat també abans d'aquell any, i un no indica la data de trasllat al nostre poble. Aquesta dada insinuaria moments de crisi en aquelles localitats. En canvi, l'arribada de ganxons és més espaiada, s'ha d'explicar més per qüestions de matrimonis i familiars, ja que parlem de dues poblacions properes l'una de l'altra. Finalment, interessa assenyalar que 108 dels tapers forasters empadronats a Llagostera l'any 1895 s'hi van traslladar quan eren joves, concretament quan tenien menys de trenta anys, de solters, i han establert la família un cop ubicats al nostre poble. No s'han endut la dona i els fills de la població d'origen, sinó que el seu casament s'ha produït a Llagostera i els fills han nascut aquí. Totes aquestes dades ens indiquen com Llagostera atreu immigració de persones joves, de sexe masculí i naturals de localitats sureres, que han vist o han començat a treballar el tap i que no han pogut quedar-se a treballar en la seva població d'origen.

Per tant, hem de presentar el segle XIX com el de l'expansió i la consolidació de la indústria suro-tapera al nostre poble. El pas dels anys ens presenta un increment del nombre de treballadors i una gran capacitat de Llagostera com a localitat que atreu mà d'obra forastera.

1900-1920

Finalitzarem el nostre recorregut analitzant les dades que ens faciliten els padrons d'habitants de 1910 i 1920 i el cens obrer de 1919, que ens dóna noves possibilitats per estudiar els tapers llagosterencs.

QUADRE 4.4

Treballadors del suro a Llagostera (s. XX)

	1910	1920
Població	4.159	4.058
Treballadors del suro	418	299
Homes	409	254
Dones	9	45
Tapers	412	289
Carradors	1	6
Fabricants de taps	1	3
Altres	4	1
Nascuts a Llagostera	321	229
Nascuts fora de Llagostera	97	70

Font: AMLLA, Població, Padrons d'habitants de 1910 i 1920

Els padrons elaborats en els primers anys del segle XX ens presenten la novetat de l'aparició dels carradors i els fabricants de taps entre els oficis declarats pels residents al poble. En fem esment a part pel fet que en altres localitats acostumem a trobar aquestes dues categories des de molts anys abans. Així mateix, malgrat que és un ofici molt majoritàriament masculí, veiem un increment del nombre de dones que es dediquen al treball dels taps. Però el que també ens indiquen, i és mereixedor del nostre comentari, és una disminució de la població llagosterenca, l'arribada a un cert sostre, un fet associat a la forta caiguda dels treballadors del suro, de l'ordre del 28,5% entre 1910 i 1920. Els anys 1900-1920 representen una etapa que potser hauriem de definir com a anys de transició. Els tradicionals tallers encara existeixen, però estan transformant el seu entramat productiu a partir de l'extensió de la màquina de garlopa.²⁷⁵ Apareix l'aglomerat, que proporciona noves possibilitats per al suro i, sobretot, impulsa fortament la mecanització dels processos productius. El

1900 és l'any de creació de l'empresa *Miquel, Vincke y Meyer*, a Palafrugell, anomenada *Manufacturas del Corcho* des de 1916,²⁷⁶ principal empresa espanyola exportadora de productes surers. Paral·lelament, el món del suro veu l'aparició o l'ampliació d'altres empreses com Martí Montaner, de Palamós, Tomàs Brugada, de Sant Feliu de Guíxols,...²⁷⁷ I, els anys 1914-1918, són els de la Primera Guerra Mundial, que comporta el tancament dels mercats de l'Europa central, i la ruïna de moltes petites empreses que es veuen obligades a tancar.²⁷⁸ Llagostera serà una de les poblacions que patirà particularment aquesta crisi. Limitem-nos a enunciar-ho i passem a analitzar les dades dels padrons.

La principal novetat que aporta el padró de 1910 respecte al de 1895 és l'estancament del nombre de treballadors del suro. Els tapers madurs, que tenen entre trenta i cinquanta anys són els predominants, n'hi ha 163, mentre que, a diferència del que havíem vist en fonts anteriors, els joves són menys, un total de 142. El padró ens indica un cert envelliment dels treballadors del suro.

Així mateix, tenim 97 treballadors originaris d'altres localitats. I la immigració no és tan recent com anteriorment. El quadre 4.5 ens indica una important arribada de treballadors en els darrers anys del segle XIX, però l'atracció de Llagostera durant el primer decenni del segle XX ha estat considerablement menor.

QUADRE 4.5

Anys d'arribada dels tapers forasters

Anys	Nre. Treballadors
Abans de 1870	13
1871-1880	13
1881-1890	16
1891-1900	33
1901-1910	19
No consta	3

Font: AMLLA, *Població, Padró d'habitants de 1910*

Aquests immigrants procedeixen de poblacions sureres properes: tenim tretze treballadors provinents de Cassà de la Selva, nou de Tossa de Mar, vuit de Sant Feliu de Guíxols, set de Vidreres i sis de Girona. Així mateix, hem de destacar un increment de les arribades de treballadors en edats madures, entre 1901 i 1910 han arribat onze persones majors de trenta anys, mentre que al decenni anterior només set dels 33 arribats tenien aquella edat.²⁷⁹

El padró de 1920, darrer que analitzarem, indica la presència de 299 treballadors del suro a Llagostera. Com es pot veure, parlem d'una important reducció del nombre de treballadors, molt superior a la de la població en general. Hi ha hagut la Primera Guerra Mundial, conflicte que comporta un col·lapse dels mercats europeus i la consegüent reducció de la demanda, cosa que ocasiona el tancament d'un nombre important de petits tallers que elaboraven taps manualment.

La principal novetat que ens aporta aquest padró si el comparem amb els anteriors és l'espectacular augment de la població femenina: ni més ni menys que 45 treballadores, gairebé la sisena part de la població surera en general. Aquí hi hem de veure una de les principals conseqüències de la implantació de la màquina de garlopa en la major part dels establiments surers: l'augment de la mà d'obra femenina,²⁸⁰ executora d'un treball menys qualificat i, per tant, mereixedor de salaris més baixos. Tot i així, som de l'opinió que el treball femení ha estat molt més present en el món del suro del que les estadístiques oficials ens indiquen. Estem parlant d'un ofici artesà, que es transmetia de pares a fills, però si un obrer es veia obligat a elaborar un nombre determinat de taps diaris no és difícil imaginar-se'l ajudat per la seva companya, si no fent taps, sí en altres tasques auxiliars. No disposem de suficients referències per a poder defensar millor aquesta qüestió, però no hem d'oblidar que les fonts han estat realitzades per mans masculines i adreçades a ulls i orelles masculins, amb la qual cosa, la posició de la dona en l'entramat del treball, surer o no, ha estat sistemàticament ignorada.²⁸¹ El fet comprovable, però, és l'augment del número de treballadores coincidint amb la implantació de la maquinària. Per tant, haurem de continuar fent aquesta associació fins que disposem de fonts que ens acreditin el contrari.²⁸²

El padró de 1920, així mateix, ens indica una pèrdua de la capacitat d'atracció que tenia Llagostera en els anys anteriors, el padró indica la presència de setanta persones naturals d'altres localitats. Cassà de la Selva torna a ser el municipi que aporta més treballadors al padró, un total de tretze, igual que deu anys abans (tot i que només tres d'aquests constaven en la font anterior), que destaquen per damunt dels sis provinents de Santa Cristina d'Aro i els cinc de Tossa de Mar. Tornem a parlar d'una immigració de tapers provinents de localitats sureres properes. El padró no ens indica l'any d'arribada de 43 d'aquests treballadors. De la resta, un total de catorze ha arribat al llarg del segle XX, però només quatre després de l'esclat de la Gran Guerra.²⁸³

Finalitzem l'anàlisi d'aquesta font indicant que el padró diferencia entre els treballadors del suro sis carradors, tres fabricants de taps (Josep Raset, Francesc Vila i Francesc Martí Roquer) i un comerciant de taps (Pere Sala) dels 289 tapers.

D'aquesta manera, l'anàlisi dels padrons d'habitants elaborats en els primers vint anys del segle XX indicarien una reculada de Llagostera en el món del tap de suro, una reducció del nombre de treballadors i de la seva atracció per a l'emigració de treballadors d'altres localitats.

Tot i així, cal indicar que disposem d'una altra font que ens permet avaluar la importància dels treballadors del suro al nostre municipi. Parlem del Cens obrer de 1919. L'11 d'octubre de 1919, en el marc de la conflictivitat social que estava patint el territori català, amb especial virulència a Barcelona,²⁸⁴ (tot i que les repercussions arribaren també a les poblacions sureses, com ho indiquen les vagues que aquell any hi hagué a Palafrugell, la Bisbal i Palamós²⁸⁵), es dictà un decret creant una Comissió del Treball, composta d'igual nombre de patrons i obrers, encarregada de:

- a) Entendre en els conflictes que es produïssin entre patrons i obrers de qualsevol indústria, art, ofici o professió, en el territori de la seva jurisdicció, procurant resoldre'ls i pronunciant en tot cas el laude corresponent.
- b) Fixar els jornals professionals i els mínims que haguessin de regir a cada població per cada indústria, art o ofici.
- c) Assessorar sobre la reglamentació de la legislació social vigent i de les disposicions que es dictessin successivament i fiscalitzar les seves aplicacions i execució.
- d) Intervenir en els incidents que es produïssin amb motiu de la implantació de la jornada laboral de vuit hores, així com les excepcions que procedís aplicar i les pròrrogues de la jornada màxima que s'estimessin oportunes.
- e) Proposar al Govern les mesures legislatives o acords que estimés oportuns.
- f) Informar sobre totes les consultes que li sotmetés el Govern.

El decret donava termini fins el dia 20 perquè els patrons elaboressin llistes de tots els treballadors de les seves fàbriques o que tinguin al seu servei, indicant la classe d'indústria que s'exercia i l'ocupació de cada obrer. S'hi inclourien tots els obrers de qualsevol sexe, majors de dinou anys. Aquesta resolució no serví de gaire, ja que el desembre de 1920 els fabricants decretaren el locaut i tancaren les fàbriques de taps de Llagostera (cosa que també passà a Barcelona i a altres localitats catalanes).²⁸⁶ Però els censos arribaren a fer-se i ens permeten tenir un excel·lent retrat dels treballadors del suro llagosterencs al final de la Gran Guerra. Recordem que el decret d'11 d'octubre de 1919 indicava que només es podrien inscriure els treballadors majors de dinou anys, per tant, la font no ens donarà pistes sobre treball infantil. Ara bé, cal tenir en compte que parlem d'una font incompleta. Quan esclatà el locaut el 20 de desembre de 1919, fins a un total de trenta-nou establiments comunicaren a l'Ajuntament el tancament del seu establiment, degut a la "situació

mundial".²⁸⁷ Resta fora del nostre abast saber per què no tots els establiments surers llagosterencs comunicaren la seva plantilla per tal d'elaborar el Cens. Pressions dels fabricants per impedir-ne l'elaboració? O simplement parlem de documentació que s'ha perdut?

En total, en el cens s'inscrivieren 254 treballadors, dels quals 136 eren homes i 118 dones. El nombre de treballadors és força coincident amb les dades que es desprenien del padró d'habitants de 1920, car aquell incloïa divuit treballadors menors de dinou anys; però les dades relatives a les proporcions entre treball masculí i femení són molt discordants. Es pot detectar una certa paritat entre homes i dones pel que fa al nombre total, però si analitzem el quadre 4.6, on detallem les dades del Cens obrer de 1919, veiem importants diferències entre les tasques desenvolupades per uns i altres.

QUADRE 4.6

Treballadors del suro segons el Cens obrer de 1919

Ofici	Homes	Dones
Tapers manuals	13	3
Tapers maquinistes	—	87
Carradors	95	—
Carradors a màquina	—	2
Triadors	12	20
Peons	6	—
Altres	10	6
TOTAL	136	118

Font: AMLLLA; Cens obrer de 1919

El quadre 4.6, malgrat que hem de recordar que no inclou els treballadors de les empreses que no ens consta que adrecessin a l'Ajuntament la seva plantilla, ens confirma com la mecanització de la indústria suro-tapera ha comportat la feminització del treball. Els 87 tapers que elaboren taps a màquina (la font sembla indicar que parlàriem de màquines de garlopa) són dones, així com les dues carradores i les tres treballadores amb màquines d'esmeril (que hem inclòs a l'apartat "altres" juntament amb les tres netejadores que indica la fàbrica de Molina y Casadevall). En canvi, veiem com els homes mantenen els oficis tradicionals manuals: tots els carradors manuals són homes i predominen amb molta diferència els tapers manuals sobre les taperes. D'aquesta manera, podem comprovar com Llagostera ha vist la implantació de la màquina de garlopa durant els primers anys del segle XX,²⁸⁸ gràcies a les noves pos-

sibilitats energètiques i a les noves tecnologies per als sistemes de tapament en general, cosa que ha comportat una feminització del treball. Però també, veiem com hi ha hagut una permanència del treball tradicional, hi ha un total de 95 carradors, masculins, que tenen la seva parcel·la de treball a les fàbriques de taps de Llagostera.

En definitiva, podem considerar que durant els primers vint anys del segle XX Llagostera veu la transformació de les seves empreses, una centralització del treball i una progressiva implantació del treball mecànic, tot i que coexistint amb la fabricació tradicional de taps. La Primera Guerra Mundial impacta amb força al nostre poble, que veu una reducció del nombre de treballadors i Llagostera deixa de ser una localitat que atreu treballadors naturals d'altres localitats.

Emigracions de tapers llagosterencs

Anteriorment hem vist com treballadors del suro d'altres localitats s'instal·len a Llagostera atrets per les possibilitats laborals que el nostre poble ofereix. Però també podem observar el fenomen contrari, treballadors del suro llagosterencs traslladant-se a les principals poblacions sureres del Baix Empordà atrets per la major oferta de treball que aquestes localitats ofereixen. Per analitzar aquest fenomen, emprem els padrons d'habitants de Palamós, Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols.

Comencem amb Palamós. Els padrons d'habitants d'aquesta localitat no ens indiquen l'origen dels seus habitants fins el 1900, i en el padró d'aquest any no se'ns indica quan han arribat els forasters.²⁸⁹ Aquell any, s'indica la presència de dotze tapers naturals de Llagostera, cinc tenen entre vint i trenta anys, quatre en tenen entre trenta i quaranta i la resta són de major edat. Tots ells són homes. L'altre padró que tenim fou elaborat el 1930.²⁹⁰ Únicament hi consten sis tapers d'origen llagosterenc, dos dels quals són d'edat avançada i es traslladaren a Palamós en els anys del canvi de segle, i tres són més joves i han arribat en els cinc anys anteriors. No veiem que els treballadors del suro llagosterencs tinguin molta tendència a anar a viure i treballar a Palamós.

Analitzem tot seguit les dades que es desprenen dels padrons d'habitants de Palafrugell. El 1877²⁹¹ hi ha dos tapers llagosterencs empadronats en aquesta vila, Pere Miró i Josep Rissech, una presència anecdòtica. Si passem al 1897 veiem com la xifra és més considerable, 14 treballadors surers d'origen llagosterenc viuen a Palafrugell,²⁹² nou dels quals s'hi han traslladat en els deu anys anteriors en unes edats joves o molt joves. Saltem a 1910²⁹³, any en el qual localitzem vint-i-tres tapers de Llagostera vivint a Palafrugell, arribats en la seva major part en els vint anys anteriors. Recordem que són els anys en què s'estan mecanitzant els processos productius, amb una especial intensitat en aquesta vila.²⁹⁴ Tot i així, hem d'indi-

car que només dos d'aquests treballadors d'origen llagosterenc són dones. Veiem que han arribat a aquesta població treballadors provinents de localitats on el suro s'ha conegut i ha tingut molta importància, com la Bisbal (hi ha un total de 34 treballadors del suro empadronats el 1910 a Palafrugell originaris de la capital de la comarca), Begur, Tossa de Mar, Darnius,...²⁹⁵ En aquells moments, s'està vivint un període de transició entre el treball artesanal tradicional i les noves possibilitats que generen les màquines. El padró de 1930²⁹⁶ ens mostra la plena mecanització dels processos productius a partir del fet que la majoria dels treballadors surers empadronats provenen de poblacions on el treball no s'ha conegut, fins al punt que 101 d'aquests obrers són naturals de fora de Girona, sobretot de les províncies mediterrànies (Múrcia, Alacant, Almeria, Tarragona,...).²⁹⁷ Això és degut al fet que la plena mecanització de la producció de taps (i d'aglomerat) origina un nou tipus d'obrer que únicament ha de saber fer anar les màquines, que no requereix de coneixements específics per a treballar a la indústria suro-tapera. Un obrer més proper al proletari que a l'artesà. En aquest context, localitzem únicament tretze treballadors originaris de Llagostera, nou dels quals arribats abans de la Gran Guerra, en un moment en què encara es demandava treball artesanal.

Podem observar que la presència de treballadors del suro d'origen llagosterenc a Palamós i Palafrugell ha estat un fenomen més aviat marginal, únicament en localitzem un nombre important als anys 1897 i 1910 en aquesta segona localitat. Així que s'instaura en aquestes poblacions un tipus de fàbrica de gran tamany, mecanitzada, amb una rigorosa divisió del treball, el tipus d'immigrant que s'hi trasllada no és un treballador especialitzat. Els tapers llagosterencs tenen uns coneixements tècnics que fa que siguin requerits en tallers tradicionals, els característics del Palafrugell anterior a l'extensió de les màquines i l'aglomerat.

Si analitzem el cas de Sant Feliu de Guíxols ens trobem amb una situació molt diferent. Disposem de part de les fulles d'empadronament destinades a elaborar el padró d'habitants d'aquella població el 1880,²⁹⁸ una relació incompleta però que ens permet tenir una idea d'aquesta localitat en aquells anys, fonamentalment per la manca de més dades conservades en el seu arxiu. Nou d'aquests treballadors són originaris de Llagostera, una població, tinguem-ho en compte, molt propera i on les relacions entre ambdues viles han estat molt intenses en aquells anys. No disposem de més padrons fins el 1930,²⁹⁹ any en el qual localitzem 30 treballadors originaris del nostre poble, la tercera en importància en nombre d'emigrants surers, només darre- ra de Tossa de Mar (38 treballadors) i Palafrugell (32). A diferència del que veiem amb Palamós i Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols ha conservat un tipus d'empresa de tamany menor, on el treball artesanal s'ha mantingut.³⁰⁰ Per això, continua atraient treballadors qualificats.

D'aquesta manera, podem veure com Sant Feliu de Guíxols fou el principal nucli on els tapers llagosterenços que es veien incapacitats per quedar-se al seu poble natal es desplaçaren, ja que mantingué una estructura de fàbriques de petit i mitjà tamany on els taps continuaren elaborant-se de manera tradicional o amb màquines de garlopa. Treballar en aquesta població comportava aprofitar els coneixements apresos a Llagostera i mantenir un cert estatus del qual no es podia gaudir a les altres dues localitats, caracteritzades per unes fàbriques grans, altament mecanitzades i amb una divisió del treball que convertia els treballadors en proletaris, cosa que a uns artesans com eren els tapers els costava molt d'acceptar. La proximitat de Sant Feliu de Guíxols i les característiques dels seus establiments impulsà els tapers de Llagostera a traslladar-s'hi.

El fet associatiu

Una característica de les localitats on la indústria suro-tapera ha aconseguit una implantació important ha estat la formació d'un teixit associatiu de consideració. Els treballadors del suro, com els de qualsevol sector industrial, es veieren amb la necessitat d'associar-se, fos per finalitats lúdico-culturals, fos per finalitats político-sindicals. Hi havia la necessitat d'organitzar-se per reclamar millores de les condicions de treball, però, a més, els tapers utilitzaven dels serveis d'ensenyament i d'oci que els Casinos i Ateneus oferien als seus socis. Aquests serveis esdevien particularment importants en un país caracteritzat per la precarietat de l'ensenyament públic i, en conseqüència, per la presència d'un remarcable nombre de població analfabeta. Dins les comarques gironines destacaren particularment les poblacions sureres com a generadores d'amplis teixits associatius que es traduïren en la multiplicació d'entitats que intentaren satisfer les necessitats dels obrers. Així, Palafrugell conegué les societats de socors mutus almenys des de 1803, any de la creació de la Germandat de Tapers constituïda sota la protecció de la Verge del Carme. Aquesta societat fou només la primera d'una sèrie de societats com La Unión Palafrugellense, la Sociedad de Socorros Mutuos de Jesús Nazareno, La Nueva Concordia, La Feminista,³⁰¹... totes elles defensores dels drets dels obrers i encarregades de proveir un fons comú per tal que l'obrer disposés de recursos en cas de calamitats com malalties, epidèmies, baixes per accidents,... A Lloret de Mar es crearen la Germandat de Sant Sebastià i la de Sant Romà el 1857, i el Casino Lloretense, el Casino Industrial i la societat Unión Lloretense, tots ells apareguts al darrer quart del segle XIX.³⁰² I en un poble considerablement més petit com és Agullana hem comptabilitzat un mínim de deu associacions a la mateixa època.³⁰³ En totes aquestes poblacions, els tapers eren els principals socis i incentivadors de les seves activitats, per no dir que n'eren els únics membres.

A Llagostera detectem l'existència de la Germandat Verge dels Dolors, que té la seva reglamentació establerta el 1864. Aquesta entitat pagava un jornal en cas de malal-

tia als seus socis.³⁰⁴ En dates més tardanes aparegueren altres societats d'aquest caire com la Sant Isidre (1908), la Protectora Llagosterenca (1914), Nostra Senyora de Montserrat (1905),...³⁰⁵ Hem de remarcar que Martínez Quintanilla indicava que l'any 1865 hi havia quatre societats de socors mutus al nostre poble,³⁰⁶ però, malauradament, no ens donà els noms. Per la seva banda, Medir esmenta l'existència de dues societats corals: La Unión i El Círculo, datades el 1863.³⁰⁷ Podem apreciar com a Llagostera també hi arribaren les idees promogudes per Anselm Clavé, basades en la promoció del cant i la música com a forma de lleure i expressió artística dels treballadors.³⁰⁸ Tot i així, hem de tenir en compte el tarannà antipolític d'aquests cors, tot i que desconeixem el reglament dels de Llagostera. També hem de fer esment de la societat de socors mutus Nuestra Señora del Rosario, femenina, on estaven associades dones d'entre 15 i 45 anys, en edat de treballar, i que gaudien del dret a cobrar un jornal quan estaven malaltes.³⁰⁹

El Casino Llagosterenc és mereixedor d'una atenció especial. Està documentada la seva fundació en data 19 d'octubre de 1888,³¹⁰ però el seu actual president, Juli Schmid, té constància que el que té lloc el 1888 és una refundació de la institució, car diversa documentació molt dispersa acredita que la seva existència era molt anterior,³¹¹ però hauria desaparegut i el 1888 es tornà a crear.³¹² Medir ja havia detectat a Llagostera la presència de dos Casinos en el segle XIX, un d'ells el Llagosterenc.³¹³ En qualsevol cas, cal indicar que disposava d'una biblioteca que ha arribat a tenir un miler d'exemplars, un saló-café, lloc de reunió, tertúlia i jocs d'hommes de tots les edats; un cinema-teatre, també habilitable com a local per a conferències i reunions,... Inicialment es trobava al c/ Sant Pere, 18, però el 1891 adquirí el solar de l'actual ubicació, a l'actual Plaça de Catalunya. En el dia d'avui continua essent un dels principals impulsors de les activitats culturals i festives que tenen lloc al poble.

Destaquem la fundació l'any 1911 del Fomento de la Industria y Comercio Corcho-Taponero,³¹⁴ una organització per a la defensa dels interessos de la indústria i el comerç de suro i taps, que incloïa comerciants, fabricants de taps i propietaris d'alzines sureres, una mena de societat entre els tres principals agents del món del suro. Pagaven unes quotes d'entre 4 i 25 pessetes depenent de la grandària de les seves instal·lacions i dels seus negocis, i un article addicional preveia la possibilitat que un soci incrementés la seva quota en el cas que hagués tingut un volum de negoci superior a l'habitual. Vuit anys més tard, sabem de l'existència de la Sociedad Patronal Corcho-Taponera,³¹⁵ que, com el seu nom indica, defensava els interessos dels propietaris de les fàbriques de taps. No tenim elements que permetin demostrar-ho, però sospitem que el seu paper devia ser fonamental en el locaut que es produeix el mateix any. Hem de destacar l'existència d'aquestes organitzacions patro-

nals, que apareixen en uns moments d'inquietuds i de malestars en el món surer, de vagues, que comporten la necessitat que els fabricants s'ajuntin en la defensa dels interessos comuns. Aquestes organitzacions ens indiquen, fonamentalment, que la idea molt estesa del món dels tapers com a un món més o menys idíl·lic, amb pocs conflictes socials, amb un nombre molt reduït de vagues és falsa. Les agrupacions de la classe patronal per a la defensa d'interessos propis indica l'existència d'una classe social dessota la seva, que està fent una política reivindicativa i a la qual cal enfrontar-se units.

En qualsevol cas, hem d'indicar que totes aquestes societats que hem esmentat tenien la característica comuna que bona part dels seus membres eren treballadors del suro. D'aquesta manera, podem apreciar com, igual que en altres localitats sureres, la implantació de la indústria suro-tapera a Llagostera va generar unes necessitats sindicals, polítiques, culturals i festives que aquestes entitats van intentar satisfer.

Conflictivitat social i vagues

Els estudis tradicionals sobre la indústria suro-tapera han presentat el món del suro com un món poc menys que idíl·lic, on els conflictes socials foren comptats degut al fet que els tapers eren considerats com a "l'aristocràcia dels obrers" perquè tenien una feina ben considerada que els aportava ingressos suficients per a la seva subsistència i perquè l'estructura dels establiments tapers, amb un nombre reduït de treballadors i amb uns amos que s'havien involucrat molt a fons en la producció i que no es veien molt per sobre dels seus assalariats, havia permès l'absència de conflictivitat. En aquest apartat, veurem com a Llagostera es produïren al llarg dels anys objecte de la nostra anàlisi una sèrie de conflictes que entren en clara contradicció amb aquesta visió idíl·lica que el món del suro ha tingut sempre.

En el segle XVIII i primers anys del segle XIX, el principal conflicte documentat en el món del suro fou el que enfrontà comerciants de suro i fabricants de taps al voltant de la lliure exportació de suro en planxa.³¹⁶ Els conflictes del port de Sant Feliu de Guíxols el 1819 i el moti de la Teulera de 1830, que ja hem comentat anteriorment, són dos dels principals episodis d'aquesta etapa, en els quals hi hagué una presència molt destacada dels tapers llagosterencs.³¹⁷ Posteriorment, però, tenim una sèrie d'indicadors que en el nostre poble es visqué un cert grau de conflictivitat social en el món surer, més enllà de les disputes al voltant de les sortides de suro sense elaborar pels ports catalans.

Hem de saltar al Sexenni Democràtic per tenir notícies de conflictivitat social protagonitzades per tapers llagosterencs.³¹⁸ El 1872 s'organitzà la societat fraternal de

tapers, paral·lelament a la dels paletes, que s'adherí a la Federació espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors.³¹⁹ La seva solidaritat amb el moviment internacionalista el demostraren ajudant a la vaga de picapedrers valencians. Veiem com els tapers llagosterencs s'adheriren a l'AIT, en la seva secció bakunista, la que arrelà amb força a la Catalunya del moment, aprofitant el clima revolucionari que es visqué en aquells mesos,³²⁰ tot i que l'adhesió a aquest moviment no implica que l'anarquisme fos la ideologia política dominant entre els tapers llagosterencs de l'època, sinó que hauríem de plantejar que els treballadors van afegir-se al moviment sindical que en aquells moments semblava tenir més força i ser més operatiu per a la defensa dels seus interessos. No tenim notícies de l'existència de conflictes al poble durant aquells anys, però cal assenyalar que una de les principals promotores de la societat fou la llagosterenca Isabel Vilà, que havia participat en el Foc de la Bisbal d'octubre de 1869, considerada una de les primeres dones sindicalistes de la història de Catalunya.

Tenim noves notícies sobre conflictes socials importants a Llagostera amb motiu de la celebració de la primera edició del primer de Maig. El 1889 la II Internacional obreira, reunida a París, proclamà aquest dia com a jornada reivindicativa dels drets dels treballadors, en commemoració dels fets de Xicago de 1886, quan, en el transcurs d'una manifestació de demanda de la jornada de vuit hores, la policia va disparar contra la multitud i va matar uns obrers. Quatre anys més tard, la jornada de les vuit hores continuava essent la principal reivindicació dels treballadors. En el món surer, destaquem les repercussions que les primeres edicions tingueren a Palafrugell, on el 1890 s'arribà a proclamar l'estat de guerra fins el 22 de juny i al llarg dels anys següents fou motiu de preocupació per part de les autoritats; però així que passaren els anys aquest dia perdé el seu caràcter reivindicatiu i anà agafant un to cada cop més festiu, tot i que a l'alçada de 1912 encara es produïa una important vaga a l'empresa Torres Joanama amb motiu de la commemoració del Primer de Maig.³²¹

Els tapers llagosterencs van participar activament en la vaga d'aquella primera edició.³²² La correspondència que envià Francesc Coris durant aquests dies ens permet veure la importància d'aquesta commemoració al nostre poble.³²³ A la vigília del Primer de Maig, Francesc Coris enviava una carta a la sucursal d'Epernay en la qual, entre altres coses, deia el següent:

"...sabrán que aquí los trabajadores toman parte en huelga, mañana es el día, los mismos trabajadores estan bastante exaltados, pues piden 8 horas de trabajo los jornaleros todos ganando (?) y los taponeros un 22 por ciento de aumento del precio de cada clase de tapones, los tirajes piden 5 el mil, el trefino grueso brut 3,50 el mil y los repasados a 25 reales el mil, y así sucesivamente las demás clases; pero todos los fabricantes estamos dis-

*puestos a no cederles, veremos mañana la huelga como seguirá, si habrá algún desmán. Hoy han pasado por San Feliu dos compañías de tropa y una de guardia civiles..."*³²⁴

Veiem com els fabricants eren conscients de la jornada que es preparava, bé perquè tenien notícies de les intencions i de les primeres accions vaguístiques que s'estaven produint a Barcelona i el seu voltant, bé perquè els obrers havien deixat clares les seves intencions. Observem com a la petició de les vuit hores, una demanda general a tota la Catalunya obrera del moment, s'hi sumaren peticions de millores salarials. Segons se'ns indica, hi hagué un seguiment massiu de la vaga, però a l'alçada del dia 9 hi havia hagut moltes reincorporacions als llocs de treball, particularment entre els tapers i els jornalers, però la major part dels triadors i un nombre important de carradors continuaven en vaga.³²⁵ Els patrons no es mostraren disposats a negociar:

"Vino anteayer el Comandante General de Gerona para hacer un arreglo y no pudo lograrlo pues al enviarnos a buscar a todos los fabricantes para hacer una transacción todos respondieron que era imposible ceder ni un cuarto de hora de rebaja ni un céntimo de aumento, así fué que nada se arregló. Al día siguiente se hizo un pregón dando facultad al trabajador que deseaba trabajar que podía hacerlo libremente y que se castigaría con todo rigor el que le fuese con amenazas a otro, se hizo el pregón a las diez de la mañana y a las 3 de la tarde casi todos los obreros ya habían ido a sus patronos pidiéndonos para venir a trabajar a las mismas condiciones lo que les fué aceptado."³²⁶

El 22 de maig la cosa no estava del tot normalitzada, encara hi havia molts triadors que no s'havien reincorporat al treball.³²⁷ Cal que tinguem en compte el context de l'època i ens preguntem: com es finançaven aquests dies sense treballar? És aquí on s'ha de recordar el paper de les societats de socors mutus que, en principi, havien d'ajudar els obrers en casos de necessitat per malalties, però en ocasions, els fons d'aquestes caixes d'estalvis servien per al finançament de vagues. A les zones on no es disposava d'una força pública capaç de reprimir amb duresa aquests avalots es pot dir que les vagues s'acabaven així que s'havien esgotat els recursos disponibles. En aquest cas, presentem la hipòtesi que les capes menys ben pagades del món surer llagosterenc es veieren obligades a tornar a la feina molt abans que els triadors i carradors, que tenien majors salaris, precisament per aquesta raó. En qualsevol cas, hem d'assenyalar que no tenim notícies que en commemoracions posteriors hi haguessin vagues de la importància de la que hi hagué el 1890. Igual com succeí a la Catalunya obrera de finals del segle XIX, després d'un primer any particularment violent, el cansament de la classe treballadora i la resistència de patrons i forces de l'ordre va disminuir la intensitat d'aquestes jornades, fins a la seva progressiva derivació a la jornada festiva que és avui dia.

Sabem que hi hagué una altra vaga a Llagostera a principis d'estiu de 1900,³²⁸ de la qual només sabem que a mitjans de juliol no s'havia resolt i s'havia fet venir la guàrdia civil a cavall perquè ho arreglés. Suposem que la repressió generada per les forces d'ordre públic finalitzaren aquesta vaga que, cal indicar-ho, coincidí en el temps amb una de molt important que es produí ben a prop de Llagostera, a Sant Feliu de Guíxols,³²⁹ on, en aquells moments, es trobava Josep Raset, futur gendre de Francesc Coris, treballant a la fàbrica de Tomàs Brugada, i que va captar la situació que es visqué en aquella localitat aquell any.³³⁰

Al llarg dels anys posteriors tenim notícies molt puntuals sobre noves situacions de conflictivitat social. El recompte que féu Santiago Hernández d'una important dinàmica vaguística en el món surer durant el primer terç de segle no ens dóna cap referència a Llagostera.³³¹ Ara bé, Hernández indica l'existència de vagues a Palamós, Calonge i Sant Feliu coincidint amb la Setmana Tràgica barcelonina.³³² Quan el 1910 el Somatent de la vila de Llagostera decidí fer una col·lecta per recaptar fons per a la confecció d'una bandera, demanaren el suport econòmic dels propietaris i industrials llagosterencs, suport que reberen perquè no oblidaven el valuós paper que tingué aquest Somatent durant la Setmana Tràgica.³³³ En aquesta recol·lecta hi participaren personatges locals tan importants com Narcís Gotarra, Josep Coris Corominas, Francesc Coris Mundet i Josep Coris Sabater, mentre que Martí Montaner en fou el padrí (representat per Miquel Vingut), en un acte que tingué lloc el 9 d'octubre de 1910, amb l'assistència, entre altres, de Valerià Weyler, com a Capità General de Catalunya, i del Marquès de Camps, com a vocal de la *Comisión Organizadora de Somatenes*.³³⁴ Francesc Ferrer Gironès ha detectat com al nostre poble i a Cassà de la Selva diversos escamots van intentar fer aturar les fàbriques, i en no aconseguir-ho en la seva totalitat, van aturar la circulació de carruatges i del tren Girona-Sant Feliu de Guíxols, mentre que un grup intentà cremar l'església.³³⁵ En el dia d'avui tenim notícies molt aïllades sobre els fets de la Setmana Tràgica a la Catalunya surera, pendents de ser estudiades a fons per a valorar-ne la importància.³³⁶

Recordem que el 1919-1920 es produí el locaut patronal que deixà els treballadors del suro llagosterenc sense feina. En aquest cas, coneixem la situació prèvia a l'esclat del locaut, l'hem esmentada anteriorment, però ignorem com acabà.³³⁷ Segurament, ens trobem davant un altre cas en què el no cobrament dels jornals per part dels treballadors els deixà en mans dels propietaris de les fàbriques a l'hora de negociar les condicions de treball, tal com succeí a Barcelona.³³⁸

Finalment, tenim notícies d'una vaga a Llagostera el setembre de 1925,³³⁹ per motius d'augment de salaris, coincidint amb altres vagues que tingueren lloc a

Palamós i Palafrugell.³⁴⁰ Però no creiem haver esmentat tots els conflictes socials que patí el poble durant el període objecte del nostre estudi. Observem com de vagues que sembla que tingueren importància, com són les de 1900 i 1925 només en tenim notícia a partir de correspondència particular.³⁴¹ El que podem remarcar és com la tradició industrial surera llagosterenca generà una divisió de classes i una dinàmica reivindicativa per part de la classe treballadora que topà amb les objeccions dels patrons per a la concessió de les seves demandes. En qualsevol cas, veiem una important activitat social durant aquest període, que topa amb la visió idíl·lica que tradicionalment s'ha tingut del món del suro com a un món sense conflictes.³⁴²

ELS ESTABLIMENTS SURO-TAPERS

Com hem anat citant, si hi ha hagut un aspecte que ha caracteritzat la indústria suro-tapera catalana dels segles XVIII i XIX ha estat les seves poques inversions en capital fix (tot i que hauríem de preguntar-nos si aquesta situació no ha estat més habitual del que s'ha cregut³⁴³). Estem parlant d'una activitat artesanal, on l'element fonamental era la destresa del taper a l'hora d'elaborar el producte. Els seus coneixements, heretats de tradició paterna o per haver fet d'aprenents en un establiment suro-taper, el feien autosuficient per dedicar-se a l'elaboració de taps. Les úniques coses que necessitava era accedir a la matèria primera i tenir bons contactes amb els mercats receptors o amb els comerciants que s'havien d'encarregar de fer arribar els productes a aquests mercats. Aquest panorama canviarà considerablement a partir de principis del segle XX, amb l'aparició i extensió de l'aglomerat, un producte que oferia noves perspectives als industrials surers i que els obligava a replantejar-se les seves estructures productives tradicionals. Així mateix, les millores en la màquina de garlopa comportaren una certa proletarització dels treballadors del suro, que ja hem esmentat abans. Però aquests canvis es produiran en una època relativament tardana. Es pot dir que durant segle i mig els taps s'han elaborat de la mateixa manera. Les fases que hem esmentat al primer capítol (bullir, carnar, fer taps, triar,...) són les que s'han aplicat al llarg dels segles XVIII i XIX (tot i que seria interessant esbrinar a partir de quin moment s'implanten aquestes fases i fins a quin nivell les seguien tots els obradors, de la mateixa manera que seria interessant analitzar els obradors que no feien totes les fases del procés d'elaboració de taps). I totes aquestes fases no requerien grans inversions. Es podien fer en el propi domicili o en un establiment no gaire més gran amb una dotzena de treballadors. Fins i tot, l'extensió de la màquina de garlopa en els primers decennis del segle XX no fou contradictòria amb la continuïtat de bona part d'aquests establiments.³⁴⁴

Tots aquests elements cal tenir-los en compte en l'anàlisi de les empreses suro-taperes de Llagostera que tot seguit passarem a esmentar i, en la mesura de les nostres possibilitats, analitzar. Cal tenir en compte que, en bona part, elaborarem aquest apartat en base a la documentació oficial i parlarem de fàbriques reconegudes com a tals. Però la idea que es tenia de fàbrica als segles XVIII i XIX es força diferent de la que tenim avui dia. Hem de ser conscients que hi ha un percentatge força destacable de tallers dels quals tenim notícia de l'existència a partir de fonts indirectes, perquè no constaven als registres oficials en tant en quant no eren considerats com a fàbriques.

Iniciarem la nostra anàlisi en una època una mica més tardana que la que fèiem amb el capítol dedicat als treballadors, car disposem de molt poques dades que ens permetin analitzar la importància dels establiments suro-tapers al nostre poble en el segle XVIII. Medir esmenta l'aparició a Llagostera durant aquell segle de les fàbriques de Rubert, Mas, Bassets "y otros".³⁴⁵ A part d'aquesta breu cita, tenim els tapsers localitzats en els registres parroquials d'ençà els anys cinquanta d'aquell segle.³⁴⁶ Sabem de la seva existència, però la font no ens permet saber si eren titulars del seu propi obrador o si n'eren empleats, de la mateixa manera que no podem saber el tamany d'aquests obradors.

Establiments suro-tapers a Llagostera en el segle XIX.

Referències bibliogràfiques

Ramiro Medir indicava com Josep Coris,³⁴⁷ fabricant de taps, va iniciar la seva activitat en el nostre poble l'any 1830,³⁴⁸ paral·lelament a altres fàbriques d'altres localitats sureres. Al 1844, Madoz esmenta l'existència de fàbriques de taps a Llagostera, però no ens diu quantes,³⁴⁹ com tampoc ho indica en la major part de localitats on esmenta la fabricació de taps de suro. Hem de tornar a recórrer a Medir per poder tenir una xifra exacta d'establiments suro-tapers al nostre poble.

Medir indicava que l'any 1842 hi havia un total de quaranta-dos tallers a Llagostera on s'exercia la indústria del suro (cita textual).³⁵⁰ Segons Medir, el nostre poble era la quarta població amb més fàbriques de Catalunya, només darrera de Sant Feliu de Guíxols (73), Palafrugell (62) i Calonge (47). Cassà de la Selva en tenia dues menys, un total de quaranta. Desconeixem d'on tragué Medir aquestes dades, però ens indiquen una posició molt important del nostre poble dins el negoci surer.

Treballadors de la fàbrica de Joan Raset, pare de Josep Raset, l'any 1888. Tot i que les màquines encara han d'arribar, observem la presència de cinc dones amb ganivets de fer taps. El treball femení a la indústria suro-tapera ha estat poc menys que ignorat abans de la mecanització. Així mateix, veiem dos nens fent d'escairadors, rebaixant les arestes dels carracs, activitat tradicionalment reservada als aprenents. (Fons de la família Coris Raset)

Fàbrica de taps de Llagostera pels volts de 1905 al pati de Can Planta o Can Romeu, avui Pl. Catalunya. En primer terme, asseguts, quatre llescadors. Al darrera, a l'esquerra, dues treballadores i un treballador amb el ganivet de fer taps. (AMLLA. Col·lecció Ajuntament de Llagostera. Cedida per Emili Roget)

Treballadors d'una fàbrica de taps de Llagostera (no identificada). En primer terme veiem tres treballadors amb ganivets de fer llesques. Al seu costat, a la dreta assegut, i a la filera de dalt, alguns treballadors duen el ganivet de fer carracs. Abans de la mecanització els carradors eren un dels oficis més ben considerats en el món de la fabricació dels taps de suro. (Fons de la família Roqueta)

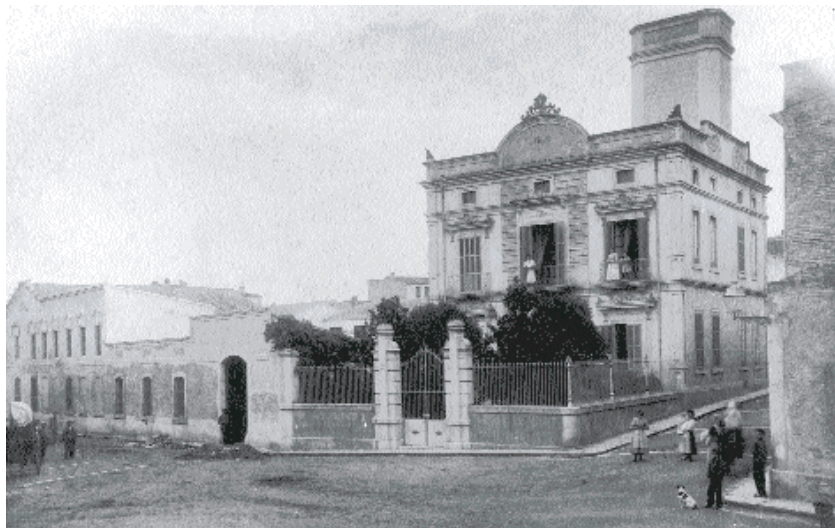

Treballadors de la fàbrica de Francesc Roget (a dalt, al mig), a principis del segle XX. A dalt, a la dreta, observem una màquina de garlopa, i al mig, quatre dones triant taps. Els ganivets que duen el nen de baix a l'esquerra i la segona dona asseguda començant per l'esquerra, indiquen el manteniment de formes productives artesanals, així com l'important paper del treball femení i infantil. (AMLLA. Col·lecció Ajuntament de Llagostera. Cedita per Emili Roget)

PERSONAL DE LA FÀBRICA DE TAPONES DE CORCHO DE D^{RA} J. CORIS Y COROMINAS LLAGOSTERA

Treballadors de la fàbrica de Josep Coris Corominas, a finals del s. XIX. Bona part dels treballadors mostren les seves eines: ganivets de carrar i fer taps, ganivets de llescar... Destaquem el tercer nen a la filera de baix començant per la dreta, que du a les mans una eina que sembla un ganivet per fer capnets. El treball infantil no fou desconegut a la indústria surotapera catalana. (AMLLA. Col·lecció Ajuntament de Llagostera. Cedida per Miquel Ramis)

Fàbrica de taps de suro de Joaquim Coris Codolar i residència particular d'aquest fabricant, cap a 1914. (Fons Pompeu Pascual Coris)

Personal de l'empresa de Joaquim Coris Codolar, al decenni de 1910. La presència d'un nombre important de dones i el fet que no se'ns ensenyi cap eina per fer taps a mà ens dóna pistes relatives a la implantació de maquinària en aquesta fàbrica. (Fons Pompeu Pascual Coris)

Treballadores de l'empresa de Joaquim Coris Codolar fent taps amb màquines de garlopa pels volts de la Primera Guerra Mundial. La implantació d'aquestes màquines comportà l'increment del personal femení a les fàbriques de taps de Llagostera a partir dels inicis del segle XX. (Fons Pompeu Pascual Coris)

Triant taps a la fàbrica de Joaquim Coris Codolar. El seu ull clínic els permetia separar els taps de qualitat dels comuns de cares a la comercialització. (Fons Pompeu Pascual Coris)

Francesc Coris i Mundet (1849-1916) (Fons de la família Raset)

Josep Raset i Sastre (1872-1928) (Fons de la família Raset)

Fent taps al pati de la fàbrica de Francesc Coris Mundet al voltant de la taula (les típiques "mesa con cuatro operarios" que localitzem a les matrícules industrials), mentre un operari llegeix en veu alta. Francesc Coris (dempeus, a l'esquerra) revisa uns taps. (AMLLA. Col·lecció Ajuntament de Llagostera)

Treballadors de la fàbrica de Francesc Coris Mundet a la darrerïa del segle XIX. A la filera de baix, asseguts, observem quatre treballadors amb ganivets de llescar; a les altres fileres, dempeus, bona part dels treballadors (i treballadores) duen gavinets de carrar i fer taps. Francesc Coris, a l'esquerra, es recolza en una panna de suro. (Fons de la família Raset)

Treballadors de la fàbrica de Francesc Coris i Josep Raset cap a 1910. A diferència d'abans, els operaris no mostren les eines de fer taps a mà (tot i que aquesta activitat no ha desaparegut) i ha augmentat considerablement el nombre de dones, indicatiu que s'ha mecanitzat la producció. El nen assegut al mig a la filera de baix és Emili Raset Coris. (Fons de la família Raset)

QUADRE 4.7

Fàbriques de taps de suro a Llagostera, 1862

Titular	Capital	Obrers
Fonolleras y Pujarniscle	4.000	55
Josep Pigrau y Cía	4.000	50
Jaume Coris	3.500	40
Gerard Coris	3.500	40
Miquel Coris	3.500	35
Joaquim Urla	3.000	25
Joan Bassets	3.000	20
Llorenç Vilallonga	3.000	22
Salvador Esteva y Cía	3.000	22
Josep Barnés	3.000	22
Joan Martinell	3.000	20
Jaume Roure	3.000	14
Josep Jubert	3.500	22

Font: GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril...*; p. 93-94

Passem a 1862, moment en què tenim l'estudi de Francisco Giménez Guted.³⁵¹ En aquest acurat recompte, Giménez Guted va incloure les fàbriques existents a cada població, el seu capital i el nombre de treballadors. Com podem veure en el quadre 4.7, Giménez Guted ens indica la presència a Llagostera de tretze fàbriques l'any 1862, una xifra considerablement més baixa que la que ens donava Medir per vint anys abans. Aquí és on trobem les dificultats que se'ns presenten per definir una fàbrica en aquells moments. Giménez Guted donava caràcter de fàbrica a un establiment amb una mínima grandària. Totes les fàbriques de taps de suro citades en el llibre de Giménez Guted tenen, com a mínim, al voltant d'una quinzena de treballadors. Aquest autor considerava que s'havia de considerar com a fàbrica un establiment d'una certa importància, amb un nombre de treballadors considerable, amb un repartiment de les tasques a realitzar. Una activitat plenament centralitzada, amb un patró o propietari de la fàbrica que dirigia la producció i uns assalariats. Però aquesta no era la característica de tots els tallers on s'elaboraven taps de suro, i Giménez Guted mateix ho sabia, ens havia parlat del cas d'Agullana, de l'existència de tapers a domicili que, eventualment, eren contractats per aquestes fàbriques, i que podien desenvolupar les seves tasques per compte propi o de la fàbrica.³⁵² En canvi, Medir, coneixedor de la necessitat d'anar a buscar el treball dels taps més enllà de les referències oficials, va localitzar el triple d'establiments vint anys abans (recordem-ho, no sabem d'on els va treure). En qualsevol cas, les dades de Giménez Guted ens

situarien Llagostera com a tercera població més important pel que feia al nombre de fàbriques, juntament amb Tossa de Mar, i només superada per Sant Feliu de Guíxols (27 fàbriques) i Palafrugell (26).

Si saltem a 1865, tenim l'estudi de Pedro Martínez Quintanilla, que no ens dóna xifres concretes, però ens indica que Llagostera és la segona població en importància fabril, només darrera de Palafrugell; i la quarta en comerç, per darrera de Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell i Palamós.³⁵³ Podem endevinar en aquesta cita que el comerç es pot mesurar pel nombre de taps venuts pels obradors llagosterencs o pel valor d'aquests taps, però, què és el que Martínez Quintanilla devia entendre per "importància fabril"? El nombre d'establiments? El nombre de treballadors? El volum de producció? Segui com sigui, tornem a veure el grau d'importància del nostre poble dins el món del suro.

No tornem a disposar de fonts bibliogràfiques en el segle XIX que ens donin xifres de fàbriques de taps de suro al nostre poble. Gich i Gil ens indicaven el nombre d'obers i el nombre de taps produïts,³⁵⁴ que ja hem citat. Per la seva banda, Hermenegildo Vila Saglietti esmentava que les poblacions de Llagostera, Cassà de la Selva i Girona, les tres úniques del partit judicial de Girona on es treballava el suro, tenien un total de 190 fàbriques, 2.014 operaris i 104 màquines; 19 de carrar, 25 de retallar i 60 de fer taps.³⁵⁵ La major part d'aquestes fàbriques, obrers i màquines havien d'estar entre les dues primeres poblacions, car la indústria suro-tapera a Girona capital fou sempre molt marginal.

La diferent literatura que s'ha encarregat de l'anàlisi de la indústria suro-tapera a Catalunya en el segle XIX no s'ha preocupat gaire per calcular el nombre d'establiments existents a les diferents poblacions sureres, fonamentalment per les dificultats per poder realitzar un recompte d'aquestes característiques. Una indústria com la suro-tapera, amb tan poca inversió en capital fix i on bona part dels establiments fabrils tenien una imatge externa molt diferent de la d'una fàbrica, presentava dificultats per a la seva identificació i recompte. En qualsevol cas, les diferents cites que hem esmentat coincideixen a assenyalar un paper important de Llagostera dins l'entramat suro-taper del segle XIX, una població on existeix un nombre remarcable d'establiment on els treballadors podien elaborar els taps de suro per vendre'ls als mercats internacionals. Per això, cal que anem a veure les dades que ens proporciona la matrícula de la contribució industrial per tal de poder disposar de més dades relatives a la importància de les indústries suro-taperes al nostre poble durant el segle XIX.

La indústria suro-tapera a Llagostera en el segle XIX segons les Matrícules de la Contribució Industrial

Deixem de banda les dades que se'ns han ofert fins ara i anem a buscar empreses suro-taperes a partir de les dades que ens faciliten les Matrícules de la Contribució Industrial, impost implantat el 1845 amb la reforma tributària de Mon-Santillán, el qual gravava totes les activitats comercials, industrials o artístiques que es desenvolupessin en una localitat determinada. Hem anat a cercar aquesta font a l'Arxiu Municipal del nostre poble³⁵⁶ i ens trobem que les primeres dades disponibles són de 1851, any en el qual figuren un total de vint-i-dos establiments a Llagostera dedicats a l'elaboració de taps de suro,³⁵⁷ una xifra notablement inferior a la que ens donava Medir per l'any 1842, però també notablement superior a la que ens facilitava Giménez Guitèd per l'any 1862. Estem parlant d'una progressiva reculada del nombre d'establiments al llarg d'aquests anys? És aquí on hem de tenir en compte el que anem insistint al llarg del treball sobre el tamany de les empreses i l'existència d'infininitat de cases particulars on es fabricaven taps de suro sense anotar-ho en cap registre oficial. En qualsevol cas, la Matrícula Industrial de 1851 ens dóna una xifra considerable sobre el nombre de fàbriques existents al municipi.

QUADRE 4.8

Fàbriques de taps a Llagostera, 1879-80

Característiques	Nre. Fàbriques
2 taules, 4 operaris, 1 carrador	3
1 taula, 1 carrador	9
1 taula, 4 operaris	5

Font: AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matrícula Industrial de 1879-80

L'Arxiu conserva les dades dels anys 1851 a 1853, amb documentació relativa a l'elaboració d'aquestes matrícules, però no es conserva cap altra documentació fins als anys 1879 a 1882, i després tornem a tenir un buit documental fins a l'exercici de 1892-93. Si analitzem les dades de l'exercici 1879-80, observem com aquell any hi havia un total de disset empreses que pagaven contribució industrial. I la matrícula ens dóna algunes dades més concretes que reproduïm en el quadre 4.8.

El primer aspecte que hem de tenir en compte d'aquestes dades és que se'ns presenta la idiosincràsia típica dels tallers surers tradicionals: el treball artesanal. La font no ens indica l'existència de cap tipus de màquina, cosa que no seria estrany tenint en compte el que ja hem anat indicat sobre les característiques de la mecanització de la indústria suro-tapera catalana en el segle XIX. Les màquines no ens apareixen a les

matrícules industrials de les poblacions sureres catalanes fins el final del segle XIX,³⁵⁸ tot i que el contrast de les dades que proporcionen aquestes matrícules entren amb força contradiccions amb el que se sap a partir d'altres fonts,³⁵⁹ i, en el cas de Llagostera, no trobem menció a maquinària a les matrícules fins a l'exercici de 1897-98, moment en què la font ens cita la presència de “màquines per fer taps”.

Tornant a les dades de 1879-80, veiem com se'ns destaca la importància de tres fàbriques, sota titularitat de Jaume Coris Bassets, Gerard Coris Bassets i Josep Coris Corominas.³⁶⁰ Els dos primers eren germans i el tercer nebot dels altres dos. Podem apreciar en aquesta matrícula la importància de la família Coris en el món surer llagosterenc, importància que assenyalarem i remarcarem en el proper capítol. Concretament parlen de taules, operaris i carradors, mentre que els altres establiments ometen els operaris o ometen els carradors. Això voldria dir que hi ha fàbriques que es dediquen a l'elaboració de carracs i fàbriques que compren els carracs i en fan taps? Creiem que la situació ha de ser bastant més complexa que el que ens diu la Matrícula. En tot cas, si fèssim cas al cent per cent del que diu la font, ens trobaríem que a l'alçada de 1879 hi hauria a Llagostera dotze carradors i vint tapers. Veuríem com el que els padrons d'habitants ens deien relatiu a la inexistència de carradors al nostre poble seria totalment fals, però, per una altra banda, cal tenir en compte que les matrícules no inclouen el nombre de treballadors que es dediquen a altres tasques (bullir, raspar,...). Així mateix, no podríem deixar de banda la possibilitat que es produís frau fiscal a l'hora de declarar les característiques dels establiments. I, a més, les dades dels padrons d'habitants abans comentades ens indiquen un nombre de tapers prou elevat, (230 treballadors el 1861 i 451 el 1895), que no poden treballar només a les disset fàbriques existents a la matrícula de 1879-80. Aquesta dada suggereix l'existència d'un remarcable nombre de tapers que treballaven en establiments no obligats a pagar contribució industrial. En qualsevol cas, les dades de 1879-80 ens indiquen la importància de la indústria suro-tapera en el nostre poble, així com una indústria caracteritzada pel seu treball artesanal i especialitzat, on la tècnica manual ha guanyat la partida al treball mecànic.

Com hem indicat, la sèrie se'ns interromp el 1882 i hem de fer un salt de deu anys per tornar a disposar de la font. Durant l'exercici de 1892-93 tributen un total de vint-i-quatre establiments que elaboren taps de suro, però l'any següent es produeix un espectacular increment, car a la Matrícula passen a constar-hi cinquanta-quatre fàbriques de taps. Al llarg del darrer decenni del segle XIX el nombre de fàbriques matriculades a Llagostera voreja les cinquanta. Com hem indicat, se cita la presència de màquines a partir de 1897, però en una proporció molt minoritària, es continua desenvolupant una activitat plenament artesanal, com succeeix a tota la Catalunya surera. La fàbrica de Josep Coris Corominas és la que se'ns presenta com

a més important, amb cinc taules de quatre cadires i un carrador, i darrera seu destaquen les dels germans Jaume i Francesc Coris Mundet, i les de Gerard Coris, Enric Sans i Pere Balmaña.

Per tant, podem comprovar com les dades que es desprenen de l'anàlisi de les Matricules industrials durant el segle XIX reflecteixen la importància de la fabricació dels taps de suro al nostre poble, així com la consolidació d'una activitat plenament artesanal, en una xarxa de petits establiments amb una dotzena de treballadors. Tot i així, a finals de segle ens apareixen les primeres referències a l'existència de maquinària que, a la llarga, contribuirà a transformar les característiques dels establiments surers llagosterencs.

Fàbriques i tallers a Llagostera, 1900-1934

Començarem aquest capítol fent esment a les dades despreses de les Matricules industrials d'aquests anys i, tot seguit, analitzarem de nou les dades que ens indica el Cens obrer de 1919 relatives a les característiques de les empreses llagosterenques en aquell any. Finalment, saltarem a 1934, per veure les empreses llagosterenques que són sòcies del "Fomento de la Industria y Comercio Corcho-taponero".

La història de les fàbriques de taps llagosterenques durant els primers vint anys del segle XX, si fem cas al cent per cent del que ens diuen les Matricules Industrials, és la de la reducció del nombre d'establiments que elaboren taps de suro. Recordem que són els anys de l'aparició de l'aglomerat, que presenta possibilitats noves a la matèria primera, fins aleshores centrada quasi exclusivament en l'elaboració de taps; de l'increment del nombre de màquines, que augmenta les possibilitats productives dels establiments surers; i de l'apogeu de les grans fàbriques. Així, si a l'any 1901 encara figuraven cinquanta-un establiments matriculats com a fàbriques de taps de suro, el 1906 n'hi ha vint-i-tres, el 1912 catorze i el 1918 sis. Cal tenir en compte l'impacte de la Primera Guerra Mundial: col·lapse dels mercats de l'Europa central i oriental i tancament dels petits establiments que facilitaven el producte elaborat a les fàbriques de major tamany. Tot i així, els anys vint veuen un nou increment del nombre d'establiments, però aquests anys parlem sempre d'una vintena d'establiments, mai no arribem a la cinquantena que hi havia a finals del segle XIX. En qualsevol cas, parlariem d'uns establiments molt diferents dels de trenta anys enrera. Fins i tot, s'hi implanten fàbriques d'aglomerat, entre 1924 i 1930, com assenyalarem, en tenim una sota titularitat de Raset y Casademont, malgrat que tenim indicis que fou fundada uns quants anys abans.

En qualsevol cas, la màquina de garlopa s'implantà amb força durant aquests anys. El 1913 Joaquim Coris Codolar declarava tenir 10 màquines, que hem de suposar

que eren garlopes, però més de la meitat de les empreses que pagaven contribució industrial indicaven l'existència de màquines en els seus establiments. En canvi, la font deixa d'indicar l'existència de carradors, si més no de declarar-los, car aquest ofici no desaparegué del tot al llarg d'aquests anys. El que veiem és una reducció del nombre d'establiments en el sentit de la desaparició dels tallers que únicament elaboraven taps a mà i una ampliació dels que adquireixen màquines de garlopa. Els anys anteriors a l'esclat de la Primera Guerra Mundial serien els de la progressiva accentuació d'aquest procés, de la necessitat de mecanització del procés productiu per tal que una empresa sobrevisqui.

L'esclat bèl·lic de 1914 comporta un punt i a part en aquest procés.³⁶¹ A l'agost d'aquell any es tancaren els mercats centre-europeus i caigué la demanda, quedant molts treballadors a l'atur. El dia 5 ja es definia la situació com a crítica, i es proposà crear una Comissió que analitzés els problemes derivats de la crisi,³⁶² una resolució que es prengué en altres localitats sureses que vivien una situació similar, com és el cas d'Agullana.³⁶³ Aquesta Comissió demanà al Ministeri de Foment que construís el darrer tram de la carretera de Riudellots de la Selva a la Bisbal i el tram de la carretera nacional a Caldes de Malavella,³⁶⁴ i a la Mancomunitat que s'arrangés el camí veïnal de Llagostera a Romanyà de la Selva,³⁶⁵ en ambdós casos amb la intenció d'ocupar-hi els treballadors que s'havien quedat a l'atur.³⁶⁶ D'aquesta manera, veiem com l'Ajuntament promogué l'ocupació dels treballadors del suro que no tenien feina involucrant-los en obres públiques, tot i que la solució no degué satisfer la totalitat de la població, car el 1915 s'hagué de constituir un pressupost extraordinari per tal d'atenuar la crisi.³⁶⁷ En qualsevol cas, som de l'opinió que aquestes tasques estigueren adreçades als treballadors dels tallers sureses que s'encarregaven de tasques secundàries, com el bullir, el raspar, l'ensacar,... Ens costa imaginar tot un artesà com era el taper fent tasques tan poc gratificants des d'un punt de vista econòmic i social.

Quines característiques tenen els tallers suro-tapers que sobreviuen a la crisi de la Gran Guerra? Mirem-ho al Cens obrer de 1919. La font, malgrat que indica menys empreses de les que tenim constància que hi ha, ens assenyala la presència de vint-i-set establiments on s'elaboren taps i/o carracs (tinguem en compte aquest matis). Cal indicar que són set més del que indica la Matricula d'aquell any. Ara bé, quan el 20 de desembre esclata el locaut són trenta-nou els fabricants que adrecen instància a l'Ajuntament comunicant el tancament de la seva fàbrica.³⁶⁸ D'aquesta manera, tindriem un total de dinou empreses que no tributen en concepte de Matricula industrial. I què caracteritza a les que col·laboren en l'elaboració del Cens? Observem les dades del quadre 4.9. Primerament hem de destacar el fet que hi ha cinc empreses que declaren que només tenen un o dos carradors, que, pel què sem-

bla, no participen en totes les fases del procés d'elaboració de taps. Al seu costat, en tenim set que no declaren cap tipus d'activitat mecànica, o sigui, que elaboren els taps manualment, totes les fases o només els acabats (és el cas d'Emili Raset, que els tres treballadors que declara tenir són triadors). La resta d'empreses han mecanitzat el seu procés productiu.

En qualsevol cas, interessa assenyalar que hi ha una complementarietat entre les tasques que es fan manualment, com és el cas dels carracs, i la mecanització de l'elaboració dels taps. En bona part d'aquestes empreses hi conviuen els carradors i els maquinistes. Únicament Conrad Roqueta declara que els seus dos carradors treballen a màquina, essent les dues úniques obreres de Llagostera que fan carracs. Per tant, veiem com les dades del Cens obrer de 1919 ens presenten una convivència (o una supervivència) del taller manual tradicional amb la nova fàbrica més mecanitzada, i una convivència interior dins aquestes noves fàbriques entre les tasques que continuen fent-se artesanalment, fonamentalment el carrac, i les que s'han mecanitzat.

Pel que fa al tamany de les empreses, veiem com les que realitzen totes les fases de l'elaboració de taps tenen entre nou i vint treballadors, mentre que les que només participen en una fase en tenen (o en declaren) entre un i sis. No hi ha a Llagostera una empresa d'enormes dimensions. El que predomina, com ha predominat sempre, és l'establiment tradicional, amb una mínima especialització del treball. Això sí, amb l'evolució que ha comportat la introducció de maquinària, particularment pel que fa a la feminització dels processos productius.

QUADRE 4.9

Fàbriques de taps de suro, 1919

Empresari	Tapers	Carradors	Maquinistes	Altres
Emili Roig	—	3	9	—
Pere Feixas	—	—	9	—
Narcís Nohé	4	8	—	—
Félix Roqueta	—	1	—	—
F. Martí e Hijos	3	3	—	3
Joan Virallonga	—	1	—	—
Narcís Masgrau	—	2	2	—
Conrad Roqueta	—	—	11	3
Manuel Bassas	—	7	12	—
Gerard Coris	—	—	4	9
Francesc Roqueta	3	9	—	1

Empresari	Tapers	Carradors	Maquinistes	Altres
Francesc Martí		11	6	3
Pere Sala	—	2	2	—
Molina y Casadevall	—	1	—	3
Francesc Vilà	—	—	5	4
F. Weber y Cía	—	—	9	3
Josep Raset	1	3	—	2
Joaquim Vidal y Cía	—	3	2	1
J. Sendra Carreras	2	2	—	—
Francesc Barnés	—	2	—	—
Emili Raset	—	—	—	3
Artur Roig Raset	—	2	—	—
J. Roqueta	—	4	11	6
Francesc Roquet	3	9	—	1
Emili Masgrau	—	11	13	1
Joan Nadal	—	12	—	2

Font: AMLLA, Cens obrer de 1919. Hem simplificat el quadre en el sentit de no fer distincions de gènere i en el d'incloure a la columna de "maquinistes" tots els treballadors que expliciten dedicar-se a una tasca mecànica, siguin tapers o carradors, i incloent a la columna "altres" tots els que no es declarin com a tapers, carradors ni maquinistes. Hem d'assenyalar que hem posat al mateix grup els triadors amb treballadors auxiliars, cosa que no ens fa variar els objectius que volem presentar.

Finalment, només volem fer una breu referència a les dades que ens dona el Butlletí del *Fomento de la Industria y Comercio Corcho-taponero* pel que respecta al nostre poble l'any 1934. En aquesta associació patronal, que té un total de 187 socis en aquells moments, hi figuren un total de trenta empresaris llagosterencs.³⁶⁹ Ara bé, de quin tipus d'empreses són propietaris? Vint-i-tres dels empresaris declaren que es dediquen exclusivament a l'elaboració de carracs; un altre, Gerard Coris, indica que elabora carracs, taps, granulats i serradures; i Emili Raset Coris es defineix com a fabricant de carracs, taps i especialitats. I aquest darrer cas, sabem que es tracta d'una empresa en liquidació, com ja veurem al capítol següent. Podem veure, per tant, un predomini de l'elaboració de carracs, sembla que els obradors llagosterencs s'han centrat en el treball d'una de les fases. Aquesta característica no és exclusiva dels tallers llagosterencs. Trenta dels trenta-dos establiments surers d'Agullana es declaren exclusivament com a fabricants de carracs, així com set de nou a Darnius. En canvi si mirem el cas de Cassà de la Selva, tenim vint-i-sis establiments, dels quals només tres declaren dedicar-se exclusivament a l'elaboració de carracs; a Palafrugell nou de quaranta-sis i a Sant Feliu de Guíxols un d'onze. Això indicaria una divisió del mapa surer català entre les poblacions on s'han implantat fàbriques de considerable grandària, que elaboren taps, però també aglomerats i altres especia-

litats de suro (Palafrugell, Cassà de la Selva, Sant Feliu de Guíxols,...) i unes altres que es centren en el carrac, feina que no s'ha mecanitzat, que demana encara a l'alçada de 1934 treball artesanal i, sobretot, que no requereix grans inversions en capital fix. Veiem com la convivència entre taller i gran fàbrica de la qual ha parlat Pere Sala³⁷⁰ es manté a l'alçada de 1934 i divideix el territori surer català entre unes localitats on s'implanten les fàbriques més importants i que acaben centralitzant l'elaboració dels taps, i unes altres on el negoci sobreviu a partir de l'existència d'un important entremat de tallers que elaboren artesanalment carracs per vendre ls a les fàbriques majors.

Tornant a centrar-nos en les dades de Llagostera, veiem com només dos dels establiments declaren l'elaboració de taps de tota mena: Successors de Francesc Martí i Pere Recolons; i una altra, C. Roqueta, treballa suro, taps i especialitats, a més dels establiments abans esmentats que produeixen carracs i altres especialitats sureres. La gran majoria dels obradors llagosterencs s'han centrat en l'elaboració de carracs, impossibilitats per aconseguir el capital necessari que els permeti instal·lar una fàbrica de dimensions considerables i d'equipar-la amb la maquinària més moderna. La seva única resposta possible és la intensificació del treball artesanal, aprofitant la importància que té encara el mercat dels taps de suro de qualitat, que requereixen haver-se'n fet carracs per part d'especialistes.

D'aquesta manera, veiem com el primer terç del segle XX comporta transformacions importants als establiments surers llagosterencs. Les noves possibilitats generades per les millores de la màquina de garlopa i per l'aparició i extensió de l'aglomerat (tot i que en una molt menor mesura, pel que respecta al nostre poble), transformen considerablement l'estructura de les empreses. Les dones s'incorporen clarament al treball, i, a l'alçada de 1919, ja representen gairebé la meitat dels treballadors. Però el treball artesanal es manté, sobretot en l'elaboració de carracs, que al 1934 representa el principal objecte de treball dels obradors surers llagosterencs. Aquesta supervivència dels obradors de petit tamany és una característica gairebé única del nostre poble. Tenim una trentena d'establiments centrats en l'elaboració de carracs, una situació que només podem comparar amb Agullana. Ara bé, quan Yvette Barbaza publica el seu treball, gairebé no queden obradors a Agullana, mentre que a Llagostera encara hi treballa el nombre gens menyspreable de 462 obrers.³⁷¹ Al nostre entendre, el factor geogràfic, per ser més concrets, la tradicional ubicació de Llagostera com a zona de pas obligada en la zona surera més pròspera de Catalunya, ha permès el manteniment d'un substrat industrial prou important, tot i que molt inferior al de les poblacions costaneres. Alguna cosa més ha d'haver-hi, però en aquest treball no estem en condicions de plantejar-ho. Sigui com sigui, les indústries sureres de Llagostera han tingut una capacitat de supervivència, malgrat les crisis

periòdiques del sector, que no han tingut localitats com Tossa de Mar, Begur, Arenys de Mar, Agullana,... que han vist, en èpoques i amb intensitats diferents, la desaparició de les seves indústries sureres (tot i que, cal indicar-ho, cap d'elles en cap moment va arribar a tenir la importància en nombre de treballadors i establiments que ha tingut Llagostera al llarg de tot el període analitzat).

LA INDÚSTRIA SURO-TAPER A CASSÀ DE LA SELVA. UNA COMPARACIÓ

Al nord-oest del terme municipal de Llagostera hi tenim el de Cassà de la Selva, una població que també ha tingut una gran importància en el món del suro. Ubicada, com Llagostera, a mig camí entre el port i centre productor de taps de Sant Feliu de Guíxols i les estacions de tren de Caldes de Malavella i Girona, es trobava, geogràficament parlant, en una zona de pas en la comercialització dels taps de suro. La història de la indústria suro-tapera en aquesta població durant el segle XX ha estat una història d'expansió i d'instal·lació d'importants establiments, a diferència del que, com hem vist, ha succeït a Llagostera, on la indústria del suro ha viscut una important reculada en nombre de treballadors i fàbriques. Així, mentre el 1996 hi havia sis fàbriques de suro a Llagostera, a Cassà de la Selva n'hi havia seixanta-una. Algunes d'aquestes fàbriques són d'un tamany considerable, destacant la de Francesc Oller, però al seu costat hi ha hagut una pervivència dels establiments de menor tamany. Aquesta evolució tan diversa ens va convidar a fer una petita comparació de l'evolució del treball dels taps a les dues poblacions per intentar esbrinar-hi per què la capacitat de supervivència (i fins i tot, d'increment) dels establiments de Cassà de la Selva ha estat major a la dels de Llagostera.

En el dia d'avui, la primera cita relativa a l'existència de tapers a Cassà de la Selva data de 1760, concretament Francesc Malavila Marranxa, que fou localitzat per Medir.³⁷² Veiem, per tant, una implantació molt primerenca, paral·lela a les aparicions d'altres treballadors arreu de la Catalunya surera. Tot i així, hi ha molt poques referències al treball del suro en aquest poble a les obres tradicionals, sobretot pel que respecta al període anterior a la segona meitat del segle XIX. Zamora no hi va passar, i Madoz no fa cap referència ni al suro ni als taps en l'entrada que dedica a Cassà de la Selva.³⁷³

Medir va detectar que l'any 1842 hi havia quaranta fàbriques de taps a Cassà de la Selva,³⁷⁴ dues menys que a Llagostera. Giménez Guited en localitzava vuit el 1862, on hi treballaven 146 persones,³⁷⁵ cinc menys que al nostre poble, i d'un tamany més petit: en una de les fàbriques, sota titularitat de Vicenç Gruart, hi tre-

ballaven quaranta obrers; dues en tenien una trentena, i les altres no arribaven als vint treballadors. Martínez Quintanilla situava Cassà de la Selva com a la cinquena població de la província quant a importància fabril, darrera Palafrugell, Llagostera, Calonge i Sant Antoni i Sant Feliu de Guíxols.³⁷⁶ En canvi, Gich i Gil indicaven un major nombre de treballadors vint anys més tard, concretament 1.120 obrers i 35 obreres, xifres que duplicaven les de Llagostera.³⁷⁷ i una major producció de taps, la segona més important de Catalunya, darrera Sant Feliu de Guíxols.³⁷⁸ El 1897 Emili Serrat assenyalava la presència de 1.260 treballadors a Cassà de la Selva, que produïen 459.900 milers de taps cada any,³⁷⁹ unes xifres superiors a les que donava per Llagostera (980 treballadors que produïen 357.700 milers de taps l'any), tot i que no tant com les indicades per Gich i Gil. Al començament del segle XX sabem que la importància en nombre de fàbriques i treballadors de Cassà de la Selva és major que la de Llagostera. Els recomptes fets fins a l'actualitat insinuarien que a mitjans de segle XIX hi havia una major activitat industrial a Llagostera, però a partir del darrer quart de segle ens trobaríem amb un remarcable increment del nombre d'establiments cassanencs, que s'haurien anat mantenint i incrementant fins als nostres dies, a diferència de les majors dificultats per a la supervivència detectades als obradors llagosterencs. Veiem què ens diuen les fonts.

Pel que respecta al nombre d'obers, hem disposat dels padrons d'habitants dels anys 1857, 1877, 1894 i 1915. En el quadre 4.10 resumim les dades que aquesta font ens proporciona.

QUADRE 4.10

Treballadors del suro a Cassà de la Selva

	1857	1877	1894	1915
Població	3.634	4.424	4.499	5.556
Treballadors del suro	159	529	730	656
Homes	159	520	722	654
Dones	—	9	8	2
Tapers	155	487	727	638
Carradors	—	15	—	15
Fabricants de taps	4	24	3	3
Altres	—	3	—	—
Nascuts a Cassà	n.c.	455	592	548
Nascuts fora de Cassà	n.c.	74	138	108

Font: AMCS; Població, Padrons d'habitants.

Podem observar en el quadre 4.10 com les dades indiquen que Cassà de la Selva, sobretot a partir del darrer quart del segle XIX, disposa d'un nombre de treballadors superior al que Llagostera té en aquells anys, de la mateixa manera que també té un nombre d'habitants major. És destacable la poca presència femenina i el major paper que tenen els definits com a fabricants de taps, respecte al que veiem pel cas lla-gosterenc. Pel que respecta a l'origen dels tapers provinents d'altres localitats (com podem veure, un nombre molt menor als de Llagostera), trobem treballadors provinents de pobles petits ubicats molt a prop de Cassà de la Selva (Campllong, Quart, Llambilles, Santa Pellaia,...) i de localitats on el suro ha tingut una presència poc important (Girona, Cruïlles, Caldes de Malavella, Santa Coloma de Farners,...).³⁸⁰ A grans trets, parlem d'una població que no té el grau d'atracció per als treballadors del suro foraster que té Llagostera.

La matrícula de la contribució industrial més antiga que s'ha conservat és la de 1846,³⁸¹ en la qual consten quatre fabricants. Sis anys més tard són deu les fàbriques de taps matriculades a Cassà de la Selva. Podem veure com són unes xifres molt inferiors a les de Llagostera en aquells anys. Aquesta font ens indica unes diferències molt més acusades que les que indicava Medir. Si saltem a l'exercici 1874-75, trobem dotze fabricants de taps matriculats, sense que la font ens doni dades més concretes sobre les característiques de les seves fàbriques. Parlem de cinc establiments menys que els ubicats cinc anys més tard a Llagostera. Topem amb el problema de manca de fonts, però ens indiquen una menor implantació d'aquesta indústria a Cassà de la Selva, tot i que parlem d'unes xifres remarcables quant a nombre d'establiments.

Si saltem a 1901 observem que s'ha produït un increment important en el nombre de fàbriques a Cassà de la Selva. Aquell any paguen contribució industrial un total de trenta-sis establiments, dels quals, un declara tenir tres taules (Josep Gruart), set en tenen dues i la resta diu que en té una. Tot i així, continuem parlant de xifres inferiors a les de Llagostera. Recordem que aquell any, en aquesta darrera població, hi ha cinquanta-una fàbriques o tallers on es fabriquen taps de suro. La diferència rau en el tamany d'aquests establiments, car tenim constància de la grandària de fàbriques existents aquell any a Cassà de la Selva, com les de Josep Gruart,³⁸² Francesc Vidal Saló,³⁸³ o Francesc Oller. Les dades que tenim indicant-nos el major nombre de treballadors existents en aquest poble ens confirmen un major tamany de les fàbriques cassanenques. Considerem que en el darrer quart del segle XIX es consolida a Cassà de la Selva un model de fàbrica amb un nombre de treballadors més considerable que el localitzable als típics obradors vuit-centistes, molt estesos, en canvi, a Llagostera. La instal·lació d'aquestes fàbriques implica importants injeccions de capital. Com també ho implica la introducció de maquinària. La matrícula de 1915

indica l'existència en les fàbriques cassanenques de vint-i-quatre màquines per a fer taps, de les quals vuit van a motor. Així mateix, aquell any tenim quaranta-dos fabricants de taps que paguen matrícula industrial a Cassà de la Selva, mentre que a Llagostera n'hi ha disset. La gran indústria surt molt més ben parada de la sotragada d'agost de 1914 que els tallers tradicionals, molts dels quals desapareixen (així com la pràctica totalitat del treball domèstic, com ja hem indicat). La ubicació a Cassà de la Selva d'unes empreses de major tamany, amb un volum de producció que considerem ha de ser elevat, li ha permès aguantar millor la crisi que a les localitats on el paisatge industrial surer estava compost per tallers mitjans i/o petits.

En conseqüència, quan veiem els socis del *Fomento de la Industria y Comercio Corcho-taponero* amb seu a Cassà de la Selva el 1934, veiem com tenim divuit fàbriques de taps i una d'aglomerats, per només cinc establiments que es dediquen únicament a elaborar carracs. Aquestes dades són molt diferents a les que veiem a Llagostera, on predominava el taller on es feien carracs.

Per tant, veiem com la instauració a Cassà de la Selva d'una sèrie de fàbriques d'un cert tamany, impulsades per un capital que veia necessari centralitzar la producció i emprar tots els mitjans tècnics i mecànics disponibles (l'origen del qual, en el moment actual de les nostres investigacions, no estem en condicions d'esbrinar), dotà aquest poble d'un teixit industrial més fort, més avançat i més capacitat per resistir les crisis que se succeïren en el primer terç del segle XX. Unes fàbriques que no aconseguiren imposar-se a Llagostera, excepte els esforços de les diferents branques de la família Coris. D'aquesta manera, com ja hem indicat, mentre el 1934 Llagostera es caracteritzava per un tipus d'establiment de petit tamany, que finalitzava la seva activitat amb la producció de carracs, Cassà de la Selva desenvolupà unes fàbriques de major grandària, que han perviscut durant tot el segle XX i que configuren l'actual paisatge industrial cassanenc. Ara bé, no ho oblidem, durant bona part de mitjans del segle XIX Llagostera havia tingut una major importància quant a nombre de fàbriques i treballadors del suro. Les seves dificultats per modernitzar les empreses i els entramats productius van impossibilitar que es consolidés un creixement com tingué el seu poble veí i han fet que, en el segle XX, hagi tingut una importància molt menor com a centre industrial.

MARTÍ MONTANER: UN CLIENT DELS TAPERS LLAGOSTERENCS

Tot seguit, analitzarem els negocis que els tapers de Llagostera feien amb un dels industrials més destacats de la història de la indústria suro-tapera gironina: Martí

Montaner i Coris.³⁸⁴ L'existència del fons de la seva empresa a l'arxiu de Palamós³⁸⁵ i el fet que la seva correspondència estigui dividida en funció de la població d'on es reben o on es trameten les cartes ens ha permès estudiar totes les que els industrials i treballadors llagosterencs li trameteren. Bona part de les cartes inclouen albarans de compra-venda, en base als quals disposem del volum de vendes que els tapsers del nostre poble van fer a aquest industrial tan important.

Hem de remarcar, abans que res, que el nostre personatge era originari de Llagostera. Martí Montaner i Coris va néixer al nostre poble l'any 1860. Fill de Josep Antoni Montaner, un industrial surer que va instal·lar la seva primera fàbrica a Calonge i posteriorment a Palamós,³⁸⁶ i d'Antònia Coris. Quan en edat adulta va heretar la fàbrica, hi va introduir les millors tècniques existents a finals del segle XIX.³⁸⁷ Tingué sucursals a Reims i Mainz, dues de les principals places fortes del comerç dels taps europeu. La seva producció arribà a ser de 50 milions de taps de Champagne i 200 milions d'altres classes. A més, fou alcalde de Palamós en diverses ocasions, en el mandat del qual es construíren el nou escorxador, el cementiri i es subministrà la vila amb aigua potable. Fou també president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palamós entre 1899 i 1905 i entre 1919 i 1926, any en que va morir.

Centrem-nos en els seus negocis amb Llagostera. Repetim que les dades que aquí presentem s'han elaborat en base a la correspondència comercial, en els albarans de compra o en les pròpies indicacions a la mateixa carta. Les dades disponibles van entre els anys 1897 i 1913, i després d'un salt en el temps, tenim cartes de l'any 1922. Bona part d'aquestes cartes eren amb Antoni Roig, taper llagosterenc que feia de representant de Montaner a Llagostera, fins a la seva mort l'any 1906, quan el va substituir el seu nét Artur Roig Raset.

QUADRE 4.11

Tipus de taps venuts a Martí Montaner

Tipus de tap	Quantitat (unitats)	Percentatge	Import (ptes)	Percentatge
Carracs trefins	28.106.612	92,70	1.367.826,85	97,64
Carracs tiratge	1.717.250	5,66	24.451,18	1,74
Carracs model	188.300	0,62	2.023,20	0,15
Altres	308.450	1,02	6.659,25	0,47
TOTAL	30.320.612	100	1.400.900,48	100

Font: AMP, Fons Martí Montaner, Correspondència amb Llagostera

Pel que respecta a les dades,³⁸⁸ el primer que hem de destacar, tal com podem observar en el quadre 4.11, és que Martí Montaner comprà carracs als tapers de Llagostera (no repetirem aquí les dades de les vendes al comerciant de suro Narcís Gotarra), o sigui, taps a mig elaborar. Mai no es féu una compra de taps acabats. A més, la pràctica totalitat de les compres eren carracs trefins. Hem indicat que Montaner tenia sucursal a Reims, en plena Xampanya. La demanda que aquesta població efectuava era, evidentment, de trefins, de taps de qualitat per a xampany. També hem indicat els alts nivells productius de la fàbrica de Montaner pel que feia als taps de xampany. El que les dades resultants de l'anàlisi de la correspondència entre Montaner i els tapers llagosterencs indiquen és que aquests li facilitaven el producte a mig elaborar, mentre que els tapers de la fàbrica de Palamós acabaven de fer els taps i els adreçaven a Reims.

El quadre 4.11 ens ho indica clarament, els carracs trefins eren l'objecte de compra de Martí Montaner als tapers de Llagostera. Es detecta una certa especialització en l'elaboració d'aquest producte, tot i que sabem que també es feien taps, però, per motius que no podem concretar, Montaner s'estimava més adquirir el producte semi-elaborat i que la seva important fàbrica de Palamós s'encarregués d'acabar-lo. Suggerim que Montaner, en tant en quant era proveïdor de taps de qualitat per a Xampanya, era conscient de les qualitats dels taps elaborats artesanalment, amb el paper dels carradors i la seva feina altament especialitzada. Així mateix, sabem que no tardà gens a adquirir les màquines més modernes de la seva època. Montaner, conscient que contractar carradors li comportaria un augment de plantilla i de salaris, s'estimava més deixar aquesta fase en mans d'altres empreses i encarregar-se de fer els taps amb la seva maquinària, contractant mà d'obra no especialitzada mereixedora de salaris inferiors que els que hagués hagut de pagar a treballadors qualificats. Cal remarcar que aquestes compres de carracs trefins tingueren lloc en l'etapa 1897-1913. Després d'aquests anys es produeix un buit documental que recuperem l'any 1922, any en el qual totes les compres es fan a Artur Roig Raset i totes són de carracs tiratge o sense especificar.

A més de saber què es ven, interessa analitzar qui ven, ja que les dades que es desprenen de les vendes de carracs a Martí Montaner ens indiquen que entre aquests venedors en tenim molts que ja coneixem perquè han estat tributant en concepte de contribució industrial al llarg d'aquest període, però al seu costat en tenim diversos que no han constat mai a les matrícules. En el quadre 4.12 podem fer-nos càrrec de la importància que tenien els establiments surers que, oficialment, no tenien el caràcter de fàbrica, veiem com representen més d'una tercera part de les vendes a la fàbrica de Martí Montaner. Els negocis dels tapers llagosterencs amb aquest fabricant de Palamós ens permeten captar la intensitat del que hem anat insistint al llarg

del present treball: l'existència d'un important nombre d'obradors que s'encarregaven de proveir de taps (en el nostre cas, de carracs) a les grans fàbriques. Però en aquest cas, veiem com les fàbriques que tributen en concepte de contribució industrial també es troben sotmeses a aquesta situació de subcontractació, de dependència de les grans empreses.

QUADRE 4.12

Venedors de carracs llagosterencs a Martí Montaner

Tapers	Nre. taps (unitats)	Percentatge	Import (ptes.)	Percentatge
Matriculats	18.821.100	62,07	866.517,20	61,85
No matriculats	11.499.512	37,93	534.383,28	38,15
TOTAL	30.320.612	100	1.400.900,48	100

Font: la mateixa del quadre 4.11

Així, podem veure com Martí Montaner es proveí de carracs, fonamentalment trefins, al seu municipi d'origen. L'extensa xarxa de petits obradors ubicats al llarg del municipi, amb una llarga tradició de treball artesanal, tingueren en aquest industrial un dels seus principals clients. Montaner, com a venedor, entre altres, de taps de qualitat a Reims, comprà carracs elaborats amb suro trefí, en féu fer taps a la seva fàbrica de Palamós, i s'encarregà de la seva comercialització. El tall en la documentació entre 1913 i 1922 ens impedeix veure l'evolució continuada d'aquestes vendes, però veiem com en aquest any, les compres que fa Martí Montaner al nostre poble les fa a un únic fabricant: Artur Roig Raset, i ja no foren carracs trefins el que demandà, sinó tiratges i altres categories inferiors.

Hem de destacar el fet que entre els venedors llagosterencs de carracs, només trobem una venda per part de Josep Corominas, mentre que els germans Francesc i Jaume Coris Mundet mai no van vendre carracs a Martí Montaner. I estem parlant dels principals establiments surers de l'època. Per això, i d'acord amb el que veurem en el capítol següent, no hem de generalitzar els negocis que els tapers llagosterencs feien amb l'empresa palamosina a la totalitat dels fabricants de Llagostera. O sigui, no ens pensem que en els anys del pas del segle XIX al XX els tapers llagosterencs s'han especialitzat en l'elaboració de carracs, tot i que les dades disponibles indicarien l'inici de la situació que hem esmentat de 1934, amb una Llagostera on sembla que només es fan carracs.

En tot cas, les dades disponibles són una mostra més de la dependència dels establiments tradicionals respecte de les grans fàbriques,³⁸⁹ de l'existència d'un impor-

tant grau de subcontractació en el sector del suro. Bona part d'aquest treball es realitza en establiments que, oficialment, no tenen el caràcter de fàbrica. El fet que a les cartes de 1922 només constin negocis amb Artur Roig Raset demostra que la Gran Guerra va fer molt de mal a aquests petits tallers.

NOTES

²⁴⁶ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 13-14.

²⁴⁷ *Ibid*; p. 15-16.

²⁴⁸ BLANCH, Fina i MASANA, Rosa; *Les indústries sureres a Llagostera*, p. 4.

²⁴⁹ *Ibid*; p. 4. Aquest taper ja havia estat localitzat per MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*, p. 18.

²⁵⁰ JULIÀ, Benet; "La comarca de la Selva..."; p. 181-182.

²⁵¹ Observem que la referencia més antiga a la fabricació de taps a Catalunya no ha estat localitzada en els registres parroquials sinó en els protocols notariais.

²⁵² TUBERT, Enric; *Agullana*; Quaderns de la Revista de Girona núm. 20, sèrie monografies locals núm. 11, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1988; p. 9.

²⁵³ NADAL, Jordi; "Demografía y economía en el origen de la Cataluña moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)", *Estudios de Historia Moderna*, núm. 6, 1956-1959; p. 300.

²⁵⁴ BAGUÉ, Enric, CARRERAS, Joaquim i GUTIÉRREZ, Obdúlia; *Cassà de la Selva*; Quaderns de la Revista de Girona núm. 30, sèrie monografies locals núm. 17, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1990; p. 32. També l'havia localitzat Medir.

²⁵⁵ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 18.

²⁵⁶ JIMÉNEZ, Àngel; *Sant Feliu de Guíxols*, Quaderns de la Revista de Girona núm. 8, sèrie monografies locals núm. 4, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1986; p. 34. En qualsevol cas, cal fer esment que el mateix autor cita un document de 1757 en el qual s'indicava que "*el corcho, vulgo el suro, ha sido y es uno de los géneros que han entrado y entran con más abundancia en la villa, comprándoles en crecidas cantidades de docenas de piezas, vulgo pannas.*"

²⁵⁷ HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafrugell i el suro*; p. 16.

²⁵⁸ BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà...*; vol. I, p. 464.

²⁵⁹ FERRER GIRONÈS, Francesc; *L'economia del Set-cents...*; p. 198.

²⁶⁰ ZAMORA, Francisco de; *Diario de los viajes...*

²⁶¹ AHG, Fons notarial, Notaria de Sant Feliu de Guíxols, Notari: Francesc Josep Sala, volum 491, folis 140-150. Agraïm a Rosa Ros que ens hagi donat a conèixer l'existència d'aquesta font i ens en hagi facilitat còpia.

²⁶² AHG, Fons notarial, Notaria de Sant Feliu de Guíxols, Notari: Francesc Josep Sala, volum 491, folis 103-104. Notícia també gentilmente facilitada per Rosa Ros.

²⁶³ MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 30-32.

²⁶⁴ *Ibid*; p. 31-32.

²⁶⁵ FERRER GIRONÈS, Francesc; *L'economia del Set-cents...*; p. 197.

²⁶⁶ GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril e industrial de España*; p. 93-94.

²⁶⁷ GICH FONTANET, Josep i GIL, Manuel Fernando; *La industria corcho-taponera*; p. 15-16.

²⁶⁸ SERRAT BANQUELLS, Emili; "La industria corcho-taponera..."; p.71.

- 269 MEDIR, Ramiro; "Los trabajadores I"; p. 26.
- 270 ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 128-131.
- 271 En el moment del redactat del present treball, i en el marc de l'elaboració de la nostra tesi de Doctorat sobre l'evolució del negoci del suro a Catalunya hem buidat els padrons d'habitants existents a les localitats de Palafrugell, Palamós, Cassà de la Selva, Sant Feliu de Guíxols, La Bisbal d'Empordà, Agullana, Darnius, la Jonquera i Maçanet de Cabrenys, i una tendència constant amb què ens hem trobat ha estat el fet que els padrons d'habitants únicament ens diferencien els tapers dels carradors i dels fabricants de taps. Palafrugell ha estat l'únic lloc on podem diferenciar més categories, donat que hi trobem un número més considerable de triadors o de raspadors, i que en certs moments diferencia els oficials tapers i els oficials carradors dels jornalers tapers i els jornalers carradors.
- 272 Aquesta és una idea que plantejem i desenvolupem en el nostre treball "Mercado de trabajo y migraciones en el sector corchero catalán (1850-1930)", comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituições em perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002. Així mateix, hem de tenir en compte les observacions que féu Yvette Barbaza relatives a ubicar en el decenni de 1860 les primeres immigracions cap a les principals poblacions sureses de la Costa Brava, BARBAZA, Yvette; "*El paisatge humà...*", vol. II; p. 221. També pel cas altempordanès, vàrem localitzar unes primeres arribades de tapers a Agullana durant aquells anys, provinents de localitats molt properes on hi havia hagut una primera implantació d'establiments sures, fins al grau que, a l'alçada de 1871, entre el 25% i el 30% dels treballadors del suro agullanencs eren originaris d'altres localitats. ALVARADO, Joaquim, *El negoci del suro...*; p. 95.
- 273 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 123.
- 274 Al llarg dels capítols d'aquest treball en què parlem del factor migratori entendrem per poblacions taperes (o per poblacions sureses) aquelles en les quals Ramiro Medir, Pascual Madoz i Francisco Giménez Guitad varen esmentar la presència de tallers on s'hi elaboraven taps de suro, pendent del recompte d'establiments que estem fent en el marc de la nostra tesi de Doctorat.
- 275 ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 8-13; SALA, Pere; "Tecnología, empresa i mercat..."; p. 281-282.
- 276 SALA, Pere; "Manufacturas de Corcho SA, líder exportador de la industria española (1900-1930)", comunicació presentada a la reunió de l'acció integrada portuguesa-espanyola *O sector da cortiça na Península Ibérica. Evolução recente e expectativas a médio prazo*; Porto, 3 i 4 de desembre de 2001.
- 277 SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 116-118.
- 278 Vegeu PELEGRÍ NICOLAU, Joan; "La repercussió de la Gran Guerra en la comarca del Baix Empordà", *L'Estoig* núm. 5, 1997.
- 279 ALVARADO, Joaquim; "Mercado de trabajo..."; p. 12.
- 280 ROGER, Martí; *Els tipus socials...*; p. 62; ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 8-9.
- 281 Vegeu al respecte DAVIN, Anna; "Feminismo e historia del trabajo" dins SAMUEL, Raphael; *Historia popular y teoría socialista*, Crítica, Barcelona, 1981; p. 262-270.
- 282 Tot i així, creiem que hem de reiterar el fet que, en el marc de l'elaboració de la nostra tesi de doctorat, hem fet el buidatge dels padrons d'habitants de Palafrugell i hem detectat una presència de treballadores molt més elevada que en altres localitats, des del decenni de 1860.
- 283 ALVARADO, Joaquim; "Mercado de trabajo..."; p. 12-13.
- 284 Sobre la conflictivitat social de la Barcelona de 1919-1923 vegeu sobretot BENGOCHEA, Soledad; *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la Dictadura de Primo de Rivera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994; p. 231-240. També de la mateixa autora *El locaut de Barcelona (1919-1920)*, Curial, Barcelona, 1998. Així mateix, remarcuem el recent llibre de PRADAS BAENA, Maria Amàlia; *L'anarquisme i les lluites socials a*

- Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003; p. 53-113.
- 285 HERNÁNDEZ, Santiago; *El món del suro*; p. 10. Del mateix autor, vegeu el cas de Palafrugell, *Palafrugell i el suro*; p. 192-193.
- 286 BENGOCHEA, Soledad; *El locaut de Barcelona*; p. 123-142.
- 287 AMLLA, Administració General, Correspondència. Els hem relacionat a l'apèndix 3.
- 288 ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 8-13.
- 289 AMP, Població, Padró d'habitants de 1900.
- 290 AMP, Població, Padró d'habitants de 1930.
- 291 AHMP, Població, Padró d'habitants de 1877.
- 292 AHMP, Població, Padró d'habitants de 1897.
- 293 AHMP, Població, Padró d'habitants de 1910.
- 294 ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria..."; p. 9-11.
- 295 ALVARADO, Joaquim; "Mercado de trabajo..."; p. 24.
- 296 AHMP, Població, Padró d'habitants de 1930.
- 297 ALVARADO, Joaquim; "Mercado de trabajo..."; p. 25-27.
- 298 AMSFG, Població, Fulles d'empadronament, 1880.
- 299 AMSFG, Població, Padró d'habitants de 1930.
- 300 BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà...*, vol. II; p. 214-215.
- 301 HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafrugell i el suro*; p. 159-176.
- 302 VILÀ, Agustí M^a; *La indústria suro-tapera a Lloret de Mar*; p. 191-196.
- 303 ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 103-106.
- 304 GRAU, Dolors; *Llagostera*; p.54.
- 305 Íbid.
- 306 MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro; *La provincia de Gerona*; p. 193.
- 307 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 399.
- 308 OLIVÉ SERRET, Enric; "Els cors de Clavé i l'obrerisme", *L'Avenç*, núm. 104, 1987; p. 28-29.
- 309 AML, Fons d'Associacions, Associació o Monte Pío "Nuestra Señora del Rosario".
- 310 GRAU, Dolors; *Llagostera*; p. 56.
- 311 En un recent llibre, Josep Clara ha tret a la llum unes anotacions fetes per Élie Reclus durant un viatge que feu per Catalunya el 1868. El 4 de novembre d'aquell any estigué a Llagostera i visità el Casino on observà com: "*las paredes del Casino aparecen ornadas con los retratos de Garibaldi, Lincoln, Orsini y la famosa Tabla sinóptica de los derechos y deberes del ciudadano...*"; CLARA, Josep; *Excursions abans de l'excursionisme. Quatre recorreguts per terres gironines a mitjan segle XIX*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Girona, 2003; p. 118.
- 312 Informació facilitada verbalment pel Sr. Juli Schmid. Més informació sobre l'etapa posterior a 1888 al seu llibre *Els presidents del Casino a la seva segona època*, Quaderns del Casino Llagosterenc núm. 1, 2003.
- 313 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 403. Val a dir que, erròniament, Medir indica que el Casino Llagosterenc fou fundat el 1891.
- 314 AMLLA, Fons d'Associacions, Fomento de la Industria y el Comercio Corcho-Taponero.
- 315 AMLLA, Fons d'Associacions, Sociedad Patronal Corcho-Taponera.
- 316 FERRER GIRONÈS, Francesc; *Els moviments socials...*; p. 20-22.
- 317 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 47 i 59-60.
- 318 Élie Reclus, referint-se a Llagostera i Cassà de la Selva indicava el 1868: "*...habían sido dos centros carlistas. Los cristinos del país fueron exterminados, y las dos poblaciones, así como su comarca, fueron pasadas a sangre y fuego. Hacia de esto treinta años y ya la inmensa mayoría de los habitantes era republicana.*". CLARA, Josep; *Excursions abans de l'excursionisme...*; p. 117.

- 319 PUIGBERT, Joan; *El Sexenni democràtic a Girona: actituds religioses i moviment obrer (1868-1874)*, Universitat de Girona, Girona, 2000; p. 167; FERRER GIRONÈS, Francesc; *Els moviments socials...*; p. 70.
- 320 TERMES, Josep; *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional 1864-1881*, Crítica, Barcelona, 1977.
- 321 HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafrugell i el suro...*; p. 207-210.
- 322 FERRER GIRONÈS, Francesc; *Els moviments socials...*; p. 118.
- 323 FCR, Copiador de cartes, 1890.
- 324 FCR, Copiador de cartes, carta de Francesc Coris a *Jaime Coris et Fils*, 30 d'abril de 1890.
- 325 FCR, Copiador de cartes, carta de Francesc Coris a *Jaime Coris et Fils*, 9 de maig de 1890. Concretament s'adreça a Josep Coris Sabater i li indica que la major part dels treballadors de les dues fàbriques que la família té a Llagostera, la seva i la de Jaume Coris Mundet, han tornat a la feina, excepte els triadors, però que hi ha hagut carradors de la vila que han marxat a altres llocs.
- 326 FCR, Copiador de cartes, carta de Francesc Coris a Pau Borrell, 8 de maig de 1890.
- 327 FCR, Copiador de cartes, carta de Francesc Coris a *Jaime Coris et Fils*, 22 de maig de 1890.
- 328 FCR, Copiador de cartes, carta de Francesc Coris a Llorenç Coris, 12 de juliol de 1900.
- 329 Vegeu JIMÉNEZ, Àngel; *Sant Feliu de Guíxols*; p. 58-59.
- 330 FCR, Copiador de cartes, carta de Josep Raset a William Farrell, 29 de gener de 1900.
- 331 HERNÁNDEZ, Santiago; *El món del suro*; p. 8-11.
- 332 FERRER GIRONÈS, Francesc; *Els moviments socials...*; p. 127, també assenyala la gran incidència que tingué la Setmana Tràgica a les nostres comarques, no només en les poblacions sureses.
- 333 AMP, Fons Martí Montaner, lligall 37.
- 334 AMLLA, Administració General, Llibre d'Actes de Sessions, 12 d'octubre de 1910.
- 335 FERRER GIRONÈS, Francesc; *Els moviments socials...*; p. 128.
- 336 PELEGRÍ NICOLAU, Joan; "La repercussió de la Gran Guerra..."; p. 26, deia textualment: "...virulència del moviment que esclatà en el mes de juliol de 1909, durant la setmana anomenada sagnant, en la qual es registraren en la comarca, segons testimonis fidedignes, excessos i barbaritats, perquè totes les revolucions són roges...".
- 337 Íbid; p. 24-32, va dedicar tot un capítol a tractar la qüestió obrera en aquells moments i detectà el clima existent en aquells moments. Destaquem que Pelegrí remarcava el fet que els obrers, en aquells moments, estaven tots sindicats i plenament organitzats per a la defensa dels seus interessos, cosa que contrastava amb la situació dels patrons, que mancaven de l'organització necessària per a la defensa dels seus interessos de classe. Pelegrí explica la vaga que afectà cinc fàbriques de taps a Sant Feliu de Guíxols entre els dies 20 i 31 d'agost de 1919, p. 48; i la que esclatà a l'empresa *Manufacturas de Corcho SA*, de Palafrugell, p. 95.
- 338 BENGOCHEA, Soledad; *El locaut de Barcelona...*; p. 130-139.
- 339 FCR, Copiador de cartes, carta de Josep Raset a Miquel Mollera, 9 de setembre de 1925.
- 340 HERNÁNDEZ, Santiago; *El món del suro*; p. 11.
- 341 En bona part, degut a les situacions de censura informativa imposada per les autoritats del moment.
- 342 Com a mostra, vegeu MEDIR, Ramiro; "Los trabajadores, II", *Bosques* núm. 19, 1945; p. 29-32. PELEGRÍ NICOLAU, Joan; "La repercussió de la Gran Guerra..."; p. 25, també esmentava que la comarca del Baix Empordà, incloent les localitats sureses, "...es distingeix pel seu temperament pacífic, enemic d'estridències i turbulències...", tot i que el mateix any en que redactà el seu treball fou particularment conflictiu, tal com ell mateix va detectar.
- 343 GABRIEL, Pere; "La població obrera catalana..."
- 344 SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat..."; p. 282.
- 345 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 30.
- 346 BLANCH, Fina i MASANA, Rosa M^a; "Les indústries sureses a Llagostera"; p. 4.

- 347 Segurament parlem de Josep Coris Llabí (1785-1838), pare de Jaume Coris Bassets i avi de Francesc Coris Mundet, dels quals parlarem àmpliament en properes pàgines.
- 348 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 67.
- 349 MADOZ, Francisco; *Diccionario...*; vol. 10, p. 477.
- 350 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 459.
- 351 GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril...*
- 352 Íbid; p. 90.
- 353 MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro; *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, F. Dorca impressor, Girona, 1865; p.318-319.
- 354 GICH FONTANET, Josep i GIL, Manuel Ferrando; *La indústria corcho-taponera*; p. 15-16 i 28.
- 355 VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro...*; p. 30-31.
- 356 AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricules industrials.
- 357 Reproduïm part de les dades a l'apèndix 1.
- 358 A l'Alt Empordà suro-taper localitzem màquines a les matrícules industrials d'Agullana des de 1894, de la Jonquera des de 1893 i de Darnius des de 1902. ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 116.
- 359 ESPADALÉ, Josep; "L'aplicació de màquines..."; p. 83.
- 360 Informació que coneixem gràcies a l'arbre genealògic elaborat pel Sr. Juli Schmid. Més detalls al proper capítol.
- 361 Sobre la crisi de la Primera Guerra Mundial en el sector surer vegeu SURÓS, Joan; "La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç del segle XX", *Estudis del Baix Empordà* núm. 10, 1991; p. 221-227.
- 362 AMLLA, Administració General, Llibres d'Actes de sessions, 5 d'agost de 1914.
- 363 ALVARADO, Joaquim; "Crisi econòmica i social a Agullana durant la Primera Guerra Mundial", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 35, 2002; p. 279-297.
- 364 AMLLA, Administració General, Llibres d'Actes de sessions, 19 d'agost de 1914.
- 365 AMLLA, Administració General, Llibres d'Actes de sessions, 23 de setembre de 1914.
- 366 La mateixa mesura es pren a Agullana, en aquest cas, a les obres d'arrencament de la carretera de la Jonquera a la Vajol. ALVARADO, Joaquim; "Crisi econòmica i social..."; p. 289-293.
- 367 AMLLA, Administració General, Llibres d'Actes de sessions, 14 de febrer de 1915.
- 368 Vegeu l'apèndix número 3.
- 369 Els relacionem a l'apèndix 4.
- 370 SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 116-121.
- 371 BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà...*; vol. II, p. 209.
- 372 MEDIR, *Historia del gremio corchero*; p. 18.
- 373 MADOZ, *Diccionario...*; vol. 5, p. 62.
- 374 MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 459.
- 375 GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril...*; p. 91-92.
- 376 MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro; *La provincia de Gerona...*; p. 318-319.
- 377 GICH FONTANET, Josep i GIL, Manuel Ferrando; *La industria corcho-taponera*; p. 15-16
- 378 Íbid; p. 28.
- 379 SERRAT BANQUELLS, Emili; "La industria corcho-taponera..."; p. 72-73.
- 380 Més dades sobre el fenomen migratori a Cassà de la Selva a ALVARADO, Joaquim; "Mercado de trabajo..."; p. 13-16.
- 381 AMCS, Hisenda, Fiscalitat, Matricules industrials. Se n'han conservat pocs exemplars, tots els que aquí analitzem són els disponibles per a l'investigador.
- 382 SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels...", p. 117, assenyalava la importància d'aquesta fàbrica cas-sanenca en número d'obers.

- ³⁸³ Que, a més, fa de comerciant de suro extremeny, sabem dels seus negocis amb l'empresa Bech de Careda Hermanos. ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 74-75.
- ³⁸⁴ La importància de la fàbrica d'aquest industrial ha estat destacada, entre altres per Pere Sala, esmentant que arribà a tenir cinc-cents operaris i dues-centes operàries. SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 117.
- ³⁸⁵ AMP; Fons Martí Montaner, Correspondència amb Llagostera, lligalls 26, 27, 28, 37, 119 i 129.
- ³⁸⁶ CABANA, Francesc; *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució industrial a Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, vol. IV; p. 309.
- ³⁸⁷ Dades biogràfiques recollides a la revista *Indústria Corchera*, núm. 36, 1935; p. 1075.
- ³⁸⁸ Vegeu la totalitat d'aquestes vendes a l'apèndix 2.
- ³⁸⁹ SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 116-121 i 133-134.

C A P Í T O L 5

Francesc Coris Mundet i Josep Raset i Sastre, fabricants i comerciants de taps de suro (1880-1934)

Fins aquí hem intentat fer una aproximació general als aspectes que considerem més remarcables de la història del negoci del suro a Llagostera. Les diferents dades i hipòtesis que hem anat plantejant creiem que són vàlides i que ens faciliten una idea prou correcta del desenvolupament d'aquesta activitat durant els anys que abraça el nostre estudi. Ara bé, ja hem descobert en altres treballs la necessitat d'anar a buscar en els fons d'empreses les dades que ens complementen els nostres estudis i que ens apropen a una visió molt més aproximada sobre com treballava una fàbrica de taps de suro i els negocis de compra-venda que feia amb els productes que elaborava (o que adquiria a altres empreses). Pel nostre cas, la troballa i el buidatge³⁹⁰ del Fons de l'empresa que dirigí Francesc Coris Mundet i, des de 1912, el seu gendre Josep Raset i Sastre, ens ha permès comptar amb una documentació que ens apropa a una empresa prou important dins el context llagosterenc i, a la vegada, representativa de bona part de les empreses suro-taperes existents a la Catalunya de l'època, ja que, tot i que estudiarem una de les fàbriques que eren més importants a la Llagostera dels anys del pas dels segle XIX al segle XX, no deixà mai de ser un taller de tamany mitjà, amb un propietari i una vintena de treballadors que elaboraven taps de manera artesanal i que anaren introduint de mica en mica els avenços tècnics assumibles per una fàbrica d'aquestes característiques en els primers anys del segle XX. Evidentment, no podem generalitzar les característiques

d'aquesta empresa a les d'altres fàbriques del moment, però considerem que les dades que anirem presentant donaran una visió prou vàlida sobre l'evolució del negoci surer a la Catalunya surera en general i al nostre poble en particular.

LES FONTS DE L'EMPRESA

El Fons Coris-Raset conserva gran part de la documentació que generà entre 1880, moment d'inici de la societat entre els germans Coris Mundet per vendre taps a Eprenay, i 1934, moment en què localitzem les darreres vendes que féu Emili Raset Coris per tal de liquidar les existències del seu magatzem. Les quatre generacions que sabem que s'involveren de ple en el negoci del suro (tot i que principalment parlarem de la segona i la tercera) generaren la documentació comercial que ens ha servit per a l'elaboració d'aquest capítol.

Primerament, hem buidat els fons comptables, concretament, els llibres diaris. La nostra experiència prèvia en el treball sobre l'empresa *Bech de Careda Hermanos* d'Agullana ens va ensenyar la utilitat d'aquesta font,³⁹¹ car ens facilita dades relatives a:

- Proveïment de suro en planxa.
- Compra de carracs i taps a altres empreses.
- Compres d'altres mercaderies.
- Vendes.

Hem tingut la sort que els llibres diaris de la nostra empresa són molt detallistes, i en cada assentament acostumen a indicar-nos el nom de la persona que fa negocis amb l'empresa, el seu lloc de residència, el nombre de taps i/o carracs comprats o venuts o la quantitat de suro adquirida, l'import d'aquest producte i el preu total. A partir dels anys vint, els llibres diaris perden qualitat i es limiten a indicar-nos el nom de la persona a la qual es compren o venen mercaderies (i així que passen els anys, es fan assentaments on s'engloben la totalitat de les compres efectuades, sense precisar a qui s'han fet) i l'import a pagar o cobrar. Aquestes mancances les hem cobert, en part, gràcies a l'existència d'un llibre copiador de factures, iniciat l'any 1903, on s'anotaren les vendes fetes a les empreses més importants amb qui la nostra empresa treballava, que ja veurem en el seu moment.

Així mateix, hem comptat amb els llibres on s'anotaren cada setmana els operaris que feien taps o altres tasques a la fàbrica i el setmanal que els pertocava. Aquesta font ens permet diferenciar la quantitat de taps elaborats per la pròpia empresa dels

adquirits a altres fàbriques, ja que se'ns assenyala el nombre de taps elaborats per cada taper. Degut a la gran densitat de la font, que abraça els anys 1886 a 1922, ambdós inclosos, se'ns ha fet impossible buidar la totalitat de les dades, per la qual cosa ens hem limitat a treballar alguns anys, per tal de tenir una aproximació que considerem que podrem estendre a la totalitat del període analitzat.

Finalment, disposem de la correspondència generada per aquesta empresa, tant els copiadors de les cartes enviades des de Llagostera a altres comerciants, empreses,... com les rebudes. Durant bona part del període, concretament les dues darreres dècades del segle XIX, la correspondència comercial es troba barrejada amb cartes particulars a familiars, amics,... Cal tenir en compte que parlarem d'una empresa familiar, els quatre germans Coris Mundet i bona part dels seus descendents (i ascendents) treballaren els taps, així com altres familiars transversals, per la qual cosa era fàcil que una carta amb finalitats comercials o de gestió de l'empresa derivés cap a qüestions més personals. De la mateixa manera, detectem un món molt endogàmic. Els industrials i els comerciants dels taps es relacionen (i es casen) entre ells, de manera que es tracten qüestions familiars en cartes comercials. Així mateix, quan Josep Raset entrà en la família gràcies al seu matrimoni amb Felicitas Coris, va aportar els copiadors de les cartes que havia adreçat en els anys que havia estat a Lisboa, Sevilla i Sant Feliu de Guíxols treballant per a Tomàs Brugada, cosa que ens permet traçar la trajectòria d'aquest personatge abans del seu matrimoni.

Finalment, s'han conservat la major part de les escriptures de constitucions de societats signades per Francesc Coris Mundet, les quals ens permeten tenir coneixements dels projectes que tingué el nostre home. De la mateixa manera, disposem d'altres escriptures de finalització d'aquestes societats, que ens permetran veure el no compliment de diferents objectius empresarials que la nostra família s'havia plantejat.

En base a aquesta documentació anem a fer un ràpid repàs de l'evolució d'aquesta fàbrica al llarg dels anys que abasta la documentació.

HISTÒRIA DE L'EMPRESA

Antecedents familiars

Possiblement, el cognom Coris és el més característic dins la història de la indústria del suro a Llagostera. La pràctica totalitat dels personatges que hom es troba al llarg del segle XIX i que es diuen Coris (recordem només a Martí Montaner i Coris, originari de Llagostera,) estan relacionats d'una manera o altre amb el món del suro.

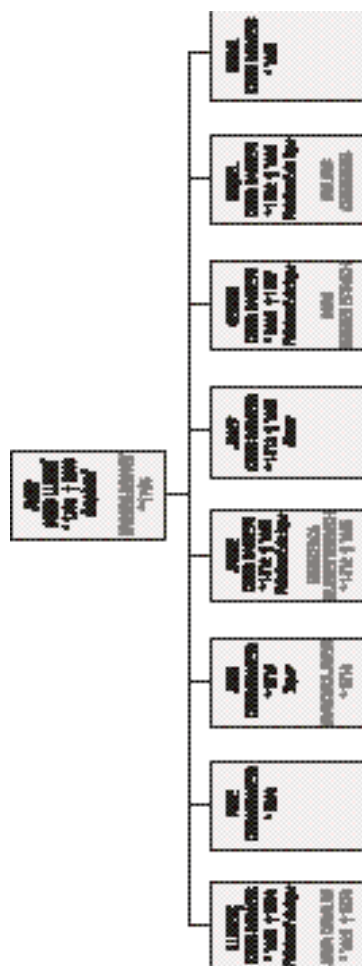
Els primers Coris dels quals tenim constància que es dedicaren al treball dels taps foren els germans Llorenç (1800-1886), Pere (1806-?), Joan (1810-?), Jaume (1812-1887), Gerard (1820-1897) i Miquel Coris Bassets (1823-1895); fills de Josep Coris, ferrer i Narcisa Bassets.³⁹² Així mateix, tingueren una filla, Maria (1825-?) i un altre fill, Josep (1813-1883), que féu de ferrer, com el seu pare. Llorenç, Jaume, Gerard i Miquel³⁹³ consten a la matrícula industrial del nostre poble de 1850 com a fabricants de taps,³⁹⁴ per tant, podem veure com a mitjans del segle XIX el cognom Coris ja representa quelcom important en el nostre poble. A més, segons les dades despreses de la matrícula, parlem de les fàbriques més importants del poble, una característica que es mantindrà durant molts anys.

Els descendents dels germans Coris continuaren l'ofici dels seus pares. Dels fills de Jaume Coris en parlarem tot seguit. Llorenç Coris es va casar amb Anna Codolar i tingueren sis fills, dos dels quals, Josep i Joaquim, feren de tapers. Josep Coris Codolar, nascut l'any 1851, ens apareix a les matrícules industrials del nostre poble des de 1901,³⁹⁵ i, a més, fou un dels habituals proveïdors de carracs per a Martí Montaner, el qual li comprà, entre 1898 i 1913, 2.867.000 carracs per un total de 126.075,38 pessetes.³⁹⁶ Joaquim Coris Codolar també es troba a les matrícules industrials del nostre poble com a titular d'una fàbrica al carrer Concepció des de 1893,³⁹⁷ la qual, l'any 1913 tenia un total de deu màquines de taps.³⁹⁸

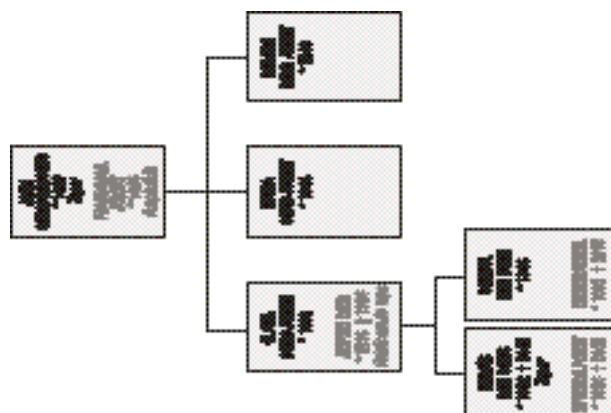
Joan Coris es casà amb Francesca Jubert i tingué tres filles, de les quals, la gran, Clara, es casà amb el taper Antoni Roig, que fou representant de Martí Montaner a Llagostera.

Gerard Coris es casà amb Rosa Mundet i tampoc no tingué fills varons. De les seves quatre filles, una, Antònia, es casà amb l'industrial de Calonge Josep Antoni Montaner i tingueren un fill, Martí, que ja coneixem. Per la seva banda, dues de les altres tres filles es casaren amb cosins: Francesca amb Joaquim Coris Codolar, abans esmentat; i Vicenta amb Josep Coris Corominas. Aquest era el fill gran de Miquel Coris i Dolors Corominas, nascut l'any 1847. El localitzem a les matrícules industrials entre 1879 i 1910,³⁹⁹ primerament amb establiment al carrer Girona i més endavant al carrer Ganix. La seva fàbrica té l'aparença de ser la més important del poble en els anys del pas del segle XIX al XX si hem de fer cas a les dades de la contribució industrial. L'any 1897 fou un dels primers fabricants llagosterencs que introduí màquines a la seva fàbrica. També tingué relacions comercials amb Martí Montaner, però en aquest cas, era Montaner el que venia taps a Josep Coris Corominas. L'any 1900 li féu diverses compres de taps que volia enviar a Xampanya,⁴⁰⁰ i el 1901 tornà a fer una comanda de taps de qualitat.⁴⁰¹ Tot i així, també hi hagué negocis a la inversa. Martí Montaner comprà 88.000 carracs trefins

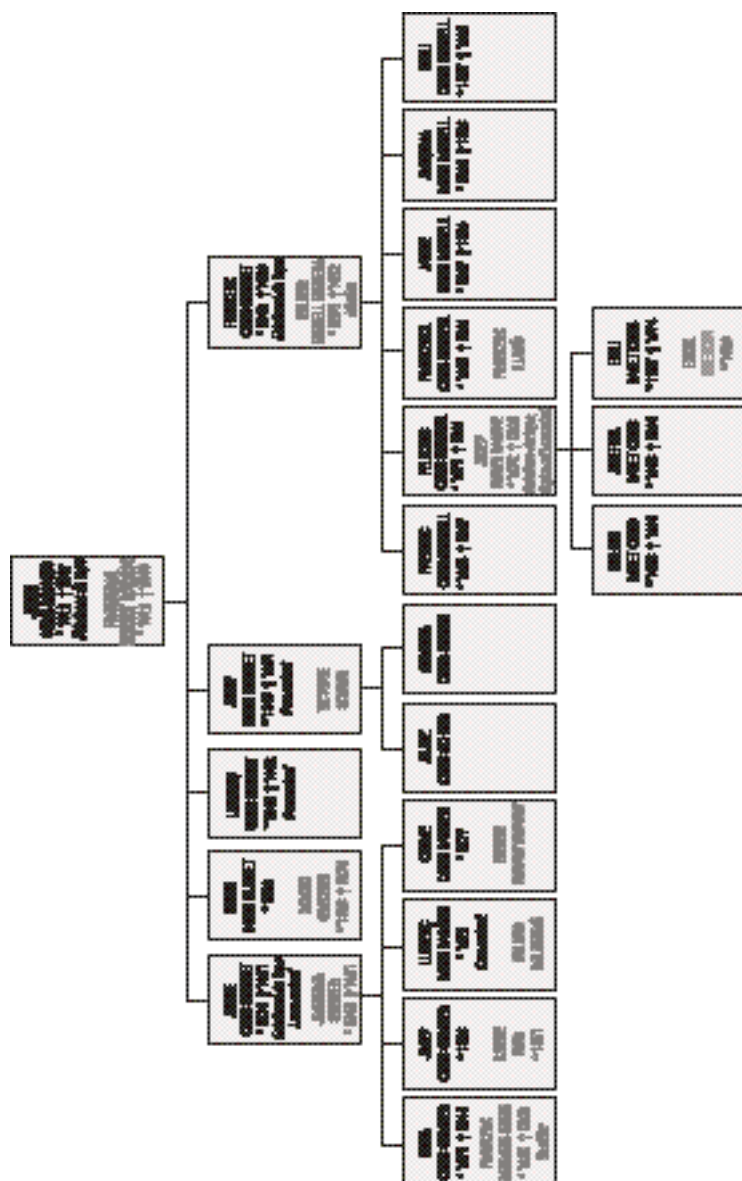
DESCENDÈNCIA DE JOSEP CORIS LLAMBI

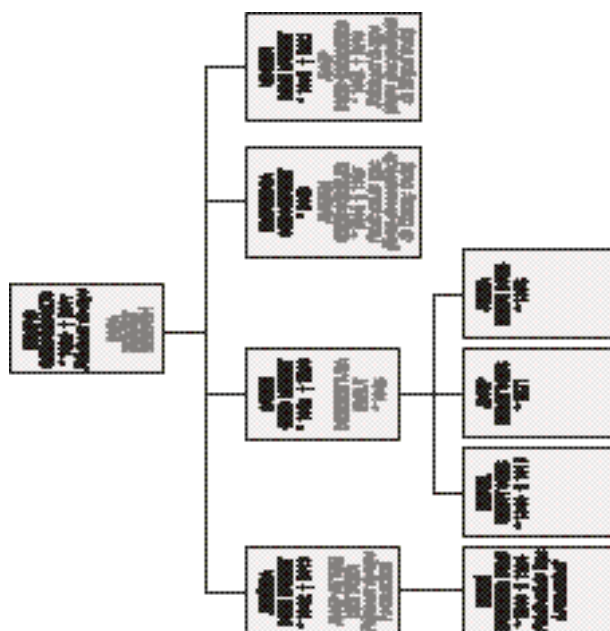
DESCENDÈNCIA DE JOAN CORIS BASSETS

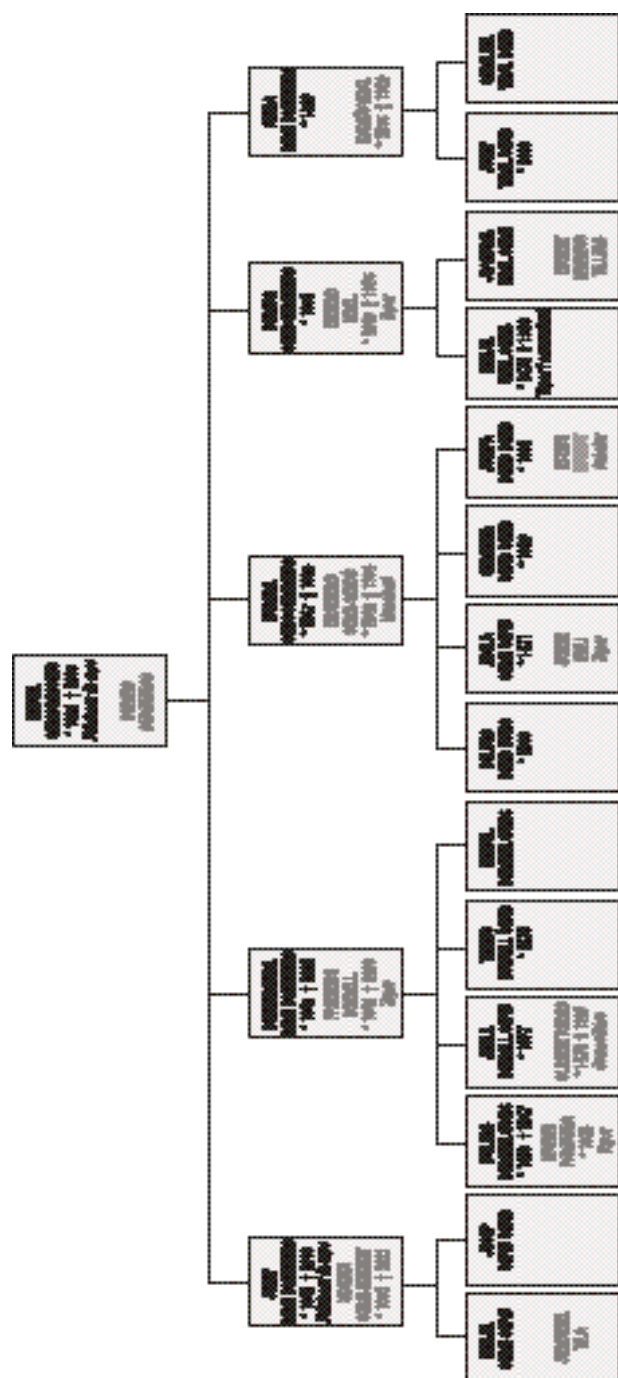
DESCENDÈNCIA DE JAUME CORIS BASSETS

DESCENDÈNCIA DE GERARD CORIS BASSETS

DESCENDÈNCIA DE MIQUEL CORIS BASSETS

a Josep Coris Corominas per un import de 3.595 pessetes,⁴⁰² però aquests negocis no foren gaire habituals.

Com podem observar, parlar de la família Coris és parlar de la indústria suro-tapera llagosterenca. Els germans Coris Bassets eren titulars de les fàbriques més importants del poble al decenni de 1850 i els seus descendents mantingueren aquest predomini industrial de la família. En qualsevol cas, cal insistir en el fet que parlem de les fàbriques més grans de Llagostera, però no deixaven de ser uns tallers de tamany petit-mitjà, típics del paisatge industrial surer de l'època.

Però els germans Coris Bassets i els seus fills no eren els únics familiars involucrats en els negocis del suro. Només cal que recordem que un nét de Gerard Coris Bassets fou Martí Montaner, del qual ja hem remarcat la seva importància en el món del suro a Catalunya. També hem de fer esment que, al decenni de 1890, trobem a Tossa de Mar un taper anomenat Pere Coris, cosí dels germans Coris Mundet i proveïdor habitual de taps per a les fàbriques dels seus cosins llagosterencs. Però sobretot, hem de destacar que aquests germans tenien un altre cosí que fou un nom molt important en la història del suro a escala mundial: Llorenç Mundet. Propietari d'una important fàbrica de taps de Palamós, fundada el 1865, obrí sucursals a Nova York, Montreal i Mèxic, on envià els seus fills, Josep i Artur. El 1902 la fàbrica de Palamós donava feina a més de tres-cents treballadors. El 1905 obrí fàbrica a Portugal, concretament a la localitat de Seixal, molt propera a Lisboa, que visqué un autèntic boom demogràfic gràcies a les diverses indústries que s'hi instal·laren a principis del segle XX, destacant-se les sureres. Mundet fundà l'empresa L. Mundet & Sons, que amb el temps esdevindrà una de les empreses més representatives del sector. Mentre el 1913 tenia uns 430 treballadors, el 1947 en tenia cap a 4.000, distribuïts en les diferents fàbriques que la casa tenia a Montijo, Mora, Ponte de Sor i, sobretot, Seixal, més de la meitat dones. Va saber veure les possibilitats que donava l'aglomerat, n'obrí una fàbrica a Montijo. Als anys vint, era el segon principal exportador d'aquest producte a nivell mundial.⁴⁰³ També sabé introduir les màquines més modernes, adquirida als tallers Trill de Palafrugell. Entrà en decadència a partir del decenni de 1950, tot i que el seu tancament definitiu no es produí fins el 1988.

Podem veure, doncs, la importància de la família Coris dins el món del suro, no únicament a nivell llagosterenc sinó més enllà del nostre poble. Els germans Coris Bassets i els seus descendents, així com altres parents col·laterals, es dedicaren intensament al treball i a la comercialització dels taps i altres productes surers, i visqueren intensament tots els avatars que el negoci presentà al llarg del segle XIX i primers anys del segle XX.

La branca Coris Mundet

Tornem a Llagostera i parlem de Jaume Coris Bassets, localitzat a les primeres matricules industrials de Llagostera, al decenni de 1850, i, igual que els seus germans, titular d'un dels més importants establiments tapers del poble. Del seu matrimoni amb Francesca Mundet Estrach en van sorgir cinc fills: una noia, Maria, i quatre nois: Jaume (1836-1901), Llorenç (1843-1912), Josep (1845-1884) i Francesc (1849-1916). Els quatre fills varons van seguir la tradició familiar i tots quatre es dedicaren al treball i a la comercialització dels taps, tot i que amb intensitat (i sort) diversa. Pare i fills van crear una societat el 1880 per tal de fabricar taps i vendre'ls a Xampanya, de la qual en parlarem tot seguit. De moment, limitem-nos a esmentar les famílies de cadascun.

Jaume Coris Mundet es va casar amb Joaquina Sabater Noguera. Fruit d'aquest matrimoni van ser dues filles, Carme i Rosa, i dos fills, Josep i Llorenç Coris Sabater, que van aprendre l'ofici patern. A la mort de Jaume Coris, el fill gran, Josep, es va fer càrrec del taller familiar, la titularitat del qual mantingué fins el 1915, quan fou un dels establiments víctimes de la greu crisi de la Primera Guerra Mundial. Anteriorment, havia treballat a Epernay, a la societat familiar, juntament amb el seu germà Llorenç. Josep Coris Sabater fou proveïdor de carracs trefins per a Martí Montaner, li'n vengué 430.850 entre 1904 i 1913, per import de 20.313,78 pessetes.⁴⁰⁴

Llorenç Coris Mundet no es casà mai. Fou una persona malaltissa, de salut feble, que hagué de passar llargues temporades en balnearis. Com veurem, aquests problemes de salut repercutiren molt en la societat d'Epernay, ja que es veié incapacitat per dedicar-se plenament al negoci i hagué de delegar moltes tasques en els seus nebots, els germans Josep i Llorenç Coris Sabater.

Josep Coris Mundet es casà amb Victorie Schmid, de nacionalitat francesa, i tingué dos fills, Jaume i Susanna. Participà en la societat d'Epernay, però morí jove, el 3 de març de 1884. Victorie Schmid i els seus fills residiren sempre a França, a Reims entre 1884 i 1887 i a París des d'aquell any fins, com a mínim, el 1893, darrer any en què en tenim notícies.

Finalment, parlem de Francesc Coris Mundet, titular, com ja hem anat esmentant, d'un taller de remarcable grandària com a mínim des de 1893, personatge emprendor que, com veurem, s'embarcà en diferents iniciatives del món del suro. Es casà amb Dolors Borrell Noguera (1854-1922), filla del taper Jaume Borrell, i arribà a tenir sis fills, però només dues arribaren a edat adulta, Felicitas (1879-1932) i Paquita (1882-1981). Els altres fills moriren quan eren molt petits. Felicitas i Paquita tingueren la típica educació que l'època reservava a les dones, estigueren internades en

un col·legi a Barcelona durant la seva adolescència i foren preparades per al matrimoni. Quan Francesc Coris tingué clar que no tindria fills mascles va veure que la persona que es casés amb Felicitas, la filla gran, heretaria el negoci. Aquesta persona seria Josep Raset i Sastre.

Jaime Coris et Fils (1880-1903)

El 28 de maig de 1880 compareixien davant el notari Josep Cardellach, de Girona, Jaume Coris Bassets i els seus quatre fills varons, a fi i efecte de constituir una societat que, amb el nom de *Jaime Coris et Fils* s'encarregaria de la fabricació i compra-venda de suro i taps i la seva comercialització a Epernay i Reims, on constituïren sucursals de la casa principal, amb domicili a Llagostera.⁴⁰⁵ Jaume i Francesc romandrien a Llagostera, explotant les seves fàbriques i enviant el producte resultant a les sucursals. Llorenç s'encarregava de la sucursal d'Epernay i Josep de la de Reims, de rebre els productes enviats pels seus germans i de vendre'ls als comerciants i els fabricants locals.

Podem veure clar el projecte de la família Coris Mundet. Seguint la llarga tradició d'instal·lació de cases comercials a les localitats franceses on hi havia les principals fàbriques de xampany, Jaume Coris i els seus fills decidiren centrar-se en la comercialització de taps de qualitat. Epernay, lloc on havien instal·lat sucursal altres cases productores de taps,⁴⁰⁶ a part de ser un important centre productor de taps, disposava d'unes bodegues molt curioses, amb coves o galeries d'uns 20 quilòmetres obertes a la roca viva sense cap obra prèvia de lampisteria. Però l'empresa no es limità a proveir de taps a la casa d'Epernay i Reims. També elaborava taps de menor qualitat, com els de cervesa, bona part dels quals eren venuts a una fàbrica de licors de Barcelona, propietat de Luis Moritz (i des de 1895, d'Ernesto Petry), un client que anirem trobant comprant taps la nostra empresa fins el decenni de 1920. També hi hagué intents d'entrar en altres mercats, com els centre-europeus. El 1888 un comerciant de Trieste, Giovanni Ucelli, es va oferir per fer de distribuïdor de l'empresa a Àustria,⁴⁰⁷ sempre i quan tingués en compte que allà hi havia una demanda de taps molt concreta, fruit d'un important comerç de cerveses i d'aigües minerals. Francesc Coris es plantejà modernitzar la producció, el 1889, l'empresa Planas y Flaquer, de Girona, li va oferir la màquina de tallar taps més moderna del moment,⁴⁰⁸ adquisició que no arribà a fer.

Com ja hem indicat, el 1884 va morir Josep Coris Mundet i el 1887 moria el pare, Jaume Coris Bassets. Aquestes morts van obligar a fer un replantejament general del negoci. A principis de 1891 els tres germans tancaren la sucursal de Reims,⁴⁰⁹ i el 17 de novembre del mateix any, davant del notari Cayo Cardellach i Ampruns, signaren l'escriptura de modificació dels estatuts de la societat *Jaime Coris et Fils*.⁴¹⁰

S'acordà que Llorenç Coris Mundet seria el gerent, però la mateixa escriptura indicava els seus problemes de salut que l'obligarien a residir fora d'Epernay durant llargues temporades a l'any. Per això, es va preveure que la casa contractaria un factor, encarregat de dur a terme les operacions ordenades pel gerent i, en la seva absència, substituir-lo en les seves tasques habituals. Cada trimestre havia de donar compte de les operacions efectuades i de l'estat de la casa i, si volia, podia participar en el capital i en les tasques de decisió. Tindria un sou anual de 4.500 francs més el 2% dels beneficis del negoci.

S'establia un capital de 88.079 francs, a repartir entre els tres germans, el qual es podia ampliar depenent de les circumstàncies del moment. De la mateixa manera, es preveia que la defunció d'un dels socis o la seva separació voluntària del negoci no comportaria la dissolució de la societat. S'acordà que tindria una durada de deu anys prorrogables de cinc en cinc si un dels socis no desitjava el contrari.

Podem veure com els problemes de salut de Llorenç Coris deixaven bona part de l'activitat comercial a França en mans del factor. Aquesta figura esdevenia l'home fort de l'empresa a Epernay, car Llorenç acostumava a passar més de mig any en balnearis francesos i suïssos. I el primer factor de l'empresa fou un personatge que, posteriorment, esdevingué un dels industrials tapers més importants de Catalunya, fundador d'una empresa encara existent avui en dia: Francesc Oller i Martinell.⁴¹¹

Nascut a Cassà de la Selva el 1869, es traslladà a França a l'edat de setze anys i treballà de carrador a Tolosa de Llenguadoc. A finals de 1891, Llorenç Coris el contractà com a factor de l'empresa *Jaime Coris et Fils* d'Epernay. Únicament hi treballa un any, ja que deixà l'empresa a finals de 1892 per muntar la seva pròpia fàbrica a la mateixa localitat.⁴¹² El 1898 canvià la residència de la fàbrica, passà a Reims i creà l'empresa Francisco Oller, S. A. a Cassà de la Selva, on hi traslladà la totalitat de la producció després de la destrucció de la fàbrica de Reims el 1914.⁴¹³ Morí a la seva ciutat natal el 1941.

Tot i les sospites que estava preparant-se per instal·lar fàbrica pròpia, veiem com Francesc Oller es preocupà molt pels negocis de l'empresa, i adreçà periòdicament la relació de l'activitat feta. Considerem que és interessant reproduir un dels informes enviats pel factor de l'empresa. El 3 de febrer de 1892 s'havien fet les següents activitats:

Mercaderies venudes: 270.500

Import: 25.902

Mercaderies entrades en magatzem: 284.309.

Despeses generals: 873,35
Comissions: 503
Transport: 54,45
Fabricació: 1600,65
Pagat a compte de Llorenç Coris Mundet: 501,75
Pagat a compte de Francesc Coris Mundet: 10.265
Pagat a compte de Jaume Coris Mundet: 7.223
Honoraris diversos: 1.350
Total despeses: 22.434,30 francs

Entrades:
H. Molinet: 665
Pommery: 11.058
Le Roy: 555
L. Krener: 361
Ch. Heidsieck: 800
Mathieu et cie: 531

Total entrades: 13.970 francs.⁴¹⁴

Com podem veure, els informes de Francesc Oller indicaven la relació de vendes realitzades al llarg d'un període concret. Podem veure com la casa d'Épernay venia taps de qualitat a fabricants de xampany francesos. Particularment, hem de destacar la importància de les compres que efectuava la casa Pommery. El 1890, aquesta casa havia comprat més de 100.000 taps a *Jaime Coris et Fils*,⁴¹⁵ i fou el principal client de l'empresa al llarg dels anys noranta.

Quan Francesc Oller deixà l'empresa el càrrec de factor passà a mans dels fills de Jaume Coris Mundet: Josep i Llorenç Coris Sabater. Una primera conseqüència negativa per al nostre treball és que es deixaren d'enviar amb regularitat la relació d'activitats fetes per l'empresa, cosa que ens impedeix tenir notícies amb continuïtat sobre la destinació final dels taps que Francesc i Jaume Coris Mundet enviaven a la sucursal d'Épernay. Una de les poques referències a aquests negocis data de 19 de novembre de 1900, i és una relació de les vendes efectuades al llarg d'aquell any:

- Charles Heidsieck: 6.000 taps 1ª classe
- Charles Bourgoin: 6.000 taps 2ª classe
- Zaphil Roederer: 5.000 taps 1ª classe
- Paul Deullin: 10.000 taps 2ª classe
- Albert Valet: 5.000 taps 1ª classe

- H. Abele: 10.000 taps 2ª classe
- A. G. Lemaitre: 10.000 taps 2ª classe
- Felix Potin: 20.000 taps 1ª classe
- V. Pommery: 20.000 taps 1ª classe
- V. Pommery: 300.000 taps tiratge
- J. Bougeois: 45.000 taps tiratge⁴¹⁶

Entremig no disposem més que de notícies aïllades. El 1897 Pommery adquirí 200.000 taps, Duminy 30.000 i Petro 15.000 en un any considerat flux per Llorenç Coris Sabater,⁴¹⁷ i complicat per l'alt preu del suro malgrat que el negoci no marxava del tot bé i que les cases comercials secundàries estaven plenament saturades.⁴¹⁸

El 2 de febrer de 1901 morí Jaume Coris Mundet, l'any en què es complia el desè aniversari de la constitució de la societat. Aquest fet, i les variacions que havia tingut el negoci al llarg del temps van obligar a dissoldre la societat i constituir-ne una de nova. El 21 de desembre, davant del notari Emili Saguer, compareixien Llorenç i Francesc Coris Mundet i Josep i Llorenç Coris Sabater, amb la finalitat de constituir la societat *Coris Frères*.⁴¹⁹ Es tractava d'una societat col·lectiva que tenia com a objecte la venda de taps de suro a França i a qualsevol país estranger. Llorenç Coris Mundet i Llorenç Coris Sabater serien els gerents, cobrant 7.000 francs anuals el primer i 12.000 el segon, (clàusula que indicava que el segon agafaria la major part de les responsabilitats degut a les limitacions físiques del primer) i residirien a Epernay, on s'establí el domicili social i s'hi centralitzaven les operacions, reservant-se el dret a traslladar-lo a una altra localitat si ho consideraven oportú. Francesc Coris Mundet i Josep Coris Sabater s'encarregarien de fer les compres de taps a Espanya i d'enviar els productes (fabricats o adquirits) des de Llagostera, on s'establí la sucursal. Cadascun d'ells cobraria 3.700 pessetes anuals. S'acordà un capital de 100.000 pessetes, a repartir a parts iguals entre els quatre socis. La societat duraria dos anys, i es podria prorrogar sempre que els socis ho consideressin oportú.

Aquesta nova societat adequava els seus estatuts a l'evolució del negoci al llarg d'aquells anys, en què s'estaven mecanitzant els processos productius i en què els taps bastos tenien una important demanda. Per això, es va acordar que França no seria l'única destinació dels productes de l'empresa.

La vida de l'empresa *Coris Frères* fou molt curta, no superà els dos anys d'existència. En part, el seu fracàs es degué als problemes de salut de Llorenç Coris Mundet, que pràcticament delegà totes les tasques de gerent al seu nebot. Llorenç Coris

Sabater s'abocà a un nivell de vida molt superior al que es podia permetre. Fins al 1901, la seva corresponsabilitat en l'empresa amb el seu germà Josep constituï un condicionant, però amb la mort del seu pare i el trasllat del seu germà a Llagostera per a fer-se càrrec de la fàbrica, ningú no pogué controlar els seus excessos. Per això, el 16 d'agost de 1904 Dolors Borrell escrivia una dura carta al seu cunyat, donant la culpa a Llorenç Coris Sabater de la fi del negoci d'Epernay.⁴²⁰

En qualsevol cas, Francesc Coris Mundet s'havia deslligat de la societat a mitjans de 1903. Eren moments en què els objectius comercials ja no eren a Epernay sinó a Wiesbaden. I eren moments en què s'havia introduït a la família un personatge que coneixia molt bé els entrallats del món del suro i que aportava noves idees a l'antiga empresa de la família Coris: Josep Raset i Sastre.

L'alternativa alemanya. *Pareras, Sastre y Coris* (1903-1911)

Josep Raset i Sastre va néixer a Llagostera l'any 1872, fill d'un taper, Joan Raset, localitzat a les matrícules industrials del poble des de 1892.⁴²¹ La primera notícia que en tenim és de l'any 1898. En aquells moments residia a Lisboa, com a representant a Portugal de l'industrial ganxó Tomàs Brugada.⁴²² Les seves funcions principals eren proveir-se de suro per enviar-lo cap a la fàbrica de Sant Feliu de Guíxols, preferentment portuguès, però també féu algun que altre viatge a Extremadura amb les mateixes finalitats. El seu germà Emili també treballava per Tomàs Brugada, era el seu representant a Sevilla i, a més, estava casat amb una filla seva, Benita, que moriria el 1899, però posteriorment tornaria a casar-se amb una altra filla de Brugada, Ramona. Josep Raset, associat amb l'industrial ganxó, arribà a muntar una fàbrica de preparació de suro el novembre de 1898.⁴²³ Simultàniament, comprava taps elaborats en obradors portugueses, però el 1899 es queixava que aquest negoci no li anava bé, car els fabricants demanaven preus molt elevats pels taps i considerava més rendible comprar el suro sense elaborar i preparar-lo per a enviar-lo a Sant Feliu.⁴²⁴ En qualsevol cas, sembla que la fàbrica de preparació de suro tampoc no rutllà, car es liquidà el negoci a finals de 1899 i el nostre personatge es traslladava a Sant Feliu a principis de l'any següent per treballar al costat de Brugada. Emili Raset es quedà a Sevilla, però entrà en conflicte amb Brugada, per la qual cosa el 1902 se separava del negoci i muntava una fàbrica a Aracena (Huelva),⁴²⁵ cosa que preocupà molt el seu germà, ja que era conscient que la protecció de Brugada era necessària per tal de poder sobreviure en el món dels taps de suro. Emili Raset no pogué enfrontar-se als problemes generats per la seva ruptura amb Brugada i el 1904 tornava a Llagostera on muntava una fàbrica de taps amb el seu germà, anomenada *Raset Hermanos*, sota la protecció de Brugada.⁴²⁶ Aquesta empresa, però, no tingué èxit, car el març de 1907 es dissolia i Brugada assumia el deute de 1.468,90 pessetes que arrossegava.⁴²⁷

Reulem en el temps i situem-nos a l'octubre de 1901, moment en què Josep Raset escrivia una carta al seu germà, aleshores instal·lat encara a Sevilla, amb una frase molt significativa:

“... durante el próximo año quiero buscar una conveniencia y casarme...”⁴²⁸

La persona que trobà fou Felicitas Coris. El febrer de 1902 s'anunciava oficialment l'enllaç, el qual es produïa el 14 d'abril del mateix any. Francesc Coris Mundet, conscient que no tindria descendents masculins, buscà per a la seva filla algú que conegués bé els entramats del negoci surer, ja que en el futur s'hauria de fer càrrec de l'empresa. Inicialment, Felicitas Coris estigué promesa al fill de l'industrial Miquel Manresa, d'Arenys de Mar, però aquest prometatge no arribà a bon final i al fou Josep Raset qui es casava amb Felicitas i esdevenia el futur hereu d'una de les empreses suro-taperes més importants del seu poble.

De totes maneres, Raset començà a agafar responsabilitats en l'empresa del seu sogre de bon principi. Només cal assenyalar que el seu viatge de noces el duqué a Sevilla, Aracena i Lisboa, i fou aprofitat per comprar diverses partides de suro i de taps destinades a l'empresa.⁴²⁹ Formalment, Francesc Coris Mundet no cedí la titularitat de la seva fàbrica fins el 1912, però de fet Raset esdevingué de facto gerent de l'empresa i s'encarregà de portar més de la meitat dels negocis on s'introduí el seu sogre.

I el principal negoci en el qual s'embranchà Francesc Coris al primer decenni del segle XX fou afegir-se com a soci a l'empresa que Policarpi Pareras i Màrius Sastre muntaren a la localitat alemanya de Wiesbaden el juliol de 1903. Màrius Sastre era cosí de Josep Raset, amb el qual es cartejà molt sovint al llarg dels anys de durada de la societat, per la qual cosa creiem que Raset convencé el seu sogre de les possibilitats d'introduir-se en el mercat alemany després de la desfeta del negoci d'Epernay.

Wiesbaden és una ciutat ubicada a la província de Hesse-Nassau, al sud-oest d'Alemanya, zona on es detecten indicis d'una incipient industrialització del suro a mitjans del segle XVIII,⁴³⁰ tot i que a Wiesbaden destacava fonamentalment el comerç de vins, recolzat per una Cambra de Comerç i diversos establiments de crèdit. A més, tenia bones connexions ferroviàries amb la resta del país.

Des de 1903 detectem com el gruix de les exportacions de l'empresa de Francesc Coris es traslladaren cap a Wiesbaden. La fallida del negoci d'Epernay, deguda en part als excessos de Llorenç Coris Sabater, portà el nostre home a separar-se'n, fins

que el 8 de març de 1905, davant el notari de Wiesbaden Juris Isaak Bergas, es constituïa formalment la societat *Pareras, Sastre y Coris*,⁴³¹ amb un capital de 20.000 marcs, 16.000 dels quals els aportà Francesc Coris i la resta els altres dos socis. La nova societat es presentava com a continuadora dels negocis iniciats per Pareras i Sastre dos anys abans. El seu objecte era la fabricació i la comercialització de taps i suro i de productes anàlegs. Es fixà com a data d'inici de la societat l'1 de juliol de 1905 i s'acordà que duraria tres anys. El 1908 es pactava que la societat duraria tres anys més.

La família Coris posà moltes esperances en la nova aventura alemanya, després del desencís d'Épernay. Però ben aviat començaren els problemes. El 1906 l'empresa topà amb les primeres dificultats econòmiques de resultes dels alts preus que demanaven els proveïdors tant de suro com de taps.⁴³² Per això, Raset va decidir que sortia més rendible adquirir carracs i fer-ne taps abans d'enviar-los a Wiesbaden.⁴³³ Tot i així, els problemes dels costos de producció no desaparegueren i el 1909 Francesc Coris confessava que el negoci anava malament degut als alts preus de la matèria primera.⁴³⁴ A Wiesbaden, població on, com ja hem esmentat, la principal activitat era el comerç vitícola, els anys 1906 i 1907 foren anys de males collites, que feren encarir els preus dels vins barats,⁴³⁵ una crisi que es feia notar arreu d'Alemanya.⁴³⁶ Per això, es va intentar diversificar els punts de destinació i es temptejà la possibilitat de vendre taps a Hamburg⁴³⁷ i Londres,⁴³⁸ però es trobaren amb una demanda saturada de les classes més baixes i amb uns preus massa baixos per als taps de cervesa.

Entre els anys 1910 i 1911 les coses no marxaren gaire millor per a l'empresa. Francesc Coris intentava ajustar-se als preus de compra però es trobava amb un fort increment dels preus de la matèria primera,⁴³⁹ i Josep Raset temia que l'increment desorbitat d'aquests preus i l'augment de les sortides del suro en planxa cap a l'estranger podien portar a la desaparició de les fàbriques de taps.⁴⁴⁰ Les relacions entre Francesc Coris i els socis de Wiesbaden empitjoraren notablement. Tot això dugué a la dissolució de la societat, signada en data 7 de juliol de 1911.⁴⁴¹ Coris venia les seves participacions a Pareras i Sastre i es desvinculava completament de l'empresa.

La família Coris visqué malament la fallida del negoci de Wiesbaden, set anys després de la d'Épernay. S'havien dipositat grans esperances en la nova empresa i semblava que el mercat alemany oferiria uns avantatges que es podien aprofitar. El problema de l'alt preu de les matèries primeres i del baix preu dels productes de venda, junt amb la crisi vitivinícola que patí Wiesbaden els anys 1906 i 1907 feren fracassar l'empresa. La principal conseqüència fou la retirada definitiva de Francesc Coris

del món dels negocis. El 1912 traspassava la titularitat de la seva fàbrica a Josep Raset, deixant ben clar als seus clients que, en endavant, es desvinculava completament de la fabricació i el comerç dels taps de suro.⁴⁴² Morí al seu poble natal quatre anys més tard, el 17 de novembre de 1916.

La fàbrica d'aglomerat i el "retorn" a Epernay (1912-1928)

Una de les primeres coses que féu Josep Raset quan esdevingué el propietari de la fàbrica fou reduir la plantilla. L'empresa passà el 1912 de tenir més de trenta treballadors a tenir-ne una dotzena, i el 1917 s'havia reduït a només sis treballadors. Fonamentalment, això es degué a dues transformacions molt importants que Raset introduí a l'empresa: l'especialització progressiva en l'elaboració de taps de cervesa i la seva comercialització, i la creació d'una fàbrica d'aglomerat de suro.

Josep Raset fou sempre un home emprenedor, coneixedor de totes les possibilitats que generava el negoci del suro. En certa manera, era més predisposat als canvis en la producció que el seu sogre. Francesc Coris fou sempre un fabricant de taps clàssics, especialista en la fabricació de taps de qualitat elaborats amb mitjans artesanals o gairebé. No creiem que s'hagués introduït en el negoci de Wiesbaden sense la intercessió del seu gendre. En canvi, Raset havia estat comerciant de suro en planxa, en els seus anys a Portugal, i coneixia les possibilitats que generaven les noves aplicacions del suro, particularment, l'aglomerat. Conscient que el negoci dels taps havia canviat molt des dels inicis del segle XX i que calia obrir-se a altres possibilitats, iniciava la fabricació d'aglomerat de suro a la tardor de l'any 1915, en plena Gran Guerra.⁴⁴³

Raset fabricava aglomerat per a cambres frigorífiques; aïllants de les humitats, la calor, el fred, els sorolls,... aïllaments per als sostres de les cases,...⁴⁴⁴ Inicialment, creà la societat Nogué, Sampere y Cía, de la qual era el gerent. Posteriorment, en canvià el nom pel de Raset y Casademont. És tot el que sabem d'aquesta fàbrica. La documentació que devia generar no ha estat conservada en el Fons Coris-Raset i les quatre indicacions que hem fet són referències aparegudes en cartes. La fàbrica patí un incendi l'any 1929, un any després de la mort de Raset, i el seu soci es quedà amb l'actiu de la fàbrica fins a la seva dissolució. És possible que bona part de la documentació que havia generat es cremés en aquest incendi. Sigui com sigui, no disposem dels fonts que ens permetin avaluar la importància que aquest establiment tingué.⁴⁴⁵

La imbricació de Raset en la fabricació d'aglomerat reduí la seva activitat com a fabricant de taps, però no l'abandonà mai del tot. Des de 1917 el veiem fonamentalment com a un comerciant de taps i carracs. Part d'aquests carracs eren fabricats per les dues taperes que restaven a l'empresa des de l'any 1918, mentre que la

resta de la producció era adquirida a obradors de menor tamany de Llagostera i d'altres poblacions, com Vidreres. La destinació d'aquests productes tornava a ser Epernay, especialment dos comerciants instal·lats en aquella població: Miquel Mollera, natural de Cassà de la Selva, i Josep Janer. L'amistat amb Mollera venia de molts anys abans, i el 1918 arribà a plantejar-se la possibilitat d'associar-s'hi per a la comercialització de taps,⁴⁴⁶ societat que no sabem si arribà a constituir-se de dret, però si que observem que, de fet, Raset es dedicà tot el decenni de 1920 a vendre taps i carracs, fonamentalment tiratges, a Mollera, així com a Josep Janer.

En qualsevol cas, cal tenir en compte que Raset va reduir considerablement la plantilla entre els anys 1912 i 1918, per tant, la capacitat productiva de l'empresa havia disminuït considerablement. Des de 1920 trobem que a la fàbrica només hi havia una treballadora encarregada d'elaborar els taps (o de carracs) i quatre o cinc jornalers. Com que la demanda provinent d'Epernay es va mantenir al llarg d'aquest període, Raset hagué d'anar a comprar els taps a altres obradors, cosa que l'empresa ja havia anat fent des de sempre, però en aquesta etapa, veiem com Raset actuà més com a comerciant que com a fabricant. Més endavant donarem dades més exactes sobre aquesta qüestió.

Els anys vint foren de dificultats⁴⁴⁷ i de malestar social per a l'empresa. S'inicià amb el locaut de finals de 1919,⁴⁴⁸ que es perllongà fins al febrer de 1920, com ja hem indicat anteriorment.⁴⁴⁹ El maig del mateix any havia de fer front a reclamacions d'augmentos salarials per part dels seus treballadors,⁴⁵⁰ en uns moments d'alts preus de la matèria primera. El 1922, Raset tenia la sensació que el mercat d'exportació de taps estava paralitzat, degut a la crisi que patia França, i opinava que tots els comerciants de taps estaven a l'expectativa del que estipulés el nou tractat comercial entre Espanya i França.⁴⁵¹

Dos anys més tard, Raset continuava enviant taps i carracs cap a Epernay, un cop superades les dificultats econòmiques internacionals. El problema que se li plantejava era de manca de competitivitat com a comercial envers altres grans fàbriques que adquirien bona part dels taps als obradors de menor tamany.⁴⁵² En qualsevol cas, 1924 fou un any de bones expectatives per als fabricants de taps per a Xampanya,⁴⁵³ tot i que parlem de l'època d'auge de les exportacions internacionals d'aglomerat.⁴⁵⁴ Al llarg dels anys següents, Raset continuà adquirint taps i carracs i venent-los als comerciants d'Epernay, tasca que anà compaginant amb la gestió de la fàbrica d'aglomerat, fins a la seva mort, el 12 de desembre de 1928.

Josep Raset fou un home que coneixia molt bé les diferents possibilitats que oferia el món del suro i que anà adaptant els seus negocis a la situació de la demanda

internacional de productes surers. Fou el primer introductor de la fabricació d'aglomerat de suro al nostre poble, branca on desvià bona part dels capitals de l'empresa, després de la fallida del negoci de Wiesbaden. Però també, aprofità una revifalla que tingué el comerç dels taps de Xampanya per comercialitzar aquest producte amb Epernay. Tot i així, li tocà dirigir la fàbrica en una etapa molt difícil, de crisis i de transformacions de l'entramat productiu en la indústria surera, i l'empresa sobrevisqué pocs anys a la seva mort.

La liquidació de l'empresa (1928-1934)

Felicitas Coris i el seu fill, Emili, intentaren mantenir el negoci de Josep Raset després de la seva mort, però coincidí amb una nova època de greu crisi no només per al negoci del suro sinó per a tot el comerç internacional en general. D'una banda, la fàbrica d'aglomerat patí un incendi l'any 1929 i els Raset es veieren obligats a desvincular-se'n, passant tot el negoci a mans de l'altre soci, Casademont. Per l'altra, l'octubre de 1929 esclatava el crack de Wall Street, i els seus efectes arribaren a Europa tot seguit, paralitzant el comerç internacional.⁴⁵⁵ Per a una indústria tan centrada en el comerç com era la suro-tapera això comportà una greu crisi, que s'anà arrossegant al llarg dels anys trenta.⁴⁵⁶ La Guerra Civil de 1936-39 comportà una nova època de paralització de l'activitat industrial i comercial. És a partir d'aquests moments en què Portugal esdevingué el principal productor mundial de productes surers.⁴⁵⁷

Emili Raset Coris i la seva mare intentaren continuar amb el negoci però toparen ben aviat amb la nova situació mundial. A finals de 1930, l'empresa estava a l'expectativa que Estats Units derogués la llei seca, ja que els trefins no es venien enlloc.⁴⁵⁸ Les dificultats generades per la nova conjuntura feren tancar moltes empreses familiars, mentre que les fàbriques de major tamany reduïren la producció.⁴⁵⁹ Augmentaven els preus de la matèria primera i dels arrendaments, mentre que es mantenien els preus dels productes manufacturats, amb les dificultats econòmiques que comportaven a les empreses.⁴⁶⁰ El 1932 França augmentava els drets d'entrada dels productes surers, així com del suro sense elaborar.⁴⁶¹ Aquesta situació féu totalment impossible la continuïtat de l'empresa. A partir d'aquell any Emili Raset Coris n'iniciava la liquidació. El 31 de desembre de 1934 feia la seva darrera venda, concretament a Josep Janer.⁴⁶² Finalitzava així la història comercial de la nostra família.

Com podem veure, la família Coris-Raset participà activament en totes les possibilitats que el negoci del suro oferí entre 1880 i 1934. Primerament els localitzem en una empresa familiar que elaborava taps de qualitat amb mitjans artesanals i els venia a Xampanya. Simultàniament, s'anà implantant l'elaboració de taps de menor

qualitat. Quan amb l'inici del segle XX es van iniciar transformacions destacables en la producció i comercialització de taps, adquiriren garlopes i es llançaren al mercat alemany. I quan l'aglomerat esdevingué el futur del sector, Raset en muntà una fàbrica, tot i que sense deixar de banda les possibilitats que encara generaven els taps. D'aquesta manera, veiem com els Coris saberen adaptar-se a les diferents situacions que el mercat oferia a cada moment i intentaren respondre-hi, tot i que amb sort diversa depenent de les circumstàncies i de la seva pròpia capacitat de resposta.

Fins aquí hem fet una repassada molt general a l'evolució històrica d'aquesta empresa. Passem tot seguit a analitzar més concretament les dades que el seu fons ens ha deixat.

L'ACTIVITAT COMERCIAL

Hem vist com, a grans trets, podem dividir la història de l'empresa de Francesc Coris i Josep Raset en tres grans etapes prou diferenciades. En cadascuna d'aquestes etapes la demanda de taps (i carracs) tenia unes característiques determinades. Durant l'etapa de l'empresa *Jaime Coris et Fils*, d'Eprenay, els clients eren els fabricants de vins escumosos propis de la regió de la xampanya. Quan Francesc Coris, a instància del seu gendre, s'associà amb Pareras i Sastre, de Wiesbaden, la demanda era de taps per a vins de menor qualitat. I després de la desfeta d'aquesta empresa, Josep Raset havia d'atendre una demanda novament de taps trefins⁴⁶³ i tiratges⁴⁶⁴ per als comerciants d'Eprenay. Aquestes diferents fases per les quals passà la fàbrica explica les diferents característiques que trobarem en la seva activitat comercial al llarg dels anys que estigué en funcionament.

El proveïment de suro en planxa

Hem indicat al llarg del treball com la principal característica de les tradicionals fàbriques de taps catalanes era les seves poques inversions en capital fix, en maquinària. Les principals despeses d'aquests establiments, i el de Francesc Coris no era una excepció, eren l'adquisició de matèria primera (suro) i/o de carracs o taps a altres empreses, i el pagament de salaris als treballadors. Les inversions en maquinària no augmenten considerablement fins a principis del segle XX, i parlem d'unes inversions no excessivament elevades (excepte, evidentment, a les grans fàbriques). Es compren garlopes que es poden instal·lar als mateixos tallers i que fan incrementar la partida "maquinària" dels inventaris i balanços de situació, però es queden encara prou lluny de les partides "adquisicions de matèria primera i taps", i "salaris".⁴⁶⁵

Els llibres diaris indiquen adquisicions de suro en planxa entre els anys 1881 i 1919. Tant Francesc Coris com Josep Raset acostumaven a comprar el suro a comerciants,⁴⁶⁶ en comptades ocasions s'anava a comprar-lo a propietaris forestals.⁴⁶⁷ De la mateixa manera, els dos propietaris de la fàbrica varen viatjar freqüentment al sud-oest peninsular a fer negocis per adquirir matèria primera,⁴⁶⁸ però els assentaments comptables indiquen que les compres s'han fet fonamentalment a comerciants catalans.

QUADRE 5.1

Compres de suro en planxa

Anys	Quantitat (quintars)	Valor (ptes.)
1881-1885	333	15.371,52
1886-1890	1.991	57.892,97
1891-1895	1.768	83.610,07
1896-1900	284	21.300,53
1901-1905	2.086	64.790,48
1906-1910	3.637	215.555,51
1911-1915	3.161	76.602,43
1916-1919	1.086	71.523,50

Font: FCR, Comptabilitat, Llibres diaris. Cal tenir en compte que hi ha assentaments en els quals no se'ns indica la quantitat de suro comprada, sobretot en els darrers anys. La columna on indiquem els valors inclou la suma de la totalitat dels assentaments de compres de suro en planxa.

Podem observar en el quadre 5.1 com al llarg dels primers quinze anys del segle XX s'adquirí més suro en planxa que en els vint anys anteriors, i, a més, parlem d'una etapa en la qual hi ha un nombre important d'assentaments en els quals no es fa constar el nombre de quintars adquirits. Podem observar com parlem dels anys d'existència de l'empresa *Pareras, Sastre y Coris*, de Wiesbaden i els immediatament anteriors a la creació de la fàbrica d'aglomerat de Josep Raset i del seu progressiu abandonament de la fabricació de taps. Aquest increment en les adquisicions de suro en planxa té lloc en el moment en què es demanden taps de menor qualitat i de menor valor. Com podem veure en el quadre 5.2, els tipus de negocis que duia a terme la fàbrica condicionava enormement el tipus de suro que es comprava. Podem veure clarament com, durant els anys d'existència de l'empresa familiar d'Epernay, Francesc Coris es proveï fonamentalment de suro de qualitat, per elaborar taps trefins i tiratges, el valor del qual era considerablement superior al d'altres qualitats de suro. Quan Coris s'associà amb Pareras i Sastre desaparegueren (o gairebé) les adquisicions de suro de qualitat, les quals es recuperaren a la segona meitat del

decenni de 1910, quan els comerciants d'Epernay, Miquel Mollera i Josep Janer, tornaren a demanar taps i carracs de qualitat a Josep Janer.

QUADRE 5.2

Qualitats del suro adquirit

Anys	Trefi	Import	Tiratge	Import	Altres	Import
1881-1885	76	4.056,77	121	3.820,08	136	7.494,67
1886-1890	396	14.658,15	1.262	31.531,28	333	11.703,54
1891-1895	201	10.391,99	976	39.526,66	656	33.691,42
1896-1900	27	1.057,80	76	3.018,89	181	17.223,84
1901-1905	—	—	—	—	2.086	64.790,48
1906-1910	—	—	13	468	3.624	215.087,51
1911-1915	57	3.373,50	101	2.335,78	3.003	70.893,15
1916-1919	229	1.929,20	462	14.683,00	395	54.911,13

Font: la mateixa del quadre 5.1 Les quantitats estan expressades en quintars i els imports en pessetes. Reiterem les advertències del quadre anterior.

Malauradament, la font no ens indica l'origen del suro adquirit per l'empresa. Només en comptades ocasions els assentaments comptables ens indiquen si el suro comprat per Coris i Raset és portuguès, andalús, extremeny o valencià.⁴⁶⁹ El que si ens permet saber és la població de residència del comerciant al qual es compra, que indiquem al quadre 5.3.

QUADRE 5.3

Residència dels venedors de suro en planxa (import del suro comprat en ptes.)

Anys	Llagostera	St. Feliu	Palamós	Altres
1881-1885	12.464,73	2.248,75	—	658,04
1886-1890	16.749,63	37.345,74	2.269,60	1.528,00
1891-1895	38.369,42	29.999,89	420,33	14.820,43
1896-1900	11.473,09	648,75	—	9.178,69
1901-1905	27.518,49	4.146,70	373,10	32.752,19
1906-1910	121.552,94	57.570,72	18.222,75	18.209,10
1911-1915	3.430,50	51.921,88	8.606,40	12.643,65
1916-1920	2.666,15	61.099,15	2.568,40	5.189,80

Font: la mateixa dels quadres 5.1 i 5.2

Podem observar com l'empresa es proveï fonamentalment de suro comprat a comerciants de Llagostera i de Sant Feliu de Guíxols. Hem de destacar que les compres en aquesta segona població foren més importants en els anys en què la demanda era de suro de qualitat (1886-1895 i 1916-1919), mentre que el suro de menor qualitat era comprat a Llagostera i a altres poblacions. Els comerciants ganxons tenien establerta una xarxa de proveïment de suro molt extensa que els permetia atendre les demandes més exigents, per això podem veure com els seus negocis amb Francesc Coris i amb Josep Raset foren més intensos quan els nostres homes necessitaren suro trefí per atendre les demandes que arribaven d'Eprenay, en un primer moment, per part de l'empresa *Jaime Coris et Fils* i, més endavant, per part dels comerciants Janer i Mollera.

Hem començat a veure en aquest apartat una constant que, ho avancem, anirem trobant així que anem analitzant l'evolució comercial de la nostra empresa: una demanda de qualitats de suro que variava considerablement en funció del destinatari final dels taps elaborats per l'empresa. Hem pogut veure, també, el major valor del suro trefí, comprat en quantitats menors que el tiratge, la important demanda del qual condicionà els seus preus i les seves possibilitats d'adquisició. També advertim com les noves expectatives dipositades en l'empresa de Wiesbaden feren incrementar notablement les compres d'altres qualitats de suro entre els anys 1903 i 1911, afavorides també per les noves possibilitats generades per les garlopes que s'estaven implantant en aquells moments. Tot i així, cal que recordem les queixes que Francesc Coris feia durant aquells anys sobre els alts preus de la matèria primera i les dificultats per trobar-ne de les qualitats que requerien a preus raonables,⁴⁷⁰ un dels aspectes que influí en la seva sortida del negoci de Wiesbaden.

Les compres de carracs

En l'elaboració tradicional dels taps de suro els carracs era un dels elements fonamentals, que requeria una alta especialització i els carradors tenien una especial consideració entre els diferents oficis surers. No en va, podem detectar carradors definint-se com a tals en els padrons d'habitants, mentre que és molt difícil localitzar-hi altres oficis com llescadors, bullidors o repassadors. En qualsevol cas, els carracs, o sigui, els taps semi-elaborats, eren objecte de mercadeig. Hem parlat abans de la situació a Llagostera el 1934, amb un predomini dels tallers que declaraven dedicar-se únicament a l'elaboració de carracs. No ho hem localitzat explícitament en decenniis anteriors, però les estructures familiars i artesanals de bona part dels establiments on s'elaboraven taps convidava a suposar que en molts casos les tasques industrials d'un obrador surer determinat finalitzaven amb l'elaboració del carrac. D'aquesta manera, hi havia uns industrials que havien d'adquirir aquests productes elaborats per altres tallers.

Anteriorment, hem vist com Martí Montaner, un dels principals industrials surers de l'època, es proveïa de carracs trefins a Llagostera. Parlem d'una empresa de gran tamany que, malgrat tot, la seva capacitat productiva no li permetia concentrar tota la producció a la fàbrica de Palamós, per la qual cosa es veia obligada a adquirir els taps a mig elaborar a altres establiments.

QUADRE 5.4

Compres de carracs

Anys	Quantitat (unitats)	Valor (ptes.)
1885-1890	231.650	2.034,12
1891-1895	371.050	8.502,14
1896-1900	631.935	24.365,54
1901-1905	451.900	2.694,42
1906-1910	1.246.400	17.093,57
1911-1915	1.729.000	19.312,20
1916-1920	1.759.700	23.506,00
1921-1924	519.050	8.820,40

Font: la mateixa dels quadres 5.1, 5.2 i 5.3

L'empresa de Francesc Coris i Josep Raset també es veié obligada a anar a buscar carracs a altres establiments. Els llibres diaris localitzen les primeres adquisicions el 1885 i les darreres el 1924. Com podem veure en el quadre 5.4, localitzem el gruix de les compres de carracs entre els anys 1906 i 1920, a l'època, recordem-ho, de la societat *Pareras, Sastre y Coris*, i, posteriorment, de l'especialització de Josep Raset com a comerciant de taps (i de carracs) per a enviar-los als comerciants Janer i Mollera d'Epernay. Hem de destacar les dades del període 1901-1905, quan detectem que es compraren uns 180.000 carracs menys que a l'etapa anterior, però la suma del seu valor representava unes vint-i-dues mil pessetes menys.

El quadre 5.5. ens dona l'explicació. Podem observar novament el predomini dels carracs trefins i tiratges durant els anys d'existència de la societat *Jaime Coris et Fils*, però aquesta demanda caigué quan començaren els negocis amb Wiesbaden. L'etapa 1916-1924 ofereix un predomini del carrac tiratge, que no servia perquè la fàbrica n'elaborés taps, sinó que Josep Raset els revenia directament als seus clients d'Epernay.

QUADRE 5.5

Qualitats dels carracs adquirits.

Anys	Trefins	Import	Tiratges	Import	Altres	Import
1885-1890	15.600	611,00	83.350	1.201,02	132.700	222,10
1891-1895	146.000	7.335,32	52.250	624,60	172.800	522,22
1896-1900	417.060	21.453,81	124.975	2.595,89	89.900	315,84
1901-1905	13.800	530,80	—	—	438.100	2.163,62
1906-1910	236.475	4.402,10	3.500	115,50	1.006.425	12.575,97
1911-1915	38.700	599,85	79.600	1.428,55	1.610.700	15.065,17
1916-1920	53.650	2.319,35	890.100	16.488,70	815.950	4.697,95
1921-1924	—	—	80.000	2.838,50	439.050	5.981,19

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.4. El número de carracs està expressat en unitats i l'import en pesetes.

El quadre 5.5, novament, ens permet fer-nos una idea del major valor que tenien els carracs trefins i tiratges respecte a la resta. No en va, servien per elaborar taps de qualitat per als vinaters de Xampanya, cosa que afegia valor al producte.

Així mateix, veiem en quines localitats eren adquirits els carracs elaborats per Coris i Raset.

QUADRE 5.6

Poblacions on s'adquireixen els carracs (import dels carracs comprats en ptes.)

Anys	Llagostera	Cassà	St. Feliu	Vidreres	St. Celoni	Tossa	Altres
1885-1890	1.002,97	—	915,75	—	—	115,40	—
1891-1895	5.175,92	2.910,	143,	—	—	37,12	236,10
1896-1900	6.534,77	6.139,05	—	9.469,35	1.111,32	—	1.116,05
1901-1905	1.158,20	27,80	55,50	470	162,12	62,50	758,30
1906-1910	13.145,77	23,65	2.544	—	944,50	—	435,65
1911-1915	5.137,20	440	13.345	—	—	—	390,00
1916-1920	14.737	3.391,80	—	3.730,10	1.264,60	—	382,50
1921-1924	4.566,30	—	—	320,60	—	3.854	79,50

Font: La mateixa dels quadres 5.1 a 5.5.

Podem veure com la major part dels carracs foren adquirits a tapers (i carradors) de la mateixa Llagostera, gairebé les tres quartes parts del total es compraren a la pròpia localitat. Volem destacar que hi ha un important nombre de compres de carracs a Cassà de la Selva, Vidreres, Sant Celoni i Tossa de Mar durant els anys en què Francesc Coris i Josep Raset enviaven taps a Epernay. En canvi, el gruix de les compres a Sant Feliu de Guíxols es produeix en els anys de l'empresa de Wiesbaden. Les poblacions abans esmentades compartien amb Llagostera la característica d'un predomini dels tallers tradicionals on s'elaboraven taps manualment o on s'implantaren lentament les garlopes, tot i que l'evolució posterior de Cassà de la Selva ha estat prou diferent de la de les altres. En canvi, bona part dels carracs comprats a Sant Feliu de Guíxols ho foren a comerciants.

En definitiva, podem veure com Francesc Coris i Josep Raset es proveïren de carracs elaborats en altres establiments, trefins i tiratges o d'altres tipus depenent de la demanda que tenia la fàbrica en aquells moments. Cal indicar que el llibre de salaris de l'empresa no ens indica els treballadors que s'han encarregat de fer carracs, cosa que sorprèn si tenim en compte que distingeix els bullidors i els raspadors, dos oficis de menys consideració. Aquest treball havia de ser-hi, car creiem que la producció de taps que es feia a la fàbrica no podia ser coberta només amb els carracs adquirits a altres establiments.

Les compres de taps

Francisco Giménez Guitied, el 1865, fou el primer autor que ens informà sobre el proveïment de taps elaborats entre fàbriques de diferent tamany.⁴⁷¹ Aquest fenomen ha estat analitzat a fons per Pere Sala,⁴⁷² que va exposar com, així que avançava el segle XIX, els obradors de menor tamany i amb capitals limitats que no havien aconseguit convertir-se en fàbriques d'un cert tamany esdevingueren proveïdores de taps per als grans establiments. Nosaltres mateixos vam poder veure el paper de l'empresa *Bech de Careda Hermanos*, d'Agullana, com a adquisidora de taps elaborats per tallers de menor tamany, fonamentalment de la mateixa comarca.⁴⁷³ La nostra empresa, evidentment, no tingué mai el tamany de les grans fàbriques del Baix Empordà, però tampoc parlem d'un taller domèstic. En conseqüència, observem que dugué a terme un paper intermig pel que feia al comerç dels taps. D'una banda comprava taps acabats a altres obradors, de Llagostera i d'altres localitats sureres. Però per l'altra venia els taps a altres fàbriques que posteriorment s'encarreguerien de vendre'ls a l'estranger (en algun cas, a alguna altra fàbrica de taps). Ara ens limitarem a analitzar el primer d'aquests negocis, les adquisicions de taps a altres tallers per part de la nostra empresa.

QUADRE 5.7

Nombre de taps comprats

Anys	Quantitat (unitats)	Valor (ptes.)
1887-1890	1.348.550	56.455,32
1891-1895	2.387.825	80.164,57
1896-1900	863.575	32.892,28
1901-1905	3.817.950	50.736,57
1906-1910	8.233.200	113.126,85
1911-1915	365.400	4.857,50
1916-1920	464.950	8.896,15
1921-1925	107.500	144.513,45
1926-1930	9.600	261.063,95

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.6.

Els llibres diaris no indiquen compres de taps a altres empreses fins el 1887, i finalitzen aquestes compres el 1930. Entre els anys 1924 i 1930 no es fan assentaments individuals, sinó que es fa un únic apunt global amb totes les compres efectuades des d'un moment determinat, sense dir-nos a qui s'ha comprat ni quants taps s'han comprat. Abans d'aquesta darrera etapa s'acostumen a assenyalar totes les dades, tot i que des de 1922 són comptades les ocasions en què se'ns indica el tipus i la quantitat de taps que s'han comprat. Per això, cal que tinguem en compte que en el quadre 5.7 les dades relatives als anys vint del segle passat són incompletes pel que respecta al nombre de taps adquirits (no així al seu valor). Tot i així, hem inclòs aquesta darrera etapa al quadre, comptant tots els assentaments on se'ns assenyala el nombre de taps comprats. Si en aquest quadre observem les dades referides al nombre de taps comprats (no tinguem en compte les dues darrers files) veiem com el major nombre d'adquisicions de taps a altres establiments es produí durant els anys d'existència de la societat *Pareras, Sastre y Coris*, de Wiesbaden. Però veiem com en els anys 1891-1895 es comprà un milió i mig menys de taps que en el quinquenni 1901-1905, però que el seu valor era superior. De la mateixa manera, veiem uns imports de compra prou elevats en els anys vint, tot i que, com ja hem indicat, no disposem del nombre total de taps pels quals es pagaren aquestes quantitats.

En el quadre 5.8 podem veure com l'explicació rau en les qualitats dels taps adquirits en aquests períodes. Novament ens trobem amb un paper important de les qualitats trefí i tiratge en els anys d'Epernay, (en els anys de l'empresa *Jaime Coris et Fils* predominen els trefins, mentre que en les trameses a Miquel Mollera i Josep

Janer trobem un major nombre de tiratges) i amb uns proveïments molt menors, o inexistents, en els anys de Wiesbaden.

QUADRE 5.8

Qualitats dels taps adquirits a altres obradors

Anys	Trefins	Import	Tiratges	Import	Altres	Import
1887-1890	960.500	50.359,80	260.450	5.323,10	127.600	772,42
1891-1895	1.381.025	67.422,71	546.200	9.902,60	460.600	2.839,26
1896-1900	490.100	26.224,82	228.375	4.521,88	145.100	2.145,58
1901-1905	98.500	2.778,50	34.000	3.223,50	3.685.450	44.734,57
1906-1910	32.400	583,20	30.000	450,00	8.170.800	112.093,65
1911-1915	—	—	—	—	365.400	4.857,50
1916-1920	3.650	122,25	79.150	4.591,95	382.150	4.181,95

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.8.

Observem també les dades del quadre 5.9 per tal de saber a quines poblacions són comprats els taps adquirits per la nostra empresa. Ens diferencia clarament diverses tendències en funció dels negocis que es realitzaven a cada moment. Veiem com als darrers vint anys del segle XIX Francesc Coris comprava taps a Llagostera, Cassà de la Selva i Vidreres, tres poblacions on hi havia un gran nombre d'establiments de petit tamany que proveïen de taps empreses més grans. Quan tancà el negoci d'Eprenay, l'empresa continuà comprant taps a Llagostera mateix, però Cassà de la Selva i Vidreres veieren reduir moltíssim la seva participació, i els taps passaren a comprar-se a Sant Feliu de Guíxols i Palafrugell, poblacions amb fàbriques de gran tamany que havien mecanitzat l'elaboració dels taps per a vi i cervesa, que eren els demanats per Wiesbaden. I quan Francesc Coris es desvinculà d'aquest negoci es tornaren a comprar taps a Vidreres, tot i que la major part foren adquirits a obradors llagosterencs. Trobem aquí una situació molt similar a la que veiem amb les adquisicions de carracs. En els moments en què la demanda era de taps de xampany Coris i Raset compraven els carracs i els taps, preferentment trefins i tiratges, a localitats amb un nombre important d'establiments de petit tamany, que elaboraven els taps artesanalment: Cassà de la Selva, Vidreres, Tossa de Mar, Sant Celoni. En canvi, quan la demanda era de taps de menor qualitat eren Sant Feliu de Guíxols i Palafrugell les localitats que proveïen la nostra empresa de taps i carracs. Novament ens hem trobat amb la nostra família adequant els seus proveïments a la demanda existent en un moment determinat.

QUADRE 5.9

Poblacions on es compren els taps (valor en ptes.)

Anys	Llagostera	Cassà	Vidreres	St. Feliu	Palafrugell	Altres
1887-1890	26.107,15	17.996,05	9.177,20	447,52	977,10	1.749,70
1891-1895	21.287,64	42.917,00	6.355,00	539,90	—	9.065,03
1896-1900	4.362,51	25.373,87	3.155,90	—	—	—
1901-1905	20.373,65	16.565,22	82,80	8.634,90	4.446,45	633,55
1906-1910	47.049,90	947,70	—	33.869,20	29.665,95	1.594,10
1911-1915	2.102,25	167,00	—	565,25	1.647,60	375,40
1916-1920	8.153,05	554,40	—	—	—	188,70
1921-1925	54.497,25	947,10	2.144,10	—	—	86.925,00

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.8. Cal tenir en compte que a l'any 1925 hi ha molts pocs assentaments on s'indiqui la població on es compren els taps, per la qual cosa tenim aquesta quantitat tan elevada a l'apartat "altres".

Fins aquí hem analitzat Francesc Coris i a Josep Raset com a compradors, com a adquirentors de matèria primera per a fer-ne taps o del producte acabat per fer-lo arribar a mercats més llunyans. Hem vist clarament com els negocis que els nostres homes desenvolupaven en un moment determinat condicionava enormement les qualitats dels productes adquirits. En les tres etapes que hem de dividir la història d'aquesta empresa detectem adquisicions en base a la demanda predominant.

Les vendes

Passem tot seguit a analitzar l'activitat principal de la nostra empresa: la venda de taps i, en menor mesura, de carracs. Novament emprarem les dades anotades en els llibres diaris per poder donar xifres al voltant d'aquests negocis, tot i que, en aquest cas, ens trobem amb limitacions a l'hora de donar molta validesa a aquesta font, fonamentalment per l'existència d'un llibre que anota les factures per vendes a les empreses més importants amb qui la nostra família comerciava, efectuades entre els anys 1903 i 1934, des dels inicis de les vendes a l'empresa *Pareras y Sastre*, de Wiesbaden, abans que Francesc Coris s'hi associés; fins a la liquidació completa del negoci per part d'Emili Raset Coris. Ens trobem amb importants discordances entre les dades ofertes pels llibres diaris i les que dona el llibre de factures. D'entrada, ens trobem que la comptabilitat registra les darreres vendes de taps l'any 1927, mentre que el llibre de factures anota trameses fins el 1934. I, a més, destaca el fet que les trameses a Wiesbaden deixen de ser comptabilitzades des del 1906. A diferència del que passava amb l'empresa *Jaime Coris et Fils*, que era considerada com una altra empresa i els taps que se li enviaven eren anotats com a vendes, les trameses a

Pareras, Sastre y Coris no són considerades així, i cal anar a buscar les dades anotades en el llibre de factures per poder conèixer la importància d'aquest negoci.

En el quadre 5.10 anotem les xifres globals de vendes de taps a partir del que ens indiquen els llibres diaris. Cal que tinguem en compte que a partir del 1922 són pocs els assentaments en què se'ns indica la quantitat de taps venuda. Observant-lo hauríem de concloure que el gruix del negoci s'hauria desenvolupat durant els anys d'existència de l'empresa familiar d'Epernay. No obstant, recordem la no comptabilització de les trameses a Wiesbaden, que més endavant enumerarem. També podem contemplar com l'empresa patí les conseqüències de la greu crisi ocasionada durant la Primera Guerra Mundial. En qualsevol cas, creiem que l'impacte fou menor que el que patiren altres empreses degut a la separació del negoci per part de Francesc Coris l'any 1911. Creiem que si la societat de Wiesbaden hagués estat en marxa quan esclatà el conflicte la nostra empresa hauria tingut problemes pel tancament d'aquells mercats, i no s'hauria trobat amb l'alternativa de vendre els taps a Epernay, car França no hagués admès que una empresa amb participació alemanya vengués els seus productes en el seu territori.⁴⁷⁴

QUADRE 5.10

Vendes de taps

Anys	Quantitat (unitats)	Valor (ptes.)
1881-1885	2.148.200	28.318,59
1886-1890	8.779.150	220.200,50
1891-1895	14.983.200	389.652,26
1896-1900	12.858.550	328.031,77
1901-1905	14.631.125	196.905,56
1906-1910	10.457.650	104.869,76
1911-1915	8.531.600	81.251,49
1916-1920	3.741.850	69.926,35
1921-1925	824.200	110.536,30
1926-1927	—	271.451

Font: La mateixa dels quadres 5.1 a 5.9

En el quadre 5.11 podem veure la gran importància que tingué el mercat francès durant els anys d'existència de l'empresa, únicament veiem una posició poc important de França com a destinació dels taps durant l'època d'existència de l'empresa *Pareras, Sastre y Coris*, així com en els primers anys de la Gran Guerra. Tot darrere, hem de destacar les vendes a empreses catalanes, a fàbriques de taps de major tamany (localitzem empreses tan importants com Martí Montaner, Tomàs Brugada,

Genís y Compañía, ...), a comerciants i a una fàbrica de cerveses de Barcelona, inicialment sota titularitat de Luis Moritz i més endavant amb Ernesto Petry com a propietari, que tindrà un paper prou important com a client de la nostra empresa. Hem de recordar que la nostra empresa era de tamany mitjà-petit i que bona part del negoci radicava en el proveïment de taps per a les grans empreses baix-empordaneses.

QUADRE 5.11

Destinació dels taps (valor en ptes.)

Anys	Catalunya	França	Alemanya	Suïssa	Altres
1881-1885	11.130,80	17.187,79	—	—	—
1886-1890	41.091,95	185.598,85	—	—	—
1891-1895	63.607,52	325.020,74	—	—	1.024,00
1896-1900	86.623,92	241.407,85	—	—	—
1901-1905	165.445,01	28.722,55	2.738,00	—	—
1906-1910	100.562,26	1.555,00	—	2.752,50	—
1911-1915	69.793,99	487,50	6.360,00	4.610,00	—
1916-1920	37.336,25	32.590,10	—	—	—
1921-1925	14.367,25	96.169,05	—	—	—
1926-1927	890,20	216.706,55	—	—	—

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.10.

En qualsevol cas, no podem oblidar que les dades del quadre 5.11 s'han elaborat en base als llibres diaris, en els quals no s'anotaven les trameses a Wiesbaden entre els anys 1906 i 1911. Com que Francesc Coris era el principal soci de l'empresa no es considerava que els taps enviats a Wiesbaden fossin vendes. La importància d'Alemanya com a receptor de taps de la nostra empresa és molt major de la que els llibres diaris indiquen.

Entre els anys 1881 i 1902 l'empresa familiar d'Eprenay *Jaime Coris et Fils* era el principal client de Francesc Coris. En el quadre 5.12 podem comprovar el volum de les trameses cap a Eprenay, i podem observar com representaven la pràctica totalitat dels productes venuts fora de l'Estat Espanyol. Comparem les dades d'aquest quadre amb les de vendes a França durant aquests anys i comprovarem com aquesta empresa n'absorvia el gruix. Quan *Jaime Coris et Fils* es dissolgué i es creà l'empresa *Coris Frères* la intenció era mantenir les condicions i el nivell de trameses. Malgrat tot, l'empresa va començar a anar malament de bon començament i al 1904 es dissolia, tot i que Francesc Coris ja se n'havia desvinculat poc temps després de la seva creació. Per això no reproduïm dades de les seves trameses; foren poques i representaren un volum de vendes molt baix.

QUADRE 5.12

Trameses a Jaime Coris et Fils, d'Epernay

Anys	Nre. taps (unitats)	Import (ptes.)
1881-1885	476.500	17.187,79
1886-1890	4.306.250	185.598,85
1891-1895	7.450.300	314.190,24
1896-1900	4.724.150	241.407,85
1901-1902	630.550	26.487,55

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.11

QUADRE 5.13

Trameses a Pareras, Sastre y Coris, de Wiesbaden

Any	Nre. taps (unitats)	Valor (ptes.)
1903	860.200	14.486,90
1904	1.979.050	38.719,45
1905	3.670.400	57.410,00
1906	4.669.500	79.556,15
1907	5.683.700	79.700,05
1908	4.394.550	56.788,15
1909	5.398.550	66.440,50
1910	5.158.350	73.472,00
1911	3.934.000	59.209,75

Font: FCR, *Llibre de factures*.

El 1903 començaren les vendes a l'empresa *Pareras y Sastre*, de Wiesbaden, i el 1905 Francesc Coris s'hi associà. A partir d'aquell moment, el mercat alemany esdevingué el principal receptor estranger dels productes elaborats per la nostra empresa. En el quadre 5.13 transcrivim les trameses efectuades cadascun dels anys d'existència de l'empresa. Com ja s'ha citat, l'hem hagut d'elaborar en base a les dades extretes del llibre de factures. Malauradament, no disposem de documentació que ens indiqui els receptors finals dels taps enviats a Wiesbaden, tot i que, en base als antecedents que tenim d'altres empreses que comerciaven amb Alemanya,⁴⁷⁵ sospitem que les diferents empreses de cerveses i vins barats i les fàbriques de taps existents a l'Europa Central devien ser els receptors finals d'aquests taps.

Com ja hem indicat, malgrat l'interès i les esperances que Francesc Coris diposità en l'empresa de Wiesbaden, les coses no els anaren prou bé i el 1911 se'n separava, i es retirava definitivament del món de la fabricació i la comercialització dels taps de suro, deixant-ho en mans del seu gendre, Josep Raset. Entre 1911 i 1917 tenim una certa situació d'*impasse*, en què les vendes a fabricants catalans representaren la major part del negoci, es reduí la plantilla i la producció de taps de la fàbrica i Raset instal·là la fàbrica d'aglomerat. A partir d'aquell any, comencem a trobar vendes a dos comerciants d'Epernay, Miquel Mollera (originari de Cassà de la Selva, on hi havia tingut fàbrica) i Josep Janer, i a un de Barbaste, Louis Billac. En els quadres següents podem veure el volum de vendes amb cadascun d'ells.

QUADRE 5.14

Trameses a Miquel Mollera, d'Epernay

Anys	Nre. Taps	Valor (ptes.)
1917-1920	2.414.170	95.607,70
1921-1925	3.066.800	64.169,80
1926-1930	4.586.700	123.211,57
1931-1934	1.195.100	50.905,95

Font: la mateixa del quadre 5.13

QUADRE 5.15

Trameses a Josep Janer, d'Epernay

Anys	Nre. Taps	Valor (ptes.)
1923-1925	4.447.750	121.345,75
1926-1930	8.479.300	281.738,85
1931-1934	3.365.223	116.169,45

Font: la mateixa dels quadres 5.13 i 5.14

QUADRE 5.16

Trameses a Louis Billac, de Barbaste

Anys	Nre. Taps	Valor (ptes.)
1923-1925	606.800	16.674,95
1926-1929	1.124.500	32.421,70

Font: la mateixa dels quadres 5.13 a 5.15

Al llarg de tot el període d'existència de la fàbrica es generaren unes demandes molt diverses en funció de la destinació principal dels taps. En els quadres 5.17 i 5.18 indiquem els tipus de taps que es venien, diferenciant els taps trefins i tiratges de la resta, per la gran importància que tenien en dues de les tres etapes del nostre estudi i pel seu considerable valor. El quadre 5.17 l'elaborem en base a les dades indicades al llibre diari, i finalitzem el 1921 perquè posteriorment són comptades les ocasions en què se'ns indica el tipus de tap venut. El quadre 5.18 el fem d'acord amb les xifres del llibre de factures.

QUADRE 5.17

Qualitats dels taps venuts, 1881-1921

Anys	Trefins	Import	Tiratges	Import	Altres	Import
1881-1885	403.950	16.262,89	87.050	1.577,40	1.657.200	10.478,30
1886-1890	2.664.100	147.475,00	1.739.200	42.376,60	4.375.850	30.348,90
1891-1895	5.000.750	252.608,23	2.834.550	74.475,30	7.147.900	62.568,73
1896-1900	3.769.050	215.401,87	1.059.000	27.094,60	8.030.500	85.535,30
1901-1905	1.057.000	37.895,37	322.000	7.796,75	13.252.125	151.213,44
1906-1910	—	—	—	—	10.457.650	104.869,76
1911-1915	30.400	316,05	—	—	8.501.200	80.935,44
1916-1921	11.000	795,00	36.650	1.539,30	3.694.200	67.592,05

Font: la mateixa dels quadres 5.1 a 5.11

Podem observar les tres etapes clarament indicades en aquests quadres. Entre 1881 i 1902 la societat *Jaime Coris et Fils* demanava taps de qualitat per tapar els vins escumosos que s'elaboraven a la pròpia regió de Xampanya, i Francesc Coris els enviava fonamentalment trefins. *Pareras, Sastre y Coris*, en canvi, abastia el mercat alemany i centre-europeu, caracteritzat per les fàbriques de cerveses i de vins de menor qualitat, cosa que féu quasi desaparèixer les vendes de trefins entre els anys 1903 i 1911. A partir d'aquell any, Josep Raset s'especialitzà en les feines de comerciant de taps i envià el producte adquirit a altres obradors cap als comerciants Miquel Mollera, Josep Janer i, en menor quantitat, Louis Billac.

QUADRE 5.18

Qualitats dels taps venuts, 1917-1934

Anys	Trefins	Import	Tiratges	Import	Altres	Import
1916-1920	670.620	39.892,65	1.700.890	54.432,55	42.760	1.282,50
1921-1925	1.226.650	56.340,80	6.620.800	138.513,15	273.900	7.336,55

Anys	Trefins	Import	Tiratges	Import	Altres	Import
1926-1930	1.734.700	102.075,05	11.900.900	319.823,02	686.200	18.265,05
1931-1934	764.400	40.253,30	3.570.600	124.285,85	544.320	27.027,05

Font: la mateixa dels quadres 5.12 a 5.16

Fins aquí hem parlat d'exportació, de vendes de productes fora de l'Estat espanyol, però el quadre 5.11 ens assenyalava la importància del mercat català. Els comerciants i els fabricants de taps del nostre país demanaven taps, i generaven uns guanys prou importants per a la nostra empresa. El volum de vendes fou sempre inferior al del mercat francès, però aportà uns ingressos prou importants. Entre els anys 1911 i 1917 Josep Raset hagué de viure del mercat català, després del desençís de Wiesbaden i de l'esclat de la Gran Guerra.

La proximitat geogràfica comportà que durant els primers trenta-cinc anys d'existència de l'empresa els taps que no s'exportaven fossin venuts majoritàriament a Llagostera mateix o a Sant Feliu de Guíxols, localitat amb un nombre important de fàbriques de tamany mitjà que necessitaven proveir-se de taps elaborats per altres empreses, i de comerciants que s'encarregaven de fer arribar el producte a tercers. Palamós, Palafrugell i Cassà de la Selva també reberen taps per part de Coris i de Raset.

QUADRE 5.19

Residència dels compradors de suro catalans (valor en ptes.)

Anys	Llagostera	St. Feliu	Palamós	Palafrugell	Cassà	Barcelona	Altres
1881-1885	7.745,95	1.628,07	699,16	774,82	282,80	—	—
1886-1890	17.943,09	4.481,65	6.792,56	1.373,15	—	6.001,90	4.499,60
1891-1895	13.094,20	18.293,61	8.430,59	—	5.118,35	12.575,00	6.095,77
1896-1900	11.377,11	29.465,21	5.851,72	3.190,36	4.676,50	13.090,50	18.972,52
1901-1905	19.694,71	74.518,41	2.214,22	5.576,80	24.749,14	34.043,96	4.647,77
1906-1910	5.597,30	39.741,56	2.274,55	1.707,80	734,35	43.897,70	6.609,00
1911-1915	6.227,75	11.694,10	1.705,75	3.591,00	1.815,15	41.124,50	3.635,74
1916-1920	—	676,05	1.159,80	—	103,40	35.397,00	—
1921-1925	—	—	4.927,25	1.663,50	—	4.998,00	2.778,50
1926-1927	890,20	—	—	—	—	—	—

Font: FCR, Comptabilitat, Llibres diaris

Atenció especial mereix la columna on indiquem les trameses de taps a Barcelona. La quasi totalitat d'aquests taps tenien com a receptora la fàbrica de cervesa alemanya que

estigué sota titularitat de Luis Moritz entre 1887 i 1895, i d'Ernesto Petry, entre 1895 i 1921 (o si més no, foren els anys durant els quals compraren taps a la nostra empresa). Ubicada a la cantonada que donava al número 35 del carrer Sant Antoni i al número 2 del carrer Casanova, de Barcelona, fou un client que en certes etapes esdevingué fonamental per a Coris i Raset. Aquesta fàbrica demanava taps de cervesa, i durant els anys de la Gran Guerra fou pràcticament l'únic client d'importància per a Josep Raset. Podem veure la major importància d'aquestes trameses a partir de l'inici del segle XX, coincidint amb la introducció de les noves màquines de garlopa. La totalitat dels taps venuts a Moritz i Petry eren de cervesa. Fou un client fix al llarg dels anys indicats al quadre 5.20 i aportà uns ingressos complementaris molt necessaris per a la nostra fàbrica.

QUADRE 5.20

Vendes a Luis Moritz i Ernesto Petry, de Barcelona

Anys	Nre. Taps	Valor (ptes.)
1887-1890	1.057.900	6.001,90
1891-1895	1.951.300	12.575,00
1896-1900	1.833.300	13.090,50
1901-1905	3.632.650	34.043,96
1906-1910	4.874.900	43.897,70
1911-1915	3.780.700	41.085,50
1916-1921	3.718.000	40.395,00

Font: la mateixa del quadre 5.19

A més de vendre taps, la nostra empresa també venia el producte a mig elaborar, en forma de carracs. Les vendes de carracs representaren en cada quinquenni uns ingressos notablement inferiors a les dels taps, excepte en els anys 1911-1915, entre la sortida de Francesc Coris de l'empresa de Wiesbaden i l'inici de la Gran Guerra, anys en els quals la venda de carracs suposà només unes 28.000 pessetes menys que la de taps. Tot i així, els anys de major importància de les vendes de carracs els hem de localitzar entre 1896 i 1905.

QUADRE 5.21

Vendes de carracs

Anys	Nre. Carracs	Valor (ptes)
1881-1885	600.750	8.625,37
1886-1890	1.414.800	16.512,44
1891-1895	1.625.650	13.070,03

Anys	Nre. Carracs	Valor (ptes)
1896-1900	2.114.600	31.157,12
1901-1905	4.242.700	110.214,03
1906-1910	579.900	12.650,85
1911-1915	3.023.550	53.471,42
1916-1920	426.300	24.669,60
1921-1925	1.473.800	29.505,75

Font: FCR, Comptabilitat, Llibres diaris.

La pràctica totalitat de les vendes de carracs trefins en el quinquenni 1901-1905 es produí durant els dos primers anys, per tant, hem d'indicar que en els anys finals de l'existència de l'empresa *Jaime Coris et Fils* fou quan Francesc Coris vengué majoritàriament carracs de qualitat. En canvi, els carracs de qualitats inferiors tingueren sortida majoritàriament en els anys immediatament posteriors a la desaparició de l'empresa d'Eprenay i just després de la desfeta de la de Wiesbaden.

QUADRE 5.22

Qualitats dels carracs venuts

Anys	Trefins	Import	Tiratges	Import	Altres	Import
1881-1885	76.200	1.193,20	10.000	120,00	514.550	7.312,17
1886-1890	106.650	1.535,70	46.500	1.348,50	1.261.650	1.368,24
1891-1895	122.200	1.919,57	—	—	1.503.450	11.150,46
1896-1900	738.350	23.594,13	—	—	1.376.250	7.562,99
1901-1905	1.573.900	79.394,09	353.300	12.134,90	2.315.500	18.685,04
1906-1910	170.500	7.703,00	65.590	1.240,75	343.450	3.707,10
1911-1915	427.800	15.416,65	300.200	6.758,97	2.295.550	31.295,80
1916-1920	365.500	11.730,80	20.100	417,90	40.700	12.520,90
1921-1925	290.400	8.309,65	557.300	13.860,30	626.100	7.335,80

Font: La mateixa del quadre 5.21

QUADRE 5.23

Destinació dels carracs venuts (import en ptes.)

Anys	Catalunya	França	Altres
1881-1885	8.505,37	120,00	—
1886-1890	14.262,57	2.249,87	—
1891-1895	13.070,03	—	—
1896-1900	16.169,92	14.987,20	—

Anys	Catalunya	França	Altres
1901-1905	83.486,23	20.493,20	6.234,60
1906-1910	12.616,45	34,40	
1911-1915	48.456,82	4.310,40	704,20
1916-1920	20.782,00	3.887,60	—
1921-1925	15.645,45	13.860,30	—

Font: la mateixa dels quadres 5.21 i 5.22

Els mercats català i francès foren els principals adquirentors dels carracs venuts per la nostra empresa. Com podem veure en el quadre 5.23, les importants fàbriques de la Costa Brava centre i els seus comerciants foren els principals adquirentors, mentre que els clients francesos, tot i que en certs anys feren unes compres remarcables, tingueren sempre una menor presència, excepte en el quinquenni 1921-1925. En certa manera, la venda de carracs esdevingué una altra activitat complementària per a la nostra empresa, i tingué una importància gran en els anys de dificultats (1911-1917) o de transició (1902-1905), ja que és en aquestes etapes quan detectem un nombre important de trameses de taps a mig elaborar, convertint-se, en certa manera, en un dels garantidors de la continuïtat del negoci en èpoques de dificultats.

D'aquesta manera, veiem com les xifres de vendes de taps i carracs durant els anys d'existència de la nostra empresa reflecteixen les diferents societats i els diferents objectius en els quals s'embarcaren Francesc Coris i Josep Raset. Els trefins i els taps de qualitat foren els objectes de les vendes a Epernay, tant durant els anys d'existència de l'empresa *Jaime Coris et Fils* com quan Raset proveïa d'aquests taps a Miquel Mollera i Josep Janer. En canvi, entre els anys 1903 i 1911 els taps enviats a Wiesbaden eren els que demanaven els comerciants i els fabricants de taps i de vins del Centre d'Europa, més bastos i de menor qualitat. Tot i així, cal remarcar el paper important que tingueren sempre les vendes a la fàbrica de cerveses de Luis Moritz i Ernesto Petry i les vendes de carracs. La nostra empresa intentà sempre tenir una certa diversificació en la seva oferta, centrant-se en el tipus de taps i carracs més demandats en un moment concret, però no deixant de banda altres qualitats que podien tenir una mínima sortida i generar uns ingressos complementaris.

ELS TREBALLADORS DE L'EMPRESA

Malgrat els importants volums de negoci i el gran nombre d'activitats en què Francesc Coris i Josep Raset s'involucraren al llarg dels anys d'existència de

l'empresa, no hem d'oblidar que parlem sempre d'una fàbrica de tamany mitjà-petit. La fabricació de taps seguint els mitjans tradicionals estigué present al llarg de gairebé tota l'etapa d'existència de la fàbrica. És a partir de 1903 quan es començaren a introduir les primeres màquines, suposem que les garlopes que s'estaven estenent pel territori surer català de l'època; però la seva posició fou sempre de coexistència amb la fabricació seguint els mitjans artesanals.

Entre els fons de la nostra empresa es troben els llibres en els quals s'anotaven els treballadors que havien elaborat taps o participat en tasques auxiliars al llarg d'una setmana i els salaris que els corresponien. Es diferenciaven els tapers, que cobraven en funció del nombre de taps elaborats, dels jornalers, que se'ls pagava en funció dels dies que havien treballat. Degut a la gran extensió d'aquesta font ens ha estat impossible analitzar-ne la totalitat. Per això, ens hem limitat a agafar les dades d'alguns períodes. Concretament, treballarem amb les dades dels períodes 1890-1893, 1900-1903, 1910-1913 i 1920-1922, any en el qual finalitzen les anotacions dels salaris, tot i que hi ha anotacions esporàdiques de salaris pagats fins l'any 1928, quan mor Josep Raset. En cadascuna d'aquestes etapes trobem unes característiques prou diferenciadores.

En els anys 1890-1893 ens trobem sempre amb una plantilla composta per una quinzena de treballadors, la meitat dels quals dedicats a fabricar taps i l'altra meitat a fer tasques auxiliars. Queda clar que l'elaboració de taps es feia seguint les formes tradicionals. La presència femenina fou sempre molt reduïda, trobem molt poques dones fent taps (i no en trobem cap fent de jornalera) i les que trobem s'en-carregaven d'elaborar els taps de menor qualitat, mai no localitzem treballadores elaborant trefins.

Entre 1900 i 1902 no localitzem canvis remarcables respecte a la situació deu anys enrera, però des de 1903 es produí un important increment de la plantilla. Recordem que és l'any en què Francesc Coris començà a vendre taps a la societat *Pareras y Sastre*. Les noves possibilitats generades pel comerç amb Alemanya generaren un increment de la producció de taps per part de la nostra empresa. Es produí un important increment de la plantilla, es passaren a tenir una vintena de treballadors que feien taps i una quinzena que feien de jornalers. El 1903 s'introduïren les primeres garlopes, utilitzades sempre per mà d'obra femenina, que produïen un nombre de taps superior al que es produïa fins aleshores, tot i que els salaris foren considerablement baixos, en tant en quant ja no es treballava amb mà d'obra qualificada.

Aquestes característiques les continuem trobant entre 1910 i juliol de 1911. En el mateix mes en que Francesc Coris es deslligà de l'empresa de Wiesbaden i Josep Raset passà a ser el propietari efectiu de la fàbrica, es produí una important retallada del nombre de treballadors. Mentre el dia 8 de juliol cobraren el setmanal dinou tapers i quinze jornalers, tres setmanes més tard només constaven en els llibres de salaris set tapers i set jornalers. La fallida de l'empresa *Pareras, Sastre y Coris* generà una caiguda de la demanda, que obligà Raset a acomiadar part important dels seus treballadors. Els anys següents veuran la progressiva reducció de la plantilla. Entre 1917 i 1919 tenim només dues taperes (sempre dones) i quatre o cinc jornalers, mentre que de 1919 en endavant els llibres de salaris indicaven la presència d'una sola dona que s'encarregava de fer taps i de quatre persones que feien tasques auxiliars. En aquests anys, Raset començà a treballar en la seva fàbrica d'aglomerat, negoci on sembla que destinà la major part dels seus recursos i esforços, reduint l'atenció a la fàbrica de taps. Durant aquesta etapa, sembla que els taps eren elaborats a màquina (la font no ho indica explícitament), i l'empresa s'especialitzà en l'elaboració de taps de cervesa. Durant els anys 1920-1922 la totalitat dels taps elaborats per la fàbrica de Josep Raset eren per a tapar cerveses. No oblidem la importància que encara tenien en aquests anys les vendes a la fàbrica de cervesa d'Ernesto Petry.

Podem veure clarament en el quadre 5.24 com els trefins eren els taps més importants en nombre dels fabricats a l'empresa de Francesc Coris fins a la desaparició de *Jaime Coris et Fils*. Tot darrere, la producció de tiratges, de trefins de menor qualitat, també tenia un paper important a la nostra fàbrica. L'elaboració de taps model i cervesa, tot i la seva importància en nombre, era considerablement inferior a la de trefins. Aquesta situació canvià completament a partir de 1903. Els taps de qualitat deixaren de ser fabricats, i l'empresa s'especialitzà en taps model i de cervesa, destinats als mercats centre-europeus, demandants d'aquests tipus de taps, i a la fàbrica de cervesa d'Ernesto Petry. A partir de 1911, la reducció de la plantilla queda reflectida en el menor nombre de taps produïts. En els anys 1920-1922 l'única treballadora de la fàbrica que elaborava taps es dedicava a fabricar-ne de cervesa.

QUADRE 5.24

Número de taps elaborats (unitats)

Any	Trefins	Tiratges	Mig llargs	Model	Cervesa	Altres
1890	1.229.250	415.500	226.850	460.950	231.100	97.850
1891	1.827.310	700.350	143.550	493.650	255.500	229.450
1892	1.234.850	400.750	180.300	231.150	281.450	104.950

Any	Trefins	Tiratges	Mig llargs	Model	Cervesa	Altres
1893	1.465.160	524.000	390.650	309.750	332.400	62.400
1900	448.600	120.700	357.750	788.950	330.950	362.400
1901	694.550	126.100	321.200	804.400	412.850	323.000
1902	141.200	—	511.700	1.431.200	351.350	341.900
1903	6.930	—	56.300	3.038.630	80.650	1.025.400
1910	—	—	—	4.183.240	1.116.250	1.099.400
1911	5.500	—	—	2.360.640	1.474.900	734.250
1912	—	—	—	699.300	1.487.900	39.000
1913	—	—	—	401.150	1.063.100	—
1920	—	—	—	—	447.700	—
1921	—	—	—	—	482.300	—
1922	—	—	—	—	110.200	—

Font: FCR, *Llibres de salaris*

És interessant comparar les dades del quadre 5.24 amb les del 5.25, on recollim el nombre de taps adquirits a altres obradors en els mateixos anys del quadre anterior. Els taps trefins i tiratges foren objectes de moltes compres per part de la nostra empresa al llarg dels anys noranta del segle XIX, però en un nombre notablement inferior al dels taps elaborats per la pròpia fàbrica. De la mateixa manera, podem observar com la resta de qualitats de taps elaborats per la nostra fàbrica no eren objecte d'adquisició a altres obradors, excepte en moments molt puntuals. Els taps de cervesa foren gairebé sempre elaborats a la pròpia fàbrica, no es compraren a altres obradors, la producció pròpia permetia satisfer la demanda que aquests taps generaven. Pel que respecta a l'apartat miscel·lani "altres", podem veure el seu predomini al quadre dels taps adquirits a altres empreses. Al nostre entendre, la nostra empresa, en cadascuna de les seves tres etapes, comptava amb una demanda de taps determinada que s'anava repetint cada any i amb unes qualitats que només es demanaven en certs moments. Per això, es dedicava a l'elaboració dels taps que sabia que podia col·locar al mercat i adquiria els que no comptaven amb una demanda tan regular.⁴⁷⁶

QUADRE 5.25

Taps adquirits a altres empreses (unitats)

Any	Trefins	Tiratges	Mig llargs	Model	Cervesa	Altres
1890	168.850	143.250	—	—	—	—
1891	879.200	29.200	—	—	—	1.050
1892	340.650	121.500	—	—	21.250	35.000

Any	Trefins	Tiratges	Mig llargs	Model	Cervesa	Altres
1893	45.870	120.200	—	—	—	205.255
1900	1.575	228.375	—	—	—	67.650
1901	—	34.000	—	—	—	181.300
1902	—	—	—	—	—	—
1903	—	—	—	79.200	—	280.300
1910	—	—	—	356.600	60.000	1.538.100
1911	—	—	—	—	—	328.250
1912	—	—	—	—	—	21.900
1913	—	—	—	—	—	10.050
1920	—	—	—	—	—	94.650
1921	—	—	—	—	—	23.350
1922	—	—	—	—	—	84.150

Font: FCR, Comptabilitat, Llibres diaris

D'aquesta manera, podem veure com el nombre de treballadors i les qualitats dels taps variaren considerablement en funció del negoci en el qual els propietaris de la fàbrica estaven involucrats. També podem observar la progressiva introducció de maquinària en l'entramat productiu de l'empresa (tot i que la font no indica clarament el nivell de mecanització de la fàbrica) i la feminització del treball: les dones passaren de representar un nombre molt limitat en els primers anys en què els taps s'elaboraven artesanalment, a representar la totalitat dels tapers (tot i que aquesta totalitat volia dir només una o dues treballadores) així que l'empresa s'especialitzà en l'elaboració de taps de cervesa.

A TALL DE CLOENDA

La fàbrica de taps de Francesc Coris i Josep Raset fou una de les més importants de les existents a la Llagostera de l'època. Seguint la tradició que la família mantenia com a mínim des de la generació anterior, Francesc Coris es dedicà preferentment a la fabricació i a la comercialització dels taps per a xampany, els trefins, el tradicional tap de suro català de qualitat tan apreciat més enllà de les nostres fronteres. Però el nostre personatge no es limità a aquestes qualitats de taps, sinó que proveí de taps els comerciants i els fabricants de taps baixempordanesos i els fabricants de cervesa barcelonins Luis Moritz i Ernesto Petry. Coneixedor de les diferents possibilitats que generava el negoci del suro, no volgué limitar-se al comerç dels trefins. Quan el seu gendre entrà a treballar amb ell, coincidint amb la fallida de l'empresa

d'Épernay, introduí les primeres garlopes a la seva fàbrica i es llençà a la conquesta dels mercats centre-europeus amb la seva associació amb els fabricants de Wiesbaden Policarpi Pareras i Màrius Sastre, segurament estimulat per les idees més modernes i per l'experiència acumulada per Josep Raset en els seus anys treballant per a Tomàs Brugada a Lisboa i Sevilla. La nefasta experiència de la societat de Wiesbaden obligà Raset a especialitzar-se en la comercialització de taps cap a Épernay i anà abandonant la fabricació de taps, fins a l'extrem que a l'alçada de 1922 només hi havia una persona en tota la fàbrica que es dedicués a elaborar taps, quan només deu anys enrera se n'hi podien trobar una vintena. La fàbrica d'aglomerat i la comercialització dels taps li permeteren adquirir una certa fortuna⁴⁷⁷ fins a la seva mort el 1928. La seva vídua i el seu fill intentaren continuar amb les activitats de Josep Raset, però l'incendi de la fàbrica d'aglomerat el 1929 (que, possiblement, ens ha deixat sense una documentació molt valuosa per avaluar-ne la importància) i les dificultats pel sector surer d'ençà el crack de Wall Street del mateix any, obligà Emili Raset a liquidar l'empresa. El 31 de desembre de 1934 Josep Janer era el comprador de les darreres mercaderies que la nostra fàbrica venia.

Una característica que hem anat trobant al llarg de la història d'aquesta empresa fou la seva capacitat per adaptar-se a les diferents possibilitats que el negoci generava al llarg de l'època. Francesc Coris visqué els darrers anys de l'exclusivitat artesanal en la fabricació de taps de suro (i de la indústria surera només com a indústria tapera) i l'entrada de Josep Raset a l'empresa li aportà noves perspectives i possibilitats de negoci, tot i que la societat de Wiesbaden no tingué sort en els seus sis anys d'existència. Quan Coris se'n separà i es retirà dels negocis, Raset veié les possibilitats que generava la fabricació d'aglomerat, però mantingué un paper important com a comerciant de taps. Aquesta facilitat d'adaptació a les circumstàncies externes permeté la supervivència d'aquesta fàbrica durant més de cinquanta anys (sense tenir en compte les activitats industrials i comercials que van tenir el pare i els oncles de Francesc Coris).

En qualsevol cas, repetim que no podem oblidar que hem parlat sempre d'una petita fàbrica amb una vintena de treballadors on les màquines no arribaren fins a principis de segle XX i s'hi implantaren molt lentament. La història d'aquesta empresa, que esperem que en el futur es pugui comparar amb altres fàbriques de taps similars existents a la Catalunya de l'època, ens permet veure el dinamisme i la capacitat de negoci que tingueren els obradors catalans de finals del segle XIX i principis del segle XX, malgrat que aquest darrer segle ha estat el de la consolidació de les fàbriques de major tamany, altament especialitzades en treball i amb unes capacitats productives i de negoci majors de les que tingueren els tallers mitjans i petits.

NOTES

³⁹⁰ Un cop més, hem de reiterar el nostre agraïment a Anna Maria Raset i Juli Schmid per les facilitats donades per a la consulta del seu fons.

³⁹¹ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*

³⁹² Totes les referències familiars estan extretes de l'arbre geneològic familiar, realitzat pel Sr. Juli Schmid, al qual he d'agrair que em facilités còpia. Així mateix, també hem pres algunes dades recollides en el treball inèdit de Marta Albà, *El naixement dels documents. Els Coris a l'Arxiu de Llagostera*, a la qual agraïeix també que me'n deixés còpia.

³⁹³ Sabem que Pere i Joan Coris Bassets eren tapers per les indicacions de Marta Albà.

³⁹⁴ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1850.

³⁹⁵ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1901.

³⁹⁶ AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligalls 26, 27, 28 i 37.

³⁹⁷ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1893-94.

³⁹⁸ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1913.

³⁹⁹ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricules industrials.

⁴⁰⁰ AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligall 26.

⁴⁰¹ AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligall 27.

⁴⁰² AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligalls 26 i 27.

⁴⁰³ SALA, Pere; "Manufacturas de Corcho SA..."; p. 10-11.

⁴⁰⁴ AMP, Fons de l'empresa Martí Montaner, Correspondència, lligalls 26 i 27.

⁴⁰⁵ No hem disposat de l'original d'aquesta escriptura. Tot el que indiquem ho hem extret de l'escriptura de modificació signada l'any 1891.

⁴⁰⁶ Nosaltres hem localitzat dues cases: Delhom y Trilla (1856-1858) i Prax y Compañía (1853-1858), totes dues de la Jonquera. ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 155-156.

⁴⁰⁷ FCR, Correspondència, Carta de Giovanni Ucelli a Francesc Coris Mundet, 18 de novembre de 1888.

⁴⁰⁸ FCR, Correspondència, Carta de Planas y Flaquer a Francesc Coris Mundet, 2 de gener de 1890.

⁴⁰⁹ FCR, Correspondència, Carta de Jaime Coris et Fils a Francesc Coris Mundet, 20 de juliol de 1891.

⁴¹⁰ FCR, Escriitures, Modificació dels estatuts de la societat Jaime Coris et Fils, 17 de novembre de 1891.

⁴¹¹ Vegeu una àmplia nota biogràfica a MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*; p. 428 i a CABANA, Francesc; *Fàbriques i empresaris...*; p. 310-311.

⁴¹² El 16 de novembre de 1892 Josep Coris Sabater escrivia a Francesc Coris Mundet indicant-li que sospitava que Francesc Oller tenia previst instal·lar la seva pròpia fàbrica i que, per això, havia contactat amb treballadors de l'empresa.

⁴¹³ Tenim més dades d'aquest fet a partir d'una carta adreçada per Paquita Coris Borrell als seus pares el 28 d'octubre de 1914, en la qual esmentava que havia tingut notícia que havien cremat les fàbriques de Montaner, Pey i Cama a Reims i que, afortunadament, ja feia molts anys que Francesc Coris no hi tenia fàbrica. Aquesta carta fou adreçada des de Lisboa on s'hi traslladà fruit del seu matrimoni amb Francesc Lladó, comerciant de suro i on hi visqué l'esclat de la Primera Guerra Mundial i la greu crisi que comportà per a la indústria suro-tapera portuguesa, igual que per a la catalana.

⁴¹⁴ FCR, Correspondència, Carta de Francesc Oller a Francesc Coris Mundet, 3 de febrer de 1892

⁴¹⁵ FCR, Correspondència, Carta de Llorenç Coris Sabater a Francesc Coris Mundet, 1 de març de 1890.

⁴¹⁶ FCR, Correspondència, Carta de Llorenç Coris Sabater a Francesc Coris Mundet, 19 de novembre de 1900.

⁴¹⁷ FCR, Correspondència, Carta de Llorenç Coris Sabater a Francesc Coris Mundet, 7 de gener de 1898.

⁴¹⁸ FCR, Correspondència, Carta de Llorenç Coris Sabater a Francesc Coris Mundet, 4 d'agost de 1897.

⁴¹⁹ FCR, Escriitures, Constitució de la societat Coris Frères, 21 de desembre de 1901.

⁴²⁰ FCR, Copiadors de cartes, Carta de Dolors Borrell a Llorenç Coris Mundet, 16 d'agost de 1904.

⁴²¹ AMLLA, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1892-93.

⁴²² Tomàs Brugada i Rifà (Sant Feliu de Guíxols, 1861-1923), inicià els seus negocis l'any 1886 a la raó social Ferrer, Brugada & Cia. Fou un dels primers industrials en abandonar el treball a mà i en mecanitzar la pro-

- ducció i s'especialitzà fonamentalment en la producció de taps per xampany de dues peces, producte que exportà fonamentalment als Estats Units. Arribà a tenir uns quatre-cents treballadors i l'any 1904 la seva fàbrica era la més important de Sant Feliu. Fou president de diverses corporacions suro-taperes i vice-president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Sant Feliu, càrrec que ostentava en el moment de la seva mort. Vegeu *Industria corchera* núm. 39, 1936, p. 1169. SALA, Pere; *Obrador, indústria i aranzels...*; p. 117, també destaca la importància d'aquesta fàbrica a principis del segle, quan tenia 175 treballadors i 127 treballadores. Més dades a CABANA, Francesc; *Fàbriques i empresaris...*; p. 306-307.
- 423 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset als seus pares, 1 de novembre de 1898.
- 424 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset als seus pares, 1 de març de 1899.
- 425 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Emili Raset, 17 de gener de 1902.
- 426 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Emili Raset, 19 de febrer de 1904.
- 427 FCR, Correspondència, Carta de Francesc Coris a Tomàs Brugada, 20 de març de 1907.
- 428 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Emili Raset, 28 d'octubre de 1901.
- 429 FCR, Correspondència, diverses cartes adreçades l'any 1902.
- 430 HESS, Christel; "El sud-oest d'Alemanya i la indústria surera: l'empresa Greiner de Nürtingen, Suàbia", *L'Estoig* núm. 4, 1995; p. 36-38.
- 431 FCR, Escriitures, Constitució de la societat *Pareras, Sastre y Coris*, de Wiesbaden, 8 de març de 1905.
- 432 FCR, Copiador de cartes, Carta de Francesc Coris a *Pareras, Sastre y Coris*, 15 de juny de 1906.
- 433 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a *Pareras, Sastre y Coris*, 16 d'octubre de 1907.
- 434 FCR, Copiador de cartes, Carta de Francesc Coris a Policarpi Pareras, 17 de desembre de 1909.
- 435 FCR, Correspondència, Carta de Policarpi Pareras a Francesc Coris Mundet, 16 de novembre de 1907.
- 436 FCR, Correspondència, Carta de Policarpi Pareras a Francesc Coris Mundet, 22 d'abril de 1907.
- 437 FCR, Correspondència, Carta de Dietrich Carl Sievers a Josep Raset, 10 de maig de 1908.
- 438 FCR, Correspondència, Carta de Francesc Martinell a Francesc Coris Mundet, 27 d'agost de 1908.
- 439 FCR, Copiador de cartes, Carta de Francesc Coris Mundet a Policarpi Pareras, 9 d'agost de 1910.
- 440 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Francesc Lladó Farrell, 5 de febrer de 1911.
- 441 FCR, Escriitures, Dissolució de la societat *Pareras, Sastre y Coris*, 7 de juliol de 1911.
- 442 FCR, Copiador de cartes, Carta de Francesc Coris Mundet a H. Oekermann, 9 de gener de 1912.
- 443 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Miquel Vidal, 24 de setembre de 1915.
- 444 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Tomàs Deulofeu, 26 d'abril de 1917.
- 445 Anna Maria Raset, néta de Josep Raset, afirma que la fàbrica d'aglomerat generarà importants guanys a la família. Els anys vint (segons el que la tradició familiar li ha explicat) foren anys en què Raset féu una certa fortuna gràcies a l'aglomerat. Malauradament, com ja hem indicat, les fonts disponibles no ens permeten avaluar aquests guanys.
- 446 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Miquel Mollera, 18 de novembre de 1918.
- 447 SURÓS, Joan; "La llarga crisi..."; p. 227-230.
- 448 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Miquel Mollera, 29 de desembre de 1919.
- 449 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Miquel Mollera, 6 de febrer de 1920.
- 450 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Miquel Mollera, 10 de maig de 1920.
- 451 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Miquel Mollera, 16 de febrer de 1922.
- 452 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Josep Janer, 5 de juny de 1924.
- 453 FCR, Copiador de cartes, Carta de Josep Raset a Josep Janer, 29 de desembre de 1924.
- 454 Vegeu SALA, Pere; "Manufacturas de Corcho SA..."; p. 8-12.
- 455 Vegeu PALAFOX, Jordi; *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*, Crítica, Barcelona, 1991; p. 122-173.
- 456 HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafugell i el suro...*; p. 38-45.
- 457 ZAPATA, Santiago; "Del suro a la cortiça..."; p. 7-8.
- 458 FCR, Copiador de cartes, Carta d'Emili Raset Coris a Josep Janer, 7 de desembre de 1930.
- 459 FCR, Copiador de cartes, Carta d'Emili Raset Coris a Josep Janer, 5 de gener de 1931.
- 460 FCR, Copiador de cartes, Carta d'Emili Raset Coris a Josep Janer, 9 de febrer de 1931.

⁴⁶¹ HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafrugell i el suro...*; p. 40-41.

⁴⁶² FCR, Llibre de factures.

⁴⁶³ El vocabulari del suro de 1916 defineix el treff com aquell tap a mà o imitació de superior qualitat, que té 24 línies (54 mil·límetres) de llargada per 13 a 15 línies (30 a 34 mil·límetres) de diàmetre, emprat per a l'embotellament de xampany. GRIERA, A.; *Vocabulari del suro*, E.R. Ed. Catalanes, Barcelona, 1983 (1916); p. 81.

⁴⁶⁴ Per tiratges s'entenen els taps i carracs de les mateixes dimensions que els trefins, però de menor qualitat. Íbid; p. 80.

⁴⁶⁵ Una característica que ja vam detectar pel cas de l'empresa *Bech de Careda Hermanos*. ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 117-120.

⁴⁶⁶ Sobre els comerciants de suro vegeu ROGER, Martí; *Els tipus socials...*; p. 212-230.

⁴⁶⁷ FCR, Copiador de cartes, Carta de Dolors Borrell a Llorenç Coris Mundet, 3 d'agost de 1893; Carta de Francesc Coris Mundet a Josep Ensessa, 10 d'agost de 1899.

⁴⁶⁸ Recordem que, fins i tot, el viatge de noces de Josep Raset i Felicitas Coris els dugué a Sevilla, Aracena i Lisboa, on Raset aprofità per fer algunes compres de suro en planxa.

⁴⁶⁹ Algunes pistes aïllades ens permeten saber l'origen del suro, a part dels eventuais viatges de Francesc Coris i de Josep Raset al sud-oest peninsular. Alguns dels comerciants ganxons i llagosterencs que proveïen de suro a la nostra empresa sabem que tenien finques arrendades a Extremadura o que hi compraven suro amb freqüència. Tenim el cas de Narcís Juanals, originari de Llagostera, que s'instal·là a Barcarrota (Badajoz) durant el decenni de 1890 i es cartejà sovint amb Francesc Coris indicant-li que li faria arribar partides de suro, tot i que, als llibres diaris, quedava comptabilitzat que la compra s'havia fet a un comerciant de Llagostera o de Sant Feliu, preferentment.

⁴⁷⁰ Fons Coris-Raset, Copiadors de cartes, Carta de Francesc Coris Mundet a Policarpi Pareras, 9 d'agost de 1910.

⁴⁷¹ GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril...*; p. 90.

⁴⁷² SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels..."; p. 119-120 i 135-136.

⁴⁷³ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 122-128.

⁴⁷⁴ Fou el problema amb que es trobà l'empresa *Miquel y Vincke*, inclosa a les llistes negres franceses i britàniques degut a que Enric Vincke, un dels socis, era alemany. L'empresa hagué de constituir-se com a societat anònima, canviar-se el nom pel de *Manufacturas del Corcho, S.A.*, i, oficialment, fer sortir Vincke de l'empresa. Vegeu CABANA, Francesc; *Fàbriques i empresaris...*; p. 315.

⁴⁷⁵ ALVARADO, Joaquim, *El negoci del suro...*; p. 162-166.

⁴⁷⁶ Hem plantejat aquesta idea a ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 126-127.

⁴⁷⁷ Segons informació verbal facilitada per Anna Maria Raset.

Conclusions

No és cap afirmació agosarada indicar que no hi ha hagut cap indústria en la història de Llagostera que hagi tingut la importància de la surera.⁴⁷⁸ El nostre poble conegué el treball dels taps des d'uns moments molt inicials i sempre tingué entre els seus habitants un nombre important de persones que es dedicaren a l'elaboració d'aquest producte, fins a dates prou tardanes. Llagostera mantenia un nombre molt important d'establiments a la vigília de la Guerra Civil, quan en altres localitats en què aquesta activitat havia tingut una presència remarcable (Lloret de Mar, Arenys de Mar, Begur, Tossa de Mar,...), havien viscut la total o quasi total desaparició d'aquesta indústria. En el dia d'avui el nostre poble manté unes poques fàbriques, de característiques, evidentment, molt diferents a les múltiples existents a l'època glorirosa de la indústria suro-tapera. La seva ubicació estratègica, en una zona de comunicacions obligades entre les fàbriques de l'interior i les de la costa; la seva proximitat a l'important centre productor i comercialitzador de Sant Feliu de Guíxols i l'empenta d'alguns dels seus fabricants (destacant particularment la família Coris) permeté l'auge i la posterior supervivència en moments de dificultats de la indústria suro-tapera llagosterenca.

Hi ha un aspecte que considerem que és digne d'ésser esmentat, perquè considerem que ha estat un element fonamental per explicar el paper més marginal de Llagostera dins el món surer en el dia d'avui. Es tracta del fet que, en els més de dos-cents cinquanta anys d'existència d'aquesta activitat, el nostre poble no tingué mai una fàbrica de grans dimensions. *Manufacturas del Corcho* o *Barris Hermanos*, a Palafrugell; Martí Montaner a Palamós; Tomàs Brugada a Sant Feliu de Guíxols; Francesc Oller a Cassà de la Selva,...són empreses mereixedores de moltes pàgines en qualsevol monografia general sobre la història de la indústria suro-tapera.⁴⁷⁹ Fins i tot un poble considerablement més petit com és Agullana conegué l'existència d'una empresa; *Bech de Careda Hermanos*, que tenia més de cent treballadors a

l'alçada de 1909.⁴⁸⁰ En el cas de Llagostera, els obradors de taps de diferents membres de la família Coris foren els establiments més grans que tingué mai el poble, i mai no superaren la trentena de treballadors. La tradició d'aquesta indústria a Llagostera i la seva reubicació com a productor de carracs per a les fàbriques de major tamany permeté la pervivència d'aquesta activitat en el nostre poble. Gràcies a aquests factors, Llagostera no ha viscut la desaparició completa de les seves fàbriques, però creiem que la inexistència d'una gran fàbrica ha impedit una presència més important de la indústria surera en el nostre poble al llarg del segle XX.⁴⁸¹ L'existència de la fàbrica de Francesc Oller al poble veí de Cassà de la Selva ha permès la consolidació d'un model de fàbriques en aquesta localitat de major tamany que les llagosterenques, bona part de les quals han perviscut fins els nostres dies.

Tot i així, tal com hem pogut veure en l'anàlisi de l'empresa de Francesc Coris i Josep Raset, els tallers que tenien un cert tamany i uns bons contactes comercials aconseguiren un ritme d'activitat i de negocis prou considerable. La família Coris, seguint la tradició de fabricants de taps de suro catalans instal·lant casa comercial en una localitat des d'on es poguessin tenir unes bones xarxes de distribució, muntà empreses a dues localitats com eren Epernay i Wiesbaden en dos moments en què hi havia una demanda de taps molt diferent. Els nostres homes saberen adaptar els seus entramats productius a les possibilitats que el mercat els oferia a cada moment.

En qualsevol cas, hem de concloure el treball remarcant el paper importantíssim que ha tingut Llagostera en el món surer, tant pel que fa al nombre absolut d'empreses i treballadors que s'hi han dedicat, com pels negocis dels fabricants i els comerciants del nostre poble, que van permetre que un petit poble de les comarques gironines fos reconegut arreu del món per la qualitat dels seus taps de suro.

NOTES

⁴⁷⁸ Manllevem, en part, per al cas llagosterenc la famosa observació que féu Jaume Vicens Vives el 1958: "*Cap indústria de les esmentades —àdhuc la tèxtil— no té per a nosaltres l'interès de la tapera.*" VICENS VIVES, Jaume; *Industrials i polítics (segle XIX)*, Vicens Vives, Barcelona, 1991 (1958); p. 64.

⁴⁷⁹ Totes elles han estat mínimament analitzades en el llibre de CABANA, Francesc; "*Fàbriques i empresaris...*"

⁴⁸⁰ ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro...*; p. 117.

⁴⁸¹ Parlant sobre aquest tema, és digne de comentar el cas de Begur. La fàbrica de Francesc Forgas i els seus fills fou un estímul per a la implantació de petits obradors en aquest poble. Aquesta fàbrica patí un greu incendi l'any 1919 que limità molt les seves capacitats productives i la debilità per enfrontar-se a les dificultats que passà el negoci al llarg del segle XX. En conseqüència, els padrons d'habitants de Palafrugell indiquen una gran presència de begurencs emigrats als anys vint, en edats adultes, segurament fugint de la crisi que patí aquesta indústria en aquest poble des d'aleshores. Sobre Francesc Forgas i els seus descendents vegeu sobretot CABANA, Francesc; *Fàbriques i empresaris...*; p. 301-303.

Apèndixs

1-MATRÍCULES INDUSTRIALS DE LLAGOSTERA

1851

Fabricants de taps

- Joan Casas	- Antoni Bordas
- Jaume Roure	- Llorenç Barnets
- Joan Masdevall	- Miquel Vilallonga
- Felicià Prats	- Gerard Coris
- Josep Noguera i Prats	- Joan Ballell
- Llorenç Coris	- Miquel Coris
- Jaume Pagès	- Narcís Albertí
- Felip Erra	- Salvador Esteva
- Joan Pigrau	- Jaume Garriga
- Llorenç Vilallonga Sabater	- Narcís Salvador
- Jaume Coris	- Jeroni Noguer

1879-80

Jaume Coris	2 taules, 4 operaris, 1 carrador
Gerard Coris	2 taules, 4 operaris, 1 carrador
Josep Coris Corominas	2 taules, 4 operaris, 1 carrador
Llorenç Borrell	1 taula, 1 carrador
Esteve Lino	1 taula, 1 carrador
Casimir Rodas	1 taula, 1 carrador
Miquel Roquer	1 taula, 1 carrador
Francesc Garriga	1 taula, 1 carrador
Domènec Gotarra	1 taula, 1 carrador

Jaume Pigrau	1 taula, 1 carrador
Josep Pigrau	1 taula, 1 carrador
Joaquim Sais	1 taula, 1 carrador
Jaume Pagès	1 taula, 4 operaris
Josep Prats Codina	1 taula, 4 operaris
Jaume Gotarra Codolar	1 taula, 4 operaris
Joan Compañó	1 taula, 4 operaris
Pere Roure	1 taula, 4 operaris

1893-94

Enric Sans	3 taules, 4 operaris	Pg. Indústria
Joan Raset	1 taula	Pg. Indústria
Narcís Gotarra	2 taules	c/ Major
Francesc Coris Mundet	2 taules, 1 carrador	c/ Concepció
Joaquim Coris	1 taula, 1 carrador	c/ Concepció
Pere Roqueta	1 taula, 4 operaris	c/ Concepció
Salvi Font	1 taula, 4 operaris	c/ Concepció
Pere Ballell	1 taula, 4 operaris	c/ Concepció
Esteve Balmaña	1 taula, 4 operaris	c/ Guifré
Lluís Maranges	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Pere Vergés	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Antoni Ros	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Vicenç Vingut	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Narcís Costa	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Miquel Roquer	1 taula, 4 operaris, 1 carrador	c/ Consellers
Artur Garriga	1 taula, 4 operaris, 1 carrador	c/ Consellers
Narcís Vallmajor	1 taula, 4 operaris	c/ Camprodon
Enric Dumas	1 taula, 4 operaris	c/ Almogàvers
Josep Madi	1 taula, 4 operaris	c/ Almogàvers
Guillem Balmaña	1 taula, 4 operaris	Rambla
Ramon Sans	1 taula, 4 operaris	Rambla
Vídua de Jaume Pigrau	1 taula, 4 operaris	Rambla
Llorenç Pagès	1 taula, 4 operaris	Rambla
Jaume Coris Mundet	2 taules, 4 operaris, 1 carrador	c/ Barcelona
Llorenç Borrell	1 taula, 4 operaris, 1 carrador	c/ Barcelona
Antoni Roig	1 taula, 4 operaris	c/ Barcelona
Jaume Vilà	1 taula, 4 operaris	c/ Barcelona
Victorià Camós	1 taula, 4 operaris	c/ Barcelona
Josep Colom	1 taula, 4 operaris	c/ Barcelona

Esteva y Masgrau	2 taules	c/ Barcelona
Jaume Gispert	1 taula	c/ Sant Pere
Gerard Coris	2 taules, 4 operaris, 1 carrador	c/ Llibertat
Gerard Vidal	1 taula, 4 operaris	c/ Llibertat
Narcís Vidal	1 taula, 4 operaris	c/ Llibertat
Josep Coris Corominas	3 taules, 4 operaris, 1 carrador	c/ Girona
Esteve Lino	1 taula, 1 carrador	c/ Sant Feliu
Narcís Pigrau	1 taula, 1 carrador	c/ Sant Feliu
Joaquim Sans	2 taules	Pg Campmany
Joan Torrent	1 taula	c/ Girona
Josep Ametller	1 taula	c/ Girona
Joan Gandol	1 taula	c/ Girona
Miquel Codolar	1 taula	c/ Girona
Joan Johera	1 taula	c/ Victòria
Antoni Darder	1 taula	c/ Victòria
Francesc Espinet	1 taula	c/ Victòria
Andreu Serrat Maymir	1 taula	c/ Àlvarez
Pere Balmaña	2 taules, 4 operaris	c/ Hospital
Feliu Gruart	2 taules, 4 operaris	c/ Àlvarez
Joan Rodas	1 taula, 4 operaris	c/ Hospital
Esteve Mundó	1 taula, 4 operaris	c/ Fivaller
Miquel Castelló	1 taula, 4 operaris	c/ Sol
Domènec Sala	1 taula, 4 operaris	c/ Donzelles
Vicenç Aliu	1 taula, 4 operaris	c/ Donzelles
Narcís Gotarra	comerciant de suro	c/ Major

1901

Enric Sans	3 taules, 4 operaris	Pg. Indústria
Joan Raset	1 taula	Pg. Indústria
Francesc Coris Mundet	2 taules, 1 carrador	c/ Concepció
Joaquim Coris	1 taula, 1 carrador	c/ Concepció
Pere Ballell	1 taula, 4 operaris	c/ Concepció
Vicenç Vingut	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Narcís Costa	1 taula, 4 operaris	c/ Ample
Miquel Roquer	1 taula, 4 operaris, 1 carrador	c/ Consellers
Josep Madí	1 taula, 4 operaris	c/ Almogàvers
Guillem Balmaña	1 taula, 4 operaris	Rambla
Vídua de Jaume Pigrau	1 taula, 4 operaris	Rambla
Jaume Coris Mundet	2 taules, 4 operaris, 1 carrador	c/ Barcelona

Llorenç Borrell	1 taula, 4 operaris, 1 carrador	c/ Barcelona
Antoni Roig	1 taula, 4 operaris	c/ Barcelona
Jaume Vilà	1 taula, 4 operaris	c/ Barcelona
Gerard Vidal	1 taula, 4 operaris	c/ Llibertat
Josep Coris Corominas	3 taules, 4 operaris, 1 carrador	c/ Girona
Narcís Pigrau	1 taula, 1 carrador	c/ Sant Feliu
Joaquim Sans	2 taules	Pg Campmany
Josep Ametller	1 taula	c/ Girona
Antoni Darder	1 taula	c/ Victòria
Francesc Espinet	1 taula	c/ Victòria
Andreu Serrat Maymir	1 taula	c/ Àlvarez
Pere Balmaña	2 taules, 4 operaris	c/ Hospital
Narcís Gotarra	comerciant de suro	c/ Major
Claudi Font	1 taula	c/ Concepció
Amadeu Vilà	1 taula	c/ Victòria
Gustau Barrera	1 taula	c/ Sant Feliu
Ramon Masgrau	1 taula	c/ Ganix
Napoleó Martinell	1 taula	c/ Ganix
Antoni Clos	1 taula	c/ Jaume I
Ramon Sauri	1 taula	c/ Alameda
Antoni Gascons	1 taula	c/ Alameda
Emili Gispert	1 taula	c/ Joan Fivaller
Narcís Torrent	1 taula	c/ Girona
Llorenç Pagès	1 taula	c/ Girona
Miquel Castelló	1 taula	c/Santa Anna
Pere Sala	1 taula	c/ Llibertat
Pere Roqueta	1 taula	c/ Concepció
Josep Coris	1 taula	c/ Concepció
Francesc Garriga	1 taula	c/Santa Anna
Joaquim Estela	1 taula	c/ Sant Feliu
Miquel Pous	1 taula	c/ Girona
Francisco Bender	1 taula	c/ Girona
Josep Sendra	1 taula	c/ Migdia
Josep Coris Codolar	1 taula	c/ Llibertat
Josep Lloveras	1 taula	c/ Concepció
Joaquim Trías	1 taula	c/ Olivereta
Andreu Vergés	1 taula	c/ Ample
Victorià Pagès	1 taula	Pg. Indústria
Pere Roura	1 taula	c/Sant Llorenç
Jaume Gotarra	1 taula	c/ Llibertat

1910

Pau Bassas	1 taula	c/ Sant Feliu
Josep Coris Corominas	2 taules	c/ Ganix
Claudi Font	1 taula	c/ Concepció
Gustau Barrera	1 taula	c/ Victòria
Ramon Masgrau	1 taula	c/ Sant Feliu
Napoleó Martinell	1 taula	c/ Ganix
Guillem Balmaña	2 taules	Rambla
Ramon Sauri	2 taules	Rambla
Narcís Pigrau	1 taula	c/Camprodon
Josep Ametller	1 taula	c/ Girona
Pere Sala	1 taula	c/ Llibertat
Pere Roqueta	1 taula, 1 carrador	c/ Victòria
Miquel Roquer	1 taula	c/ Duc Bailén
Vicenç Vingut	1 taula	c/ Ample
Josep Coris Sabater	1 taula	c/ Barcelona
Francesc Coris Mundet	2 taules	c/ Concepció
Josep Sendra	2 taules	c/ Migdia
Andreu Vergés	1 taula	c/ Ample
Josep Gafas	1 taula	c/ Girona
Francesc Vilà	2 taules	c/ Alameda

1919-20

Ampeli Llorens	1 taula	c/Camprodon, 64
Ramon Masgrau	1 taula	c/ Sant Feliu, 41
Pere Sala	1 taula	c/ Llibertat, 22
Félix Roqueta Martinell	1 taula	c/ Girona, 53
Pere Freixas	1 taula	c/ Barcelona, 4
Narcís Nohé	1 taula	c/ Santa Anna, 11
Francesc Roquet Carreras	1 taula	c/ Victòria, 4
Josep Sendra Carreras	1 taula	c/ Migdia, 36
Joaquim Vidal y Compañía	1 taula	Cantallops, 12
Francesc Barris	1 taula	c/ Hospital, 10
Joan Ferrer Boada	1 taula	c/ Colometa, 16
Josep Raset Sastre	1 taula	c/ Concepció, 8
Ricard Serrat Miró	1 taula	c/ Àlvarez, 6
Francesc Vila Vingut	1 taula	c/ Sant Felip Neri, 3
Gerard Roqueta	1 taula	c/ Albertí, s/n
Gerard Coris	1 taula	c/ Constància, 2

Antoni Font	1 taula	c/ Concepció, 34
Manuel Bassas	1 taula	c/ Sant Feliu, 22
Joaquim Darder	1 taula	c/ Bonaire, 2
Francesc Martí Roger	1 taula	c/ Hospital, 12

2- TAPERS LLAGOSTERENCs QUE VENEN CARRACS A MARTÍ MONTANER (1897-1922)

Fabricant	Trefins	Import	Tiratge	Import	Altres	Import
Albertí, Francesc	93.100	4.155,00	—	—	—	—
Aliu, Llorenç	17.650	917,80	—	—	—	—
Amargant Hnos	477.600	16.985,40	—	—	—	—
Ametller, Josep	832.750	40.971,08	—	—	—	—
Aymerich, Josep	73.200	3.227,45	—	—	—	—
Badia, Josep	37.550	112,18	—	—	—	—
Ballell, Pere	509.000	29.829,25	—	—	—	—
Balmaña, Antoni	4.600	156,00	—	—	—	—
Balmaña, Bartomeu	33.500	1.457,20	—	—	—	—
Balmaña, Esteve	334.350	17.097,60	—	—	—	—
Balmaña, Pere	72.500	4.205,00	—	—	—	—
Barnaset, Joan	777.950	41.486,65	13.200	316,00	—	—
Barti, Pere	17.500	787,50	21.400	310,30	—	—
Bassas, Pau	211.950	8.884,25	—	—	—	—
Bruget, Francesc	11.500	517,50	—	—	—	—
Bruguera e Hijos	156.000	6.208,75	10.000	140,00	—	—
Brunzy, León	27.300	873,60	—	—	—	—
Buixeda, Miquel	133.450	5.852,30	—	—	—	—
Calvet, Joan	97.300	4.773,75	—	—	—	—
Camós, Rossend	415.000	23.514,30	7.700	100,10	—	—
Camós Victorià	81.050	4.521,40	—	—	—	—
Capdevila, Francesc	15.000	712,50	—	—	—	—
Capdevila, Joaquim	252.250	12.564,38	—	—	—	—
Carbó, Estanislau	9.900	356,40	—	—	—	—
Carreras, Josep	381.150	21.710,56	—	—	—	—
Codolar, Balbí	44.900	1.873,00	—	—	—	—
Coll, Balbí	138.450	5.983,80	—	—	—	—
Coris Codolar, Josep	828.500	125.690,38	38.500	385,00	—	—
Coris Corominas, Joaquim	38.050	1.331,78	—	—	—	—

Fabricant	Trefins	Import	Tiratge	Import	Altres	Import
Coris Corominas, Josep	88.000	3.595,00	—	—	—	—
Coris Sabater, Josep	430.850	20.313,78	—	—	—	—
Costa, Emili	27.500	5.036,00	—	—	—	—
Costa, Narcís	26.400	1.056,00	—	—	—	—
Creus y Brunzy	129.750	9.612,50	—	—	—	—
Cubersí, Teresa	330.950	13.746,75	71.500	1.430,00	—	—
Darder, Antoni	216.400	10.859,25	3.500	45,50	—	—
Darder, Emili	7.800	296,40	—	—	—	—
Duran, Vicenç	237.450	8.328,52	—	—	—	—
Espinet, Joan	4.500	180,00	—	—	—	—
Esteva, Joaquim	85.750	6.900,00	—	—	—	—
Esteva, Lino	321.800	19.677,45	48.250	579,00	—	—
Esteva, Ramon	62.750	3.274,85	—	—	—	—
Esteva, Vicenç	303.050	11.407,85	—	—	—	—
Ferran y Balcells	22.400	4.120	—	—	—	—
Font, Claudi	218.000	10.990,00	—	—	—	—
Font, Francesc	12.900	645,00	—	—	—	—
Frigola, Emili	39.850	1.553,60	—	—	—	—
Gafas, Josep	72.300	3.439,50	—	—	—	—
Garriga, Artur	21.500	1.075,00	—	—	—	—
Garriga, Francesc	273.300	11.770,20	—	—	—	—
Gascons, Francesc	18.080	904,10	—	—	—	—
Gispert, Jaume	326.400	13.201,00	—	—	—	—
Gispert, Narcís	102.800	4.023,80	—	—	—	—
Gorgoll, Benet	21.000	1.050,00	—	—	—	—
Jofra, Josep	164.900	5.720,40	4.800	43,20	—	—
Llorens, Ampeli	256.200	12.828,10	97.300	447,60	—	—
Lloveras, Josep	90.550	4.705,50	—	—	—	—
Madir, Josep	1.155.550	55.742,50	46.500	604,50	—	—
Maimir, Pere	100.500	4.810,10	—	—	—	—
March, Benet	28.350	1.073,25	—	—	—	—
Martinell, Francesc	171.650	6.971,35	—	—	—	—
Martinell, Joan	17.600	792,00	—	—	—	—
Martinell, Josep	656.050	28.892,00	10.000	110,00	—	—
Martinell, Napoleó	50.000	3.000	—	—	—	—
Masgrau, Ramon	668.313	32.973,83	175.600	2.469,00	—	—
Masgrau, Vicenç	8.500	340,00	—	—	—	—
Mató, Francesc	4.550	2.275,00	—	—	—	—
Mir, Jaume	15.600	624,00	—	—	—	—

Fabricant	Trefins	Import	Tiratge	Import	Altres	Import
Miró, Pere	7.600	285,00	—	—	—	—
Morell, Josep	42.650	1.812,60	—	—	—	—
Noguera, Josep	27.400	1.575,30	—	—	—	—
Noguera, Ramon	3.600	144,00	7.700	100,10	—	—
Oliver, Rosa	41.900	2.199,00	—	—	—	—
Pagès, Llorenç	41.700	1.668,00	—	—	—	—
Pagès, Victorià	33.600	1.344,00	—	—	—	—
Parareda, Esteve	245.600	11.331,60	—	—	—	—
Pi, Isidre	80.850	3.252,30	—	—	—	—
Pi, Rafael	3.500	148,75	—	—	—	—
Planella, Francesc	40.250	1.779,25	—	—	—	—
Poll, Josep	84.700	4.763,13	—	—	—	—
Raset, Joan	55.700	2.450,80	—	—	—	—
Raurich, Sauró	17.400	748,20	—	—	—	—
Rissech, Evarist	6.900	276,00	—	—	—	—
Rissech, Narcís	22.250	1.212,50	—	—	—	—
Rivas, Rossend	31.950	1.437,50	—	—	—	—
Roig, Antoni	100.150	5.538,75	—	—	102.000	1.326,00
Roig Raset, Artur	—	—	1.105.950	21.805,20	333.450	6.834,25
Roget, Francesc	125.730	6.206,00	—	—	—	—
Roquer, Miquel	144.600	6.875,00	—	—	—	—
Roquet, Francesc	199.100	8.286,80	—	—	—	—
Roqueta, Joaquim	10.100	363,30	—	—	—	—
Sala, Pere	587.750	42.962,50	—	—	—	—
Sastre, Paulí	3.100	139,50	—	—	13.300	186,20
Sauri, Joan	27.000	1.012,50	—	—	—	—
Sauri, Ramon	1.960.200	90.446,40	—	—	—	—
Serrat, Andreu	2.209.400	104.832,72	15.350	199,53	—	—
Soler, Eduard	47.100	2.291,50	—	—	—	—
Tarré, Àngel	94.200	4.362,90	—	—	—	—
Torrent, Joan	105.600	5.902,50	—	—	—	—
Torrent, Narcís	57.650	2.290,00	—	—	—	—
Trías, Joaquim	205.150	9.879,98	24.700	346,50	48.000	336,00
Tubert, Miquel	35.950	1.499,00	—	—	—	—
Verdaguer, Pere	37.300	5.294,25	—	—	—	—
Vergés, Andreu	1.604.250	77.525,75	33.000	396,00	—	—
Vergés, Emili	99.450	4.727,00	—	—	—	—
Vergés, Wenceslau	42.900	2.079,63	—	—	—	—
Vergoñós, Gertrudis	40.000	1.330,00	—	—	—	—

Fabricant	Trefins	Import	Tiratge	Import	Altres	Import
Vidal, Florenci	41.600	1.924,05	7.500	120,00	—	—
Vidal, Gerard	20.000	900,00	—	—	—	—
Vidal, Joan	51.200	2.342,48	—	—	—	—
Vidua Esteva	216.300	9.796,75	11.100	111,00	—	—
Vila, Andreu	1.043.700	44.579,32	—	—	—	—
Vila, Jaume	50.450	3.624,12	—	—	—	—
Vilallonga, Odon	98.500	4.787,50	—	—	—	—
Vilanova, Benet	6.500	2.860,00	—	—	—	—
Vingut, Vicenç	2.995,450	155.472,85	—	—	—	—

3- FABRICANTS LLAGOSTERENCs PARTICIPANTS EN EL LOCAUT DE 1919

Narcís Masgrau	F. Sardó	Joaquim Darder
Molina y Casadevall	Balbí Codolar	Andreu Vergés Bassets
Francesc Martí	Balbí Coll	Palmeón Bancells
Ramon Masgrau	Francesc Planella	Joaquim Vidal i Cia
Ramon Noguera	Joan Ferrer	Emili Frigola
Josep Raset	Benvingut Tàpies	Leandre Carreras
Fèlix Roqueta	Francesc Barnés	F. Weber y Cía
Marià Roqueta	Pere Feixas	Miquel Barris
Josep Banaset	Manuel Bassas	Ampeli Llorens
Pere Sala	Conrad Roqueta	J. Nadal
H. Roig	Narcís Nohé	Emili Tarrés
Emili Raset	Gerard Coris	Francesc Vilà
Francesc Busquets	Emili Roig	Joan B. Vilallonga

4- SOCIS LLAGOSTERENCs DEL FOMENTO DE LA INDUSTRIA Y COMERCIO CORCHO-TAPONERO, 1934

Salvador Ametller, Cuadradillos
Miquel Bosch, Cuadradillos
Josep Brunet, Cuadradillos
Vda e hijos de Carreras, Cuadradillos
Coris & Cía, Serrín y granulados de corcho
Gerard Coris, tapones, cuadradillos, granulados y serrín
Miquel Creus, Cuadradillos
Emili Esteve, Cuadradillos

Pere Feixas, Cuadradillos
Antoni Font, Cuadradillos
Emili Frigola, Cuadradillos
Gispert, Sb, Cuadradillos
Francesc Martí, successors, Tapones de todas clases
Joan Mascort, Cuadradillos
Emili Masgrau, Cuadradillos
Josep Miró, Cuadradillos
Aureli Morató, Cuadradillos
Ramon Noguera, Cuadradillos
Narcís Nohé, Cuadradillos
Emili Planellas, Cuadradillos
Emili Raset Coris, Tapones, cuadradillos, especialidades
Pere Recolons, Tapones de todas clases
Artur Roig, Cuadradillos
Francisco Roquet, Cuadradillos
C. Roqueta, Corchos, tapones, especialidades
Martí Rosés, Cuadradillos
Pere Sala, Cuadradillos
Joaquim Vidal, Cuadradillos
Espiridó Vilallonga, Cuadradillos
Joan Virallonga Virallonga, Cuadradillos y tapones para champagne

Bibliografia

ABRIL LÓPEZ, Josep M^a; *Teixidors i tapers. Industrialització a Sant Celoni*; Ajuntament de Sant Celoni, Sant Celoni, 1998

ALBÀ, Marta; *El naixement dels documents. Els Coris a l'Arxiu Municipal de Llagostera*, inèdit

ALVARADO, Joaquim; *El negoci del suro a l'Alt Empordà (s. XVIII-XIX)*, Museu del Suro, Palafrugell, 2002

ALVARADO, Joaquim; "Mercado de trabajo y migraciones en el sector corchero catalán (1850-1930)", comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituições em perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002

ALVARADO, Joaquim; "Crisi econòmica i social a Agullana durant la Primera Guerra Mundial", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 35, 2002; p. 279-297

ALVARADO, Joaquim; "Propietaris, tapers i comerciants del suro", *Gavarres*, núm. 4, 2003; p. 90-91

ARTIGAS, Primitivo; *El alcornoque y la industria taponera*; Manuel Till impresor, Madrid, 1875

ARTIGAS, Primitivo; *Alcornocales e industria corchera*, Ricardo Rojas imp, Madrid, 1895

BAGUÉ, Enric, CARRERAS, Joaquim i GUTIÉRREZ, Obdúlia; *Cassà de la Selva*; Quaderns de la Revista de Girona núm. 30, sèrie monografies locals núm. 17, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1990

BALAGUER Y PRIMO, Francisco; *Industria corchera. Extracción y preparación del corcho y aplicación a la industria taponera*, Librería de Cuesta, Madrid, 1879

BARBAZA, Yvette; *El paisatge humà de la Costa Brava*; Ed. 62, Barcelona, 1986; 2 vols.

BASART, Pitu i MADRIÀ, Eloi; "Si la pela no marxa, marxa tu. L'operació de pelar", *Gavarres*, núm. 1, 2002; p. 70-72

BASART, Pitu i MADRÀ, Eloi; "Demà bullen!", *Gavarres*, núm. 3, 2003; p. 86-87

BENGOCHEA, Soledad; *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la Dictadura de Primo de Rivera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994

BENGOCHEA, Soledad; *El locaut de Barcelona (1919-1920)*, Curial, Barcelona, 1998

BERG, Maxine; *La era de las manufacturas 1700-1820. Una nueva historia de la Revolución industrial británica*, Crítica, Barcelona, 1987

BLANCH, Fina i MASANA, Rosa M^a; "Les indústries sureres a Llagostera", *Crònica* núm. 6, 1992

BORRALLÓ, José Antonio; *Producción, industria, comercio y defensa corcho-taponera*, J. Santigosa imp. , Sevilla, 1909

BOSCH, Mónica; CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere; "Els bans: la lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (segles XVII-XIX)" dins CONGOST, Rosa i TO, Lluís; *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999; p. 299-328

CABANA, Francesc; *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució industrial a Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, vol. IV

CALS, Joan, LOSTADO, Rafael i MATAS, Anna; *L'Alt Empordà. Recursos i estructura econòmica*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1987

CLARA, Josep; *Excursions abans de l'excursionisme. Quatre recorreguts per terres gironines a mitjan segle XIX*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Girona, 2003

CONGOST, Rosa; *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Eumo, Vic, 1990

CONGOST, Rosa; *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XIX)*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Universitat de Girona, Girona, 2000

CONGOST, Rosa; "Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales" dins DD.AA.; *Historia de la propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente*, Centro de Estudios Regionales, Salamanca, 2001; p. 291-328

CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere; SAGUER, Enric i TORRES, Xavier; "L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s. XV-XVIII)" dins CONGOST, Rosa i TO, Lluís (coord.); *Homes, masos, història....* ", p. 269-297

DANTÍ, Jaume; "Els béns comunals a Catalunya a l'època moderna" dins BUSQUETA, Joan Josep i VICEDO, Enric; *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1996; p. 93-109.

DAVIN; Anna; "Feminismo e historia del trabajo" dins SAMUEL, Raphael; *Historia popular y teoría socialista*, Crítica, Barcelona, 1981; p. 262-270

DD.AA. *La industria italiana del sughero*, Federazione italiana delle industria del lego e del sughero, Roma, 1969

ESPADALÉ, Josep; "L'aplicació de màquines en la manufactura surotapera", *Revista de Girona*, núm. 214, 2002; p. 76-83

ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela; "La aplicación de maquinaria en la manufactura corchotapona catalana del siglo XIX. Desarrollo y pervivencia del modelo en el siglo XX", comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituções em Perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002

Exposición elevada al Exmo. Ministerio de Hacienda por los industriales, comerciantes y obreros corcheros de Palafrugell, Paciano Torres impressor, Girona, 1892

Extracto del expediente instruido en 1880 por la Sociedad Económica Gerundense de Amigos del País sobre la cuestión corchera, Paciano Torres impressor, Girona, 1880

FERRER I GIRONÈS, Francesc; *L'economia del Set-cents a les comarques gironines*, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, Girona, 1989

FERRER I GIRONES, Francesc; *Els moviments socials a les comarques gironines*, Diputació de Girona, Girona, 1998

FONTANA, Josep; *La quiebra de la monarquía absoluta*, Ariel, Barcelona, 1971

FUENTES QUINTANA, Enrique; "Los principios del reparto de la carga tributaria en España" dins *Las reformas tributarias en España*, Crítica, Barcelona, 1990; p. 1-130

FRADERA, Josep M^a; *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Crítica, Barcelona, 1987

GABRIEL, Pere; "La població obrera catalana, ¿una població industrial?", *Estudios de Historia Social*, núm. 32-33, 1985

GARRABOU, Ramon i TELLO, Enric; "Salario como coste, salario como ingreso. El precio de los jornales agrícolas en la Cataluña contemporánea" dins MARTÍNEZ CARRIÓN, José Miguel; *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XIX*, Universitat d'Alacant, 2002; p. 113-182

GICH, Josep i GIL, Manuel; *La industria corcho-taponera*, Girona, 1885

GIMÉNEZ GUITED, Francisco; *Guía fabril e industrial de España*, Librería Española, Madrid, 1862

GONZÁLEZ, Eloi; "La Selva: una comarca de llarga tradició forestal", *Quaderns de la Selva*, núm. 1, 1983; p. 55-69

GRAU, Dolors; *Llagostera*; Quaderns de la Revista de Girona núm. 10, sèrie Monografies locals núm. 5, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1987

GRIERA, A.; *Vocabulari del suro*, E.R. Ed. Catalanes, Barcelona, 1983 (ed. original de 1916)

GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL; "Armstrong Cork Company, Pittsburgh-Sevilla, 1878-1915" dins GUTIÉRREZ, Miquel (coord.); *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el*

desenvolupament econòmic d'Espanya, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1999, vol. II; p. 1308-1329

GUIMARAES, Paulo; "O comércio da cortiça no Alentejo e os seus actores: os mercados do mato", comunicació presentada a la reunió de l'acció integrada portuguesa-espanyola *O sector da cortiça na Península Ibérica. Evolução recente e expectativas a médio prazo*; Porto, 3 i 4 de desembre de 2001

HERNÁNDEZ, Santiago; *El món del suro*, Quaderns de la Revista de Girona núm. 9, sèrie Guies núm. 5, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1987

HERNÁNDEZ, Santiago; *Palafrugell i el suro*, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, Palafrugell, 2002

HESS, Christel; "El sud-oest d'Alemanya i la indústria surera: l'empresa Greiner de Nürtingen, Suàbia", *L'Estoig* núm. 4, 1995; p. 33-46.

IGLÉSIES, Josep; *El cens del Comte de Floridablanca*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1969, 2 vols.

JIMÉNEZ, Àngel; *Sant Feliu de Guíxols*, Quaderns de la Revista de Girona núm. 8, sèrie monografies locals núm. 4, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1986

JIMÉNEZ, Àngel; "Demografia, emigració a Amèrica i estancament de la indústria suro-tapeira, a Sant Feliu, la primera meitat del s. XIX", *L'Estoig*, núm. 2, 1990; p. 47-58

JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio; "La oferta de corcho de los montes públicos españoles, 1900-1933" dins PAREJO, Antonio i SÁNCHEZ, Andrés; *Economía andaluza e historia industrial. Estudios en homenaje a Jordi Nadal*; Flores de Lemus, Granada, 1999; p. 375-394.

JUANOLA, Albert; "300 anys del mític xampany i del seu trefí", *Revista de Girona*, núm. 143, 1990

JUANOLA, Albert; "La lleva del suro, autèntic part del bosc", *Revista de Girona* núm. 152, 1992; p. 46-49

JUBERT, Manuel; *La industria taponera*, Paciano Torres imp., Girona, 1882

JULIÀ, Benet; "La comarca de la Selva i els primers tapers catalans", *Quaderns de la Selva* núm. 1, 1983; p. 179-182

JULIÀ, Benet; "Els tapers guixolencs del segle XVIII", *Revista de Girona* núm. 127, 1988; p. 81-87

JUNTA DE COMERÇ, *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña*, ed. d'Ernest Lluch, Altafulla, Barcelona, 1997

KRIEDTE, Peter, MEDICK, Hans i SCHLUMBOHM, Jürgen; *Industrialización antes de la industrialización*, Crítica, Barcelona, 1986

LÉON, Pierre; "Vie et mort d'un grand marché international. La foire de Beaucaire (XVIIIe-XIXe siècles)", *Revue de Géographie de Lyon*, núm. 4; 1953 p. 309-329

MADOZ, Pascual; *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846-49, 16 volums

MALLORQUÍ, Elvis; *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Girona, 2000

MALLORQUÍ, Elvis i VARAS, Montse; "Un privilegi de Jaume I per als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina", *Quaderns de la Selva*, núm. 11, 1999; p. 109-124

MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro; *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, F. Dorca impresor, Girona, 1865

MARTÍNEZ SHAW, Carlos; "La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión" dins FERNÁNDEZ, Roberto (ed.); *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Crítica, Barcelona, 1985; p. 55-131.

MEDIR, Ramiro; "El corcho como primera materia", *Bosques*, núm. 3, 1944; p. 22-24

MEDIR, Ramiro; "Corcho en placha y corcho manufacturado", *Bosques*, núm. 4-5, 1944; p. 28-31

MEDIR, Ramir; "Los trabajadores, I", *Bosques*, núm. 13, 1944; p.25-27

MEDIR, Ramiro; "Los trabajadores, II", *Bosques* núm. 19, 1945; p. 29-32

MEDIR, Ramiro; *Historia del gremio corchero*, Alhambra, Madrid, 1953

MEDIR, Ramiro; "La industria corchera durante la Guerra de la Independencia", *Revista de Girona*, núm. 12, 1960

MENDELS, Franklin; "Des industries rurales a la protoindustrialisation. Historique d'un changement de perspective *Annals ESC*, a. 39, núm. 5, IX-X, 1984

MENDES, Americo Carvalho; "A economia do sector da cortiça em Portugal. Evolução das actividades de produção e de transformação ao longo dos séculos XIX e XX", comunicació presentada al Congrès *Empresas e instituições em Perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002

NADAL, Joaquim; *Comercio exterior con Gran Bretaña (1777-1914)*, Ministerio de Hacienda, Madrid, 1978

NADAL, Jordi; "Demografía y economía en el origen de la Cataluña moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)", *Estudios de Historia Moderna*, núm. 6, 1956-1959

NADAL, Jordi; *El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913*, Ariel, Barcelona, 1975

NADAL, Jordi; *La población española (siglos XVI a XX)*, Ariel, Barcelona, 1976

NADAL, Jordi; *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Ariel, Barcelona, 1992

OELSNER, Reiner; "El corcho como material de trabajo ¿tiene futuro? La sustitución del material de trabajo "biogen" por materia sintética como factor de racionalización en el proceso pro-

ductivo", comunicació presentada al seminari *El negocio del corcho (Pasado, presente y futuro)*, Jarandilla de la Vera, 13 i 14 de desembre de 1999

OGILVIE, Sheilagh C.; "Protoindustrialization in Europe", *Continuity and change*, núm. 8 (2), 1993

OLIVARES, Jordi; *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustries. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Pagès ed., Lleida, 2000

OLIVÉ SERRET, Enric; "Els cors de Clavé i l'obrerisme", *L'Avenç*, núm. 104, 1987; p. 28-29

PALAFIX, Jordi; *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*, Crítica, Barcelona, 1991

PALOMER, Jordi; *La industria del suro a Arenys de Mar. La fabricació de taps. Segles XIX-XX*; L'Aixernador, Arenys de Mar, 1996

PAREJO, Francisco Manuel; "El comercio exterior español de tapones y discos durante el siglo XX", comunicació presentada al Congrés "*Empresas e instituições em Perspectiva histórica*", Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002

PELEGRÍ NICOLAU, Joan; "La repercussió de la Gran Guerra en la comarca del Baix Empordà", *L'Estoig* núm. 5, 1997

PLA CASADEVALL, Pere; *El suro. Què és. Per què serveix*. Universitat Politècnica de Catalunya, Diputació de Girona i Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Girona, Barcelona, 1976

PRADAS BAENA, Maria Amàlia; *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003

PUIGBERT, Joan; *El Sexenni democràtic a Girona: actituds religioses i moviment obrer (1868-1874)*, Universitat de Girona, Girona, 2000

PUYO, Jean-Yves; "Les suberai algériennes sous la domination française (1830-1962)", comunicació presentada al seminari *El negocio del corcho (pasado, presente y futuro)*, Jarandilla de la Vera, 1999

PUYO, Jean-Yves; "Les suberaies marocaines sous le Protectorat français (1912-1956)", comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituições em Perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002

ROGER, Martí; *Els tipus socials de la producció surotapera*, L'Avenç, Barcelona, 1911

ROGER, Martí; "La production et l'industrie du liège", *Lecciones del VIII Curso Internacional de Expansión Comercial*, Imprenta moderna de Guinart y Pujolar, Barcelona, 1915; p. 265-289

ROS, Rosa; "La comercialización de productos corcheros a inicios del siglo XIX. El ejemplo de la empresa Rafael Arxer, Hijo y Compañía" comunicació presentada al Congrés *Empresas e instituciones em perspectiva histórica*, Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2002

SAGUER, Enric; *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1940)*, tesi de Doctorat, Universitat de Girona, 1996

SALA, Pere; "Obrador, indústria i aranzels al districte surer català (1830-1930)", *Recerques*, núm. 37, 1998; p. 109-135

SALA, Pere; "Tecnologia, empresa i mercat en les indústries del suro" dins DD.AA.; *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Enciclopedia Catalana, Barcelona, 2000

SALA, Pere; "Manufacturas de Corcho SA, líder exportador de la indústria espanyola (1900-1930)", comunicació presentada a la reunió de l'acció integrada portuguesa-espanyola *O sector da cortiça na Península Ibérica. Evolução recente e expectativas a médio prazo*; Porto, 3 i 4 de desembre de 2001

SAMUEL, Rapahel; "Workshop of the world: steam power and hand technology in mid-Victorian Britain", *History workshop journal*, núm. 3, 1977; p. 6-72

SÁNCHEZ MARROYO, Fernando; *Dehesas y terratenientes en Extremadura. La propiedad de la tierra en la provincia de Cáceres en los siglos XIX y XX*, Asamblea de Extremadura, Mérida, 1993

SCHMID, Juli; *Els presidents del Casino a la seva segona època*, Quaderns del Casino Llagostera núm. 1, Llagostera, 2003

SEGURA, Antoni; "El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental", *Estudis d'Història Agrària* núm. 4, 1983; p. 129-143

SEGURA, Antoni; "Els amillaments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària* núm. 8, 1990

SERRA, Eva; "El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe", *Recerques*, núm. 10, 1980; p. 17-32

SERRAT BANQUELLS, Emili; "La indústria corcho-taponera en la província de Girona", *Asociación Literaria de Girona. Certamen de 1897*, Pacià Torres imp., Girona, 1898; p. 63-90

SURÓS, Joan; "La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç del segle XX", *Estudis del Baix Empordà* núm. 10, 1991; p. 217-230.

TERMES, Josep; *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional 1864-1881*, Crítica, Barcelona, 1977

THOMPSON, E.P.; *Costumbres en común*, Crítica, Barcelona, 1995

TUBERT, Enric; *Agullana*; Quaderns de la Revista de Girona núm. 20, sèrie monografies locals núm. 11, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1988

VICENS VIVES, Jaume; *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Vicens Vives, Barcelona, 1978 (ed. original de 1945)

VICENS VIVES, Jaume; *Industrials i polítics (segle XIX)*, Vicens Vives, Barcelona, 1991 (ed. original de 1958)

VICENS VIVES, Jaume; *Notícia de Catalunya*, Columna i Proa, Barcelona, 1999 (ed. original de 1954)

VILA, Hermenegildo; *Apuntes. Crisis por las que ha pasado la industria corchera. Su historia y su solución*; Paciano Torres impresor, Girona, 1880

VILA SAGLIETTI, Hermenegildo; *O sobreiro (el alcornoque) y su explotación comercial ante las relaciones internacionales hispano-portuguesas*, Paciano Torres imp, Girona, 1892

VILÀ, Agustí M.; *La indústria suro-tapera a Lloret de Mar*, Ajuntament de Lloret de Mar, Lloret de Mar, 2002

VILAR, Pierre; "L'Espagne et le commerce mondial du liège", *Annals de Géographie*, núm. 43, 1934 ; p. 282-298.

VILAR, Pierre; *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Ed. 62, Barcelona, 1977 (ed. original de 1964-68), 3 vols.

WITTLIN, Kurt; "L'alzina surera als Estats Units d'Amèrica" *L'Estoig* núm. 4, 1995; p. 63-78.

ZAMORA, Francisco de; *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Curial, Barcelona, 1973

ZAMORANO, Roger; "L'explotació forestal del castanyer. Adaptació econòmica i sindicalisme" dins DD.AA.; *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975*, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Girona, 2003; p. 89-122.

ZAPATA, Santiago; "El alcornoque y el corcho en España, 1850-1935" dins GARRABOU, Ramon, BARCIELA, Carlos i JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio; *Historia agraria de la España contemporánea. 3. El fin de la agricultura tradicional*, Crítica, Barcelona, 1986

ZAPATA, Santiago; "Corcho extremeño y andaluz, tapones gerundenses", *Revista de Historia Industrial*, núm. 10, 1996; p. 37-67

ZAPATA, Santiago; "Del suro a la cortiça. Una visió panoràmica del negoci del corcho en el siglo XX", inèdit, 2000.

ZUCCHITELLO; Mario; *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de Valencia (1459-1703)* Quaderns d'Estudis Tossencs núm. 4, Tossa de Mar, 1991

Índex onomàstic

- Abele, H.: 158
Albertí, Anton: 66, 78
Armstrong Cork Company: 43, 46
Bahí, Jaume: 83
Balmañà, Pere: 124
Ball-latinas, Comas y Compañía: 86, 87
Barnés, Francesc: 127
Barris Hermanos: 193
Barnés, Josep: 120
Bartí, Joan: 92
Bas, Benet: 40
Bassas, Manuel: 126
Bassets, Joan: 92, 120
Bassets, Narcisa: 146
Bech de Careda Hermanos: 23, 94, 144, 171, 193
Bergas, Julius Isaak: 161
Billac, Louis: 178, 179
Boada, Jaume: 78
Borrell Noguera, Dolors: 154, 159
Borrell, Grau: 92
Borrell, Jaume: 154
Borrell, Llorenç: 92
Bougeois, J.: 158
Bourgoin, Charles: 157
Brugada i Rifà, Tomàs: 99, 110, 145, 159, 175, 188, 193
Brugada, Benita: 159
Brugada, Ramona: 159
Cabruja, Maria: 83
Campoflorido, Marquès de: 59
Camps, Marquès de: 110
Cardellach i Ampruns, Cayo: 155
Cardellach, Josep: 155
Carles el Calb: 58
Carles III: 46
Carles IV: 69
Carreras, Rafael: 92
Casals i Remisa, Josep: 42
Clavé, Anselm: 106
Codolà, Pere: 66
Codolar, Anna: 146
Codolar, Felip: 66, 78
Codolar, Joan: 86
Codolar, Josep: 92
Codolar, Pere: 79
Companyó, Josep: 78
Coris Bassets, Gerard: 120, 123, 124, 146, 153
Coris Bassets, Jaume: 120, 123, 146, 154, 155
Coris Bassets, Joan: 146
Coris Bassets, Josep: 146
Coris Bassets, Llorenç: 146
Coris Bassets, Maria: 146
Coris Bassets, Miquel: 120, 146
Coris Bassets, Pere: 146
Coris Borrell, Felicitas: 145, 154, 155, 160, 164
Coris Borrell, Paquita: 154

- Coris Codolar, Joaquim: 124, 146
 Coris Codolar, Josep: 146
 Coris Coris, Gerard: 126, 127
 Coris Corominas, Josep: 110, 123, 135, 146, 153
 Coris Frères: 158, 176
 Coris Jubert, Clara: 146
 Coris Llambí, Josep: 146
 Coris Mundet, Antònia: 133, 146
 Coris Mundet, Francesc: 15, 73, 85, 86, 87, 89, 94, 108, 110, 124, 135, 143, 145, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 194
 Coris Mundet, Francesca: 146
 Coris Mundet, Jaume: 124, 135, 154, 155, 157, 158
 Coris Mundet, Josep, 154, 155
 Coris Mundet, Llorenç: 154, 155, 156, 157, 158
 Coris Mundet, Maria: 154
 Coris Mundet, Vicenta: 146
 Coris Sabater, Carme: 154
 Coris Sabater, Josep: 110, 154, 157, 158, 159
 Coris Sabater, Llorenç: 154, 157, 158, 159, 160
 Coris Sabater, Rosa: 154
 Coris Schmid, Jaume: 154
 Coris Schmid, Susanna: 154
 Coris, Josep: 112
 Coris, Pere: 153
 Corominas, Dolors: 146
 Costa, Llorenç: 92
 Creixell, Salvi: 79, 83
 Cruz, Benet: 92
 Cruz, Jaume: 92
 Cullell, Narcís: 83
 Darder, Anna: 94
 Deullin, Paul: 157
 Doménech, Barnadí: 66
 Doménech Sureda, Pere: 80
 Estrach, Feliu: 92
 F. Martí e Hijos: 126
 F. Weber y Compañía: 127
 Farré Codolar, Narcisa: 80
 Feixas, Pere: 126
 Feliu, Benet: 90
 Ferré, Narcís: 92
 Ferré, Rafael: 92
 Floridablanca, Comte de: 59, 60
 Fonolleras, Francesc: 66, 79
 Fonolleras, Josep: 66, 78
 Fonolleras y Pujarniscle: 120
 Francisco Estrach, Llàtzer: 92
 Francisco Oller, S.A.: 156
 Fullà, Josep: 79
 Garay, Martín de: 76
 Gelabertó, Jaume: 83
 Genís y Compañía: 15, 176
 Gironès, Jaume: 86
 Gotarra, Narcís: 84, 85, 86, 87, 110, 134
 Gotarra, Pere: 84
 Gotarra, Tomàs: 78
 Gros, Jaume: 92
 Gruart, Josep: 131
 Gruart, Vicenç: 129
 Molinet, Pau: 90
 H. Molinet: 157
 Heidsieck, Charles: 157
 Jaime Coris et Fils: 155, 156, 157, 165, 168, 169, 172, 174, 176, 177, 179, 182, 183, 185
 Janer, Josep: 163, 164, 167, 168, 169, 172, 178, 179, 183, 188
 Jaume I: 69, 70
 Jofra, Francesc: 91
 Joaquín Vidal y Compañía: 127
 José Pigrau y Compañía: 120
 Jubert, Josep: 120
 Jubert, Francesca: 146
 L. Krener: 157
 L. Mundet & Sons: 153
 Le Roy: 157

Lemaitre, A. G.: 158
 Leteric, Guillem: 58
 Llach, Guerau Esteve: 14, 90
 Llambí, Antoni: 80
 Llambí, Narcís: 82
 Llambí, Pere: 66, 78, 79
 Llambí, Salvi: 66, 78
 Llorens, Josep: 79
 Madrenys, Bonaventura: 80
 Malavila, Francesc: 90, 129
 Manresa, Miquel: 160
 Manufacturas del Corcho, S.A.: 15, 99, 193
 Marquès, Pere: 83
 Martí Roquer, Francesc: 100
 Martí, Francesc: 127, 128
 Martinell, Joan: 120
 Martinell, Josep: 94
 Masgrau, Emili: 127
 Masgrau, Narcís: 126
 Mathieu et Cie: 157
 Medinaceli, Duc de: 69, 82
 Miquel, Vincke y Meyer: 99
 Mir, Berenguer: 58
 Mir, Fortunat: 82
 Mir, Gertrudis: 83
 Miró, Pere: 103
 Molina y Casadevall: 102, 127
 Molinet, Pau: 90
 Mollera, Miquel: 163, 167, 168, 169, 172, 178, 179, 183
 Mon, Alejandro: 62, 122
 Moné, Gerard: 67
 Montaner Coris, Martí: 15, 85, 86, 99, 110, 132, 133, 134, 135, 145, 146, 153, 154, 169, 175, 193
 Montaner, Josep Antoni: 133, 146
 Moritz, Luis: 155, 176, 181, 183, 187
 Mundet Estrachs, Francesca: 154
 Mundet Estrachs, Rosa: 146
 Mundet, Artur: 153
 Mundet, Josep: 153
 Mundet, Llorenç: 92, 153
 Mundet, Tomàs: 92
 Nadal, Joan: 127
 Nogué, Sampere y Compañía: 162
 Noguera, Joan: 92
 Noguera, Pere: 80
 Nohé, Narcís: 126
 Oller i Martinell, Francesc: 129, 131, 156, 157, 193, 194
 Pagès, Jaume: 86
 Pareras, Policarpi: 160, 161, 166, 188
 Pareras, Sastre y Coris: 159, 160, 166, 169, 172, 174, 175, 177, 179, 184, 185
 Pedrajas, José de: 59
 Pellicer, Benet: 40
 Pere III: 58
 Perignon, Dom Pierre: 14, 20
 Petry, Ernesto: 155, 176, 181, 183, 185, 187
 Pigrau, Josep: 86
 Pla, Esteve: 83
 Planas y Flaquer: 155
 Pommery: 157, 158
 Potin, Felix: 158
 Prats, Antoni: 67
 Provençal, Joaquim: 14, 90
 Rafael Arxer, Hijo y Compañía: 30, 40
 Ramon Berenguer IV: 58
 Raset Coris, Emili: 127, 144, 164, 174, 188
 Raset Hermanos: 159
 Raset Sastre, Emili: 126, 127, 159
 Raset Sastre, Josep: 15, 89, 100, 110, 127, 143, 145, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 194
 Raset, Joan: 159
 Raset y Casademont: 124, 162
 Raurich, Jaume: 66
 Raurich, Marià: 80
 Raurich, Sebastià: 92
 Recolons, Pere: 128
 Reixach, vídua: 84

- Ribot, Josep: 66
 Ribot, Miquel: 83
 Rissech, Bernardí: 91
 Rissech, Jaume: 66, 78
 Rissech, Joan: 80
 Rissech, Josep: 103
 Rissech, Pere: 66, 79
 Rissech, Ramon: 91
 Roeder, Zaphil: 157
 Roig Raset, Artur: 127, 133, 134, 135, 136
 Roig, Antoni: 133, 146
 Roig, Emili: 126
 Roquet, Francesc: 127
 Roqueta, Conrad: 126, 128
 Roqueta, Francesc: 126
 Roqueta, J.: 127
 Roura, Llorenç: 67, 79
 Roure, Llorenç: 83
 Roure, Jaume: 120
 Sabater Noguera, Joaquina: 154
 Sabater, Josep: 92
 Sabater, Miquel: 92
 Sager, Emili: 158
 Sala, Pere: 92, 100, 127
 Salvador Esteva y Compañía: 120
 Salvador, Francesc: 82
 Sans, Enric: 124
 Sastre, Màrius: 160, 161, 166, 188
 Schmid, Victòria: 154
 Sendra Carreras, J.: 127
 Sentí, Pere: 91
 Sol Comas, Victòria: 95
 Sureda, Grau: 66
 Tarré, Joan: 14, 90
 Tarré, Marià: 83
 Terné, Tomàs: 92
 Terré, Bernardí: 92
 Torres Jonama: 108
 Torres, Domínguez: 95
 Tossa, Pere: 58
 Tubert, Silvestre: 83
 Ucelli, Giovanni: 155
 Uria, Joaquim: 120
 Uztáriz, Jerónimo de: 59
 Valet, Albert: 157
 Vallell, Anicet: 92
 Vall-llobera, Josep: 80
 Valmañà, Pere: 92
 Vicens, Gertrudis: 95
 Vidal de Llobatera, Antoni: 80
 Vidal Saló, Francesc: 131
 Vidal, Jaume: 66, 78
 Vidal, Joan: 66, 78
 Vidal, Josep: 67, 79
 Vidal, Miquel: 92
 Vidal, Pere: 78
 Vilà, Agustí: 91
 Vilà, Francesc: 100, 127
 Vilà, Isabel: 108
 Vila, Segimon: 90
 Vilallonga, Joan: 92
 Vilallonga, Llorenç: 92, 120
 Vilar Llach, Josep: 91
 Vingut, Miquel: 82, 83, 110
 Virallonga, Joan: 126
 Weyler, Valerià: 110

Índex toponímic

- Agullana: 23, 27, 30,
31, 32, 33, 35,
36, 38, 90, 105, 120, 125, 127,
129, 144, 171, 193
- Alacant: 40, 104
- Alberes: 21, 74
- Alemanya: 42, 43, 48, 160, 161, 176,
177, 184
- Algèria: 20, 21, 47
- Almeria: 104
- Alt Empordà: 16
- Andalusia: 21
- Anglaterra: 40, 41, 42, 43, 46, 91
- Aracena: 159, 160
- Arenys de Mar: 16, 27, 31, 34, 35, 36,
38, 96, 129, 160, 193
- Àustria: 43, 48, 155
- Baix Empordà: 36, 57, 61, 103, 171
- Barbaste: 178
- Barcelona: 101, 109, 110, 155, 176,
180, 181
- Begur: 27, 34, 35, 36, 38, 104, 129,
193
- Bèlgica: 41, 42, 43
- Belcaire de Llenguadoc: 40, 41
- Bescanó: 59, 61
- Biure: 31
- Bisbal d'Empordà, la: 30, 31, 32, 34,
35, 36, 37, 38, 59, 101, 104, 108,
125
- Blanes: 31, 34, 35, 36, 38, 40, 86, 96
- Borgonya: 41
- Bosquerós: 31
- Bruguera, veïnat: 58
- Càceres: 22
- Cadix: 22, 40
- Caldes de Malavella: 15, 31, 57, 58, 69,
125, 129, 131
- Calonge: 27, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 47,
93, 96, 97, 110, 112, 130
- Campllong: 83, 131
- Cantallops: 31, 32, 33, 35, 36, 38
- Cassà de
la Selva:
15, 31,
32, 34,
35,
36, 37, 38, 47, 59, 61, 79, 83, 90,
93, 96, 99, 100, 112, 120, 127,
128, 129, 130, 131, 132, 163,
170, 171, 173, 174, 178, 180,
193, 194
- Cassà, castell: 58
- Castell d'Aro: 31, 32
- Caulès: 58, 69
- Ciudad Real: 22
- Còrdova: 22
- Còrsega: 21
- Cruïlles: 131
- Cuba: 43

- Darnius: 27, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38,
104, 127
- Dinamarca: 48
- Epernay: 86, 108, 144,
 154, 155, 156,
 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 171, 172, 173, 175, 176,
 177, 178, 182, 183, 188, 194
- Estats Units: 26, 29, 43, 48, 49, 164
- Esteva, mas: 79
- Estrasburg: 41
- Extremadura: 21, 85, 159
- Faro: 86
- Figueres: 31, 32, 34, 35, 36, 38
- Flota, mas: 84
- Franciac: 58
- França: 14, 20, 21, 41, 42, 43, 46, 48,
78, 91, 154, 156, 158, 163, 164,
175, 176, 182, 183
- Galícia: 40
- Gavarres: 15, 21, 75
- Gènova: 41
- Gibraltar: 41
- Girona: 15, 21, 22, 32, 34, 35, 36, 38,
42, 47, 48, 57, 59, 61, 68, 99, 104,
109, 110, 121, 129, 131, 155
- Gironès: 57, 61
- Gran Bretanya/Regne Unit: 40, 43
- Hamburg: 161
- Hautvillers: 14, 20
- Hesse-Nassau: 160
- Holanda: 43, 48
- Hostalric: 31, 34, 35, 37, 38
- Huelva: 22, 159
- Itàlia: 20, 21, 43, 48
- Jonquera, la: 27, 31, 32, 34, 35, 37,
38, 42, 45
- Lisboa: 145, 159, 160, 188
- Llambilles: 131
- Llenguadoc: 40
- Lleona, mas: 23
- Lligúria: 40
- Lloret de Mar: 16, 30, 31, 34, 35, 37,
38, 40, 86, 105, 193
- Londres: 161
- Maçanet de Cabrenys: 23, 31, 34, 35,
37, 38
- Madrid: 91
- Mainz: 133
- Màlaga: 22, 40
- Malavella, castell: 58
- Marroc: 20
- Marsella: 41
- Masachs, mas: 83
- Mèxic: 49, 153
- Montagut, castell: 58
- Montijo: 153
- Montpeller: 41
- Montreal: 153
- Montseny: 21
- Mora: 153
- Múrcia: 104
- Noruega: 48
- Nova York: 153
- Olot: 36
- Olzinelles: 31
- Palafrugell: 15, 16, 24, 27, 28, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 47, 48,
59, 61, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 96,
99, 101, 103, 104, 105, 108, 111,
112, 121, 127, 128, 130, 153,
173, 174, 180, 193
- Palamós: 15, 27, 30, 31, 32, 34, 35,
36, 37, 38, 41, 42, 45, 47, 61, 85,
86, 90, 93, 101, 103, 104, 110,
111, 121, 133, 134, 135, 153, 167,
169, 180, 193
- Paletfarré, mas: 79
- París: 26, 108, 154
- Peralada: 32
- Ponte de Sor: 153
- Portbou: 45
- Portell, mas: 23
- Portugal: 14, 20, 21, 42, 47, 75, 87,
153, 159, 162, 164
- Provença: 40
- Quart: 131

Reims: 133, 134, 135, 154, 155, 156
 Ribot, mas: 83
 Riudellots de la Selva: 125
 Romanyà de la Selva: 82, 84, 125
 Roses: 42
 Rússia: 41, 42, 48
 Sant Antoni de Calonge: 27, 36, 38, 42, 130
 Sant Cebrià dels Alls: 32
 Sant Celoni: 16, 32, 34, 35, 37, 38, 96, 170, 171, 173
 Sant Feliu de Guíxols: 15, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 47, 57, 59, 61, 86, 90, 91, 92, 93, 96, 99, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 112, 121, 127, 128, 129, 130, 145, 159, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 180, 193
 Sant Joan de Palamós: 31, 33
 Sant Llorenç, veïnat: 58
 Sant Petersburg: 41
 Santa Coloma de Farners: 36, 131
 Santa Cristina d'Aro: 31, 34, 35, 37, 38, 100
 Santa Pellaia: 131

Santa Seclina: 58, 69
 Sardenya: 21
 Seixal: 153
 Selva: 57, 75
 Sète: 41
 Sevilla: 22, 145, 159, 160, 188
 Sicília: 21
 Solius: 69, 83
 Suècia: 42, 48
 Suïssa: 48
 Tarragona: 104
 Tolosa de Llenguadoc: 156
 Tordera: 34, 35, 37, 39, 96
 Tortellà: 34, 35, 37, 39
 Tossa de Mar: 14, 27, 31, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 57, 58, 69, 86, 90, 96, 99, 100, 104, 121, 129, 153, 170, 171, 173, 193
 Trieste: 155
 Tunísia: 20
 Vajol, la: 32
 València: 40
 Vidreres: 31, 33, 34, 35, 37, 39, 57, 96, 99, 163, 170, 171, 173, 174
 Wiesbaden: 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 171,

172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 188, 194
Xampanya: 41, 86, 134, 163, 164,
165, 170, 179
Xicago: 108

En aquest llibre es fa un estudi general sobre l'evolució del negoci del suro a Llagostera entre 1753 i 1934. Després d'un capítol inicial sobre aquesta qüestió a nivell català, s'analitzen els aspectes més generals al voltant del món del suro en aquesta població, insistint en el paper de les alzines sureres al món rural llagosterenc, el nombre de fàbriques i treballadors que hi ha hagut a Llagostera al llarg d'aquesta època i els negocis que feren amb els seus productes; així com altres aspectes lligats a la indústria surotapera: l'accés a la matèria primera, el fenomen associatiu i la conflictivitat social que comportà la implantació d'aquesta indústria al nostre poble, una comparació amb l'evolució d'aquesta indústria a Cassà de la Selva,... Així mateix, el llibre inclou un capítol dedicat a l'empresa que dirigiren Francesc Coris i Josep Raset entre 1880 i 1934, una de les fàbriques de taps més importants a la Llagostera de l'època i, així mateix, representativa de la major part de les fàbriques existents a la Catalunya surera del moment.

Joaquim Alvarado i Costa va néixer a Figueres el 1971. Es va llicenciar en Història a la Universitat de Girona el 1994 i va llegir el seu treball de recerca de Doctorat, sobre la indústria surera a Agullana, el 1999. És autor del llibre *El negoci del suro a l'Alt Empordà, s. XVIII-XIX* (2002) i d'altres articles en diferents revistes especialitzades. Actualment està realitzant la seva tesi de Doctorat al voltant de l'evolució del negoci surer a Catalunya. És membre de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

AJUNTAMENT
DE LLAGOSTERA

ISBN 849222664-1

9 788492 226641

Amb la col·laboració de:

Diputació de Girona